

МИРТЕМИР
ТИНГЛА, ҲАЁТ!

*СОЧМАЛАР, ҚАЙДЛАР — ЭСДАЛИКЛАР,
ТУЙХАТЛАР, САДОЛАР*

**Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 1974**

Уз
М 57

7-3-3-129
М-М-352-06-74 3—74

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974 й.

**Ардоқли Ўзбекистоним!
Ярим асрлик тўйингга арзимас
армуғоним бу!**

Автор

СОЧМАЛАР

СЎНГГИ ХАТ...

Хатингизни олдим, бобожоним.

«Турма ўша томонларда. Соғиндим. Кел, қўзичоғим» — дебсиз. Соғиндингиз, биламан. Тоқатсизларча кутасиз, интизорлик билан кутасиз...

Биламан...

Менинг жойнамоз ёзиб, бандалик қилишимни кутасиз...

Сўнги хат — сўнги сўзим бу:

Мен қайтиб бормаيمان!.. Айтайми, бобожон?.. Мен комсомол бўлдим. Ленин ўғли бўлдим.

Тўппа-тўғри айтаман: мен даҳрийлар сафида!.. Тушунасизми? Сизга, сизнинг сўқир йўлбошчиларингизнинг асоссиз дунёсига қарши курашувчилар сафидамен! Боролмайман, кир тилаклардан соф-мағрур бошимга салла ўролмайман!..

Мен — эски эътиқоддан воз кечган, кўҳна ҳаётдан нафрат билан қочган замон боласимен.

Англадингизми, бобожон, ленинчи мен!..

Ёшлигимнинг энг ширин даврларида чирик бўйрага ўтқаздингиз мени! Ёш, ўткир сезгим билан сездимки, бу жаҳолат уяси...

Унутмайман.

Қалтаклар, азоблар, барчаси эсимда! Шунинг учун ҳам бормасликка онт нчганман! Юрагимда ғазаб...

«Сизин, бахт тила, бахтли бўлгайсан», дедилар. Мен соф кўнглимдан сизиндим, бахт тиладим, чин кўнглимдан йиғладим... Лекин, қани бахт!

Асрий фиғонлар, дарё қонлар — шўрлик жонлар —
ёш кўнглим сизди — барчаси ҳақсизликдан...

Наъра чекдим:

— Эй, сиз адашган ишонлар! Қани сизда тавфиқ,
қани имон? Нега ўз дўстларингизнинг қонини ялайсиз!
Нега оламни алдайсиз?

Жавоб бўлмади... Мен шунда чиндан ишондим, бобо,
сиз юрган йўллар борса — келмас... Сўқирлар йўли:
Ишондим, англадим...

Сўнгги хатим бу, азиз бобожоним! Кўзларингизга ёш
олманг! Мен боролмайман... Улуғ тилак йўлидамен!
Сизнинг тавфиқ тилаган неваражонингиз комсомол ҳо-
зир. Аҳдидан қайтмас. Алдоқчи дунёга қарши курашув-
чилар сафида ёш аскар мен бу кунда!

Упка қилманг, азиз бобожоним! Мен, сизча — осий,
динсиз. Майли, мен Ленин йўлида — чин йўлда, ҳақ
йўлда! Сўнгги хатим бу!..

1926, февраль, Тошкент

МЕҲНАТ

Меҳнат — шеър, нафосат ва яратгувчи..
Бахт-саодат чашмаларни оқадн меҳнат туфайли,
Ҳақиқат ўз чироқларини ёқадн меҳнат туфайли...

Меҳнат!

Мен сени қучай!..

Юксакларга учай!..

Шеър сочай!..

Табнатнинг яширин сирларин очай!

Меҳнат!

Ҳаётнинг, борлиқнинг шеърляти — меҳнат!

Юрагим дўсти, ишончим, толеим — сен!

Сен — мену, мен — сен!..

Кел, гавҳар кўзларингдан ўпай,

Чўлларга ҳаёт сепай

Сенинг қудратинг билан, эркин меҳнат!..

* * *

Меҳнат — куч, меҳнат — қувватдир;

Тангрилардан қудратлироқ қудратдир...

Булултар саломчиси — кўклар сирдоши мудҳиш, мута-
каббир тоғлар қалтирайди меҳнат қаршисида...

Поёнсиз, ҳиссиз қуруқ чўллар гулбоғларга айланади
меҳнат қаршисида.

Денгизга гўлгула солади меҳнат...

У — истак хўжаси, ўзгартувчи бир куч — марҳамат-
сиз у!

Ким ишонмас? Инкор этгувчи ким?! Сўйлангиз ким у?!
Осний, мунофиқ у!..

Туйғусиз, ваҳший салтанат тирпоғида маҳкум чоғида
ҳам борлиқни зийнатлади-ку?

Юксак саройлар, чаман боғлар, муҳташам шаҳар-
лар, олтин ҳарамларни ким яратди бўлмаса!

Ким ясантирди борлиқни ўша чоқда?..

— Ваҳший жаллодларнинг маҳкуми — эрксиз, иро-
дасиз меҳнат.

Англадингизми?

Меҳнат барпо қилган бировлар учун муаззам кўшк-
лару, олтин тахтларни...

Меҳнат ҳадя этганди хўжаларга бахтларни!

Сармоёга асир эди меҳнат у чоқда!..

* * *

Меҳнат эркин ҳозир, у — шеър... нафосат!

У — кучлиларнинг кучлиси, ботирларнинг ботири...

Қудрат эгаси...

Бошқалар учун саройлар яратмайди, ҳарамлар яса-
майди энди ўзгаларга атаб...

Бахт ҳадя этмайди ортиқ бировларга!

У эркин...

Борлиқнинг олтидан бир бўлагиди меҳнат байроғи
порлашда... меҳнат қуёши порлашда.

У тинмас...

У сўнмас...

Порлагандан порлаяжак.

Учқунлар сочажак.

Меҳнат борлиқда ҳоким бўлгуси!

Қуёшдек кулгуси!

Шуълаларини кўкларга сочгуси...

Ҳоким бўлгуси ер юзига меҳнат!

У кучли, сўнмас ўт!

У — қодир, у — ботир, яратгувчи!
Озодлик байроғи кулган озод элларда — гул боғча-
ларда шеърият бўлгуси, шеър сочгуси — меҳнат...
Борлиқ тиз чўккуси меҳнат қаршисида...
Биз эса, меҳнат хўжаси, иш болаларп, меҳнат ботир-
лари!
Умид, ишонч юракларда...
Меҳнат, куч бизнинг пўлат билакларда!..

1926. октябрь, Тошкент

Ш У Ъ Л А

Жаҳонни чулғаган қуюқ зулмат — оғир, фалокатли қанотларини судраб қочмоқда.

Олис тоғлар орқасидан ўт парчаси алангали чеҳрасини очмоқда, қучоқ-қучоқ ўт сочмоқда.

Уйқу қочмоқда!..

Уйғонмоқда сонсиз ғафлат тутқунлари!

Булутларда қизариш, қуллар кўнглида тошқин...

Шуъла найзалари — қоқ бутоқлардаги хазон куйчиларининг бағрига қадалади — ҳа!

Яшириндилар улар ҳам!

Булутлар қаърида аллақандай мудҳиш хаёлга чўмган улуғвор тоғлар, тоғларнинг гўзаллигин орттирувчи кумуш булоқлар, куз еллари олтин сепган увалар, кенг қулочли яйловлар, олтин қирлар -- шуъла қучоғида...

Эрк тонги — бу!

* * *

Зулматдан безган юраклар севинчга тўлди...

Кулди...

Ўт парча порлагандан порлаб, ёнади тиниқ кўк бетида!

Табиат умидлар, севинчларга ботади.

Жаҳон гўзаллиги яна ортади...

Яна қушлар олқиш сўйлайдилар сайраб...

Қалблар қайғудан озод... севинч тошади, инсон яйраб.

* * *

Мен — ғафлат қаҳрида титраганлардан...
Бойқушлардан таъна тинглаганлардан...
Оғир кулфатда инграганлардан!
Ғафлат қули эдим мен...
Очилди юмуқ кўзлар!
Кулди сўлғин юзлар...
Шодмен, кўплардек шодмен!
Тилимда — тонг шаънига, эрк ҳурматиға шеър то-
шади.
Қалбимда — янги ҳаётга туганмас муҳаббат ошади...
Биз — шу ёруғ ҳаёт ошиғи!
Севмаймиз қора кечани! Соя-салқинга тоқат йўқ!..
Шуъла шафқат манбаидир! Ғамсиз, кадарсиз эрка-
ланаман, яйрайман кўплардек!
Борлиқ уйғоқ!
Табнат нур нчида.
Эрк, қутулиш тонгида, ёниқ шуълалар қўйнида, нур
қўйнида қолдим мен!
Ғамлар тарқоқ!
Мен уйғоқ!
Қалбимда тошқин..
Кўнглимда муҳаббат — умид!
Заҳмат чеккан танамни эркалатувчи қуёш бағрида,
шуъла қучоғида қолдим мен — кўплар қаторида...
Менга саодат, менга бахт, эрк шунда!..

1927, Тошкент

САККО ҲАМ ВАНЦЕТТИ МОТАМИДА

Олтин хўжаларни учун байрам...
Ваҳший жаллодлар учун чеки йўқ қувонч шу кунда.
Фаҳш уяларида шодумон шароб ичадилар шу кунда...
Алдоқ ва риё тўлиқ кўзларида масхара ва заҳарханда;
таъна тошлари ва таъна оташлари...

Маънисиз таъна тошлари...

Қўрқмас курашчилар, бахтсиз ботирлар! Ёввойиликнинг энг оғир бир зулми, ёвузликнинг жуда даҳшатли ҳақорати панжасида жон бердингиз...

Маслак қурбони бўлдингиз...

Озми шу йўлда қурбонларимиз, озми?!

Борлиқ тинч уйқудан безган ҳозир: шарқда, ғарбда, шимолда, ҳар ёқда миллионлаб кураш қўшини довул кутади...

Борлиқда ҳаёт куртак ёзган дамлардан то шу кунларгача кураш бор...

Қуллар, эркислар тинч ётмас!

Ваҳшат тирноғида сақланмас!

Зулм, зўрлик, тубанлик сўнгига етмайдимми?

* * *

Қуллик панжасида —

Гўзал, кенг кун чиқишнинг юқори, иссиқ бағрида
Хитой тупроғи; қадим Чин-Мочин... Улуғ, даҳшатли тўфон...

Зўрдик қучоғида —
Ҳинд ўлкасида миллион-миллион ҳақсиз, эркисиз қул-
лар...

Қудратли, шавкатли бўрон...

Остин-устун қилувчи бир куч!..

Шўро ўлкаси, эркин юрт, курашчилар юрти...

Ана Қизил Москва, жаҳонни уйғотган Москва.

Озодлик машъаласи унда.

Борлиққа инқилоб илдизини отади, шуълалар тар-
қатади бурчакларга у. Ҳақиқат йўлини кўрсатади маз-
лумларга инқилоб юраги Москва!

Тўлқин, тўфон...

Бирлик куч — бўрон!

Ўзгариш-чи қудрат...

Бир йўлда барчаси...

Уша бир тўда таловчи хўжаларни тупроққа қўша
олмайдими, қудратимиз?

Уша бир тўп чиркин вужудларни йўқликка тортиқ
этолмайдими, кучимиз?!

Фаҳш манбаи—ҳашаматли саройларни зер-забар эта-
олмайдими, азмимиз?!

... Бахтсиз йигитлар, нима кўрдингиз борлиқда, нима?

Ҳақсизлик!

Ҳақорат!

Бошқа?!

Ҳеч...

Биламиз — сизни, ботирлар!

Эрк талаб этдингиз ёвузлардан заҳматкаш инсонга
тенг ҳаёт...

Шу тилакда, шу йўлда қурбонсиз.

Ёвузлардан мадад!! Афсона эмасми бу!

Мудҳиш, тил билан айтиб бўлмаслик ҳақорат...

Қўрқинч бир ўлим тортиқ қилди сизга!

* * *

Қаҳр тошган чоқ...

Йўлларни қонга бўяб, қурбонлар бериб, олға!

Номус, эрк учун, янги дунё кураш учун...

Кураш!

Борлиқ: Мағриб, машриқ, жануб, шимол — барча бир
тилакда, бир йўлда...

Тенг ҳаёт орзуси!

* * *

Номус билан кетди эр йигитлар, биз шулар йўлида...

Юракда қон тўлқини, чидам йўқ!

Қизил Москва йўлчи!

Қон-қурбон, майли!

Бир сўз, виждон сўзи:

Кураш!

Ишонч, чидам билан кураш!

Ҳақиқат кураши, сўнгги кураш бу!

Кураш қўшини олға!

Биз барча шу йўлда...

1927, Тошкент

* * *

ХИТОЙ УҒЛИ...

Хитой ўғли...

Шарқнинг юқори, бадбахт бағри — қуллар маконидан келган мазлум бола; мағрур гўдак, хитой ўғли...

Тоғлар орқасида ўз юртидан кечиб, зўравонлар зулмидан қочиб, тоғ ошиб, қир ошиб келмиш шўрлик хитой ўғли.

Кўча кўйларни кезади. Мусофирлик, йўқчилик унинг қалбини эзади. Узоқларга ғамли назар солади ва қора қисик кўзларига ихтиёрсиз ёш олади...

Оҳ, тушунасимми?

Ўз юрти — ўз қишлоғидан, айниқса, она қучоғидан бегона бўлмоқ қандай аламли!

* * *

Кўз олдимда қийиқ кўз гўдак.

Аламон олдида ғариблигини арз этгандай, кўкракларини тошларга уриб, юмалаб, ўмбалоқ ошиб, қалтис муаллақбозликда силласи қуриб кетгандай...

Кўз боғлашми шу?

Қизганч манзара-ку, қизганч-ку...

Совуқ кунларда совуқ тошлар устида юмалаш, тўп-тўп одамларга қараб ёт-сучук тилда сайраш...

Қизганч эмасми, қийин эмасми?

Ким билади, юрагида тоғдек қайғу, буюк срзулар бордир, бироқ кўзга шод қиёфада кулади, тўпланганларнинг кўнглини олади.

Бечора, шўрлик гўдак, мазлум гўдак!

Биласанми, меҳнат ўлкаси — тупроғингда не аломат ва не маломат?

Сен қочганда, қишлоқларинг таланар, оталаринг отилар эди, шу кунлар ўша сен юрган ерлар ўт ичида...

Сен чиққанда, далаларингда тупроқлар тўзарди, ҳозир ўша далалар — қир, қирларинг эса чўлга айланмоқда.

Шаҳарларингда эса қон оқишда, оғир мотам садолари юракларни ёқишда...

Қийиқ кўзли бола, биласанми шуларни сен?

* * *

Хитой ўғли!

Чўллар ошган, қирлар ошган шўрлик бола...

Биласанми, қуллар ўлкаси — тупроғингда ҳозир исён. Маҳкум ўлкангда мазлумлар туғини тикишга қодир исён. Балки сен, бир қучоқ тилак билан қайтарсан, емирик ўлкангда бахт боғларини бор этарсан...

Курашчилар юртдан олган ёниқ ҳисларингни далаларингга, тоғларингга, қишлоқларингга сепарсан...

Шунда қуёш тиниқ кўклардан кулиб боқар, наҳрларингда сувлар қонсиз оқар...

Далаларингда, қирларингда қирмизи чечаклар ўсар...

Тоғларингдан бахт еллари, тонг еллари эсар...

Шунда сен —

Ҳиссиз инсонларга сўнгги ва энг сўнгги нафратингни сўйларсан. Шунда сен янги кунларинг билан мақтаниб, куйларсан...

Ғарибликни ташлаб, инсонларча йиллар, кунлар санарсан ўша чоқда сен... қайғу очма, ўксиз ҳисларингни сочма...

Йиғи сочма...

Эй, марҳаматли онанинг шафқат тўла қучоғидан айрилган мазлум гўдак...

Хитой ўғли...

1928, март, Тошкент

ҚОНЛАР..

Оқ тонгларнинг сўлим боғларида олтин чечаклар тердим...

Еллардан на у ён, на бу ён дарак йўлламадим, қаршимдаги қонли қоялар ҳикоясини тарқатишга буйруқ бердим.

Қонли қоялар...

Оппоқ ойдин тунларда кўз солсанг, шу қадар баҳайбат!.. Оғир мунг, фиғон жимиб ётади, юракда машъум бир туйғу уйғотади...

Шу тонгнинг тоза бир дамида мен унга қараб югурдим ва тонгдан бир дам юз ўгирдим.

Эй, кўзларим...

Тўхтаб қолдим, бирдан қаршимда очилган машъум варақлар, қонли дўнғлар олдида туриб қолдим...

Шум мозий —

Юракларимга титроқ солди.

Ким билади, кимлар қони чечак отганини, кимлар суяги тўпланиб ётганини?..

Қора кунлар эсдалиги бўлиб қолган шу дўнғлар, теранликлар, тикка тошларни тарихнинг фахри деб ким ўйлайди? Ким мадҳ сўйлайди бу ваҳшат қаршисида?

Қонларнинг, у қоронғу замонларнинг бир парчаси муайян бу!..

Исёни босгандир-да.

Тоғларнинг саноқсиз арслонларини — суюкли ўғлонларини тутиб осгандир-да... Қаршисида қолганим шу қоя орқасидаги унғурлар, дўнғлар сирли бир қўзғалишнинг қамали бўлгандир, қабри бўлгандир.

Гумон эмас...

Елгон эмас!..

Оғир, оғир мунг. Не-не селлар оқиб ўтса-да, не-не еллар эсиб ўтса-да, қон ранги ҳануз туради.. қалбда қайғу, мунг туғдиради... Менга куч берган тоғ тонгларнинг бу кунги кўркига, бу кунги нафосатига тағин қайрилиб қарадим. Тағин қонли қирлар узр кезган хаёлим-ла қонли қирлардан сўз сўрадим.

— Тонглар...

— Қонлар...

— Биласизми? Тонгларнинг отишида қон бор, тонгларнинг отишида қизиллик устивор. Бу қонлар сўнггида — ўлимлар, қурбонлар сўнггида отадиган ёруғлик тимсолидир, бу тамғадир! Бу гўзал тонгларда ёғду булоқларига қўшилиб ерга ёғадир...

Бу қурбонларнинг, қўзғолонларнинг нишонидир, арслонларнинг, эсар — алп, жасур ўғлонларнинг қошидир!..

Ҳайҳот...

Қоя қаршисида, товушларга қулоқ солсангиз, қон товушларини туя олсангиз... ҳақиқатан кураш тарихи, қонли дostonнинг бир саҳифаси бу қоя!.. Узоқларга кўмилган мотамларнинг тоғлардаги кўлкаси бу қоя!..

Қонлардан яралган шу тонгнинг нур боқчасидан чечак тўпладим. Еллар етагида кўналғамга отландим...

Қуёш рўпарасида туриб: — «тонглар бизники!» — деб кўкрак кердим... Сочларимга тўлқин берган еллардан кимсага салом йўлламадим. Бу ерларнинг гўзалликларидан, олтин кечалари — оқ кунларидан сўраганларга машъум қон, қонлар бағишлаган бахтли замон ҳикоясини, кураш қонунини сочиб юр, тарқатиб юр, деб буйруқ бердим.

* * *

... Биласизми? —

Қон бор тонгларнинг отишида!

1928, Шоҳимардон

СУВ ЕҚАЛАБ...

Сув ёқалаб келиб қолганим бу чечаклар уваси шунчалар гўзал, дўстим! Бир ёғи: бағри арча ўрмонлари-ла тўла буюк тоғлар, бир ёғида ўлим даҳшатин сўйлаб тургувчи учурумлар, қоялар. Яшил дўнғлар!.. Баланд жардан қараб турсанг, чуқурликда дарё. Ён-беримда райҳонлар, ялпизлар, гуллар... Аста-секин куйлаб, ошиқиб оққан кумуш ирмоқ шалолача бўлиб дарёга қуйди, табассумкор қуёш — япроқлар, тўлқинларни қучиб суяди...

Дўнғларда, сайҳонларда кўклам гуллар очмиш-да, қушлар маст-аласт ўқийдилар. Ялтироқ харсанглар қалин яшилликлар, сунбуллар, япроқлар қучоғида ғарқ. Оҳ, шу тошларга ёнбошлаб табиатнинг бу гуноҳсиз, қанотли шоирларининг юрак наволарига қулоқ солсанг, ўйласанг... юракка қувват, севинч, мадор тўкади холос бу ёз чоқларида... Чексиз бир завқ қонларга қўшилиб ўйнар каби...

Бу...

Бу нақадар софлик, ёруғлик!.. На ёрашиқли яшиллик бу? Нақадар юксалган гўзаллик бу ҳей, табиат!

Ботиб бораётган қуёшнинг олтин шуъласи рақсга тушади. Тоғ қушлари, қайгадир, уюр-уюр учади. Кечки салқин ҳаво танни бутун ўраб қучади. Ҳамон кўз ола олмайман бу гўзалликлардан...

1928, июль, Шоҳимардон

ТОҒ ЭРТАСИ

Тоғ эртаси севинч саҳнасини очиб, эртанинг шеърли созини чалди, гуллар иси билан эсган еллари, кўпирган сойлари билан қарши олди...

Ҳар эрта қуёш кулар пайти — сой бўйлаб кетаман, уйдаи-уйдай тошларнинг бири кўкрагида тонгни сайр этаман. Худди мен кўз очган, қуёш юз очган чоқда, телба сой яна бировни қаршилаб олади. Том самимият билан қаршилагандай уни сой...

Бошида желаги¹ бор, қўлида малаги бор, ошна сойнинг таниш тўлқинларига кўп қарамайди. Қўшиқчи, ҳайқирган сойдан ҳол сўрамайди. Ошна кўпикларнинг ўйинини, жўшишини сайр этмайди-да, ошиқиб кетади... сув олади-да, тоғдаги қатлам-қатлам кулбаларга қараб ошиб кетади...

Тўлқинлар малул, ҳайрон, саросима қолади...

Тўлқинлар хафа бўлади... Мен ҳам тош устида тош, у гўё тонг эртадан тош кўксини ўрин қилган — ўйчан бир болани кўрмагандай... тоғ эрталарида ёлғиз, уйғоқ... тоғ тонгларини ёлғиз угина суя олади гўё...

Оқ эрта ҳар кун иккимизни қаршилайди — уни эса том ҳурмат билан, мени-чи? Улкан қора тошларгина

¹ Англантиш: м а л а к — сопол кўза; ж е л а к — паранжи ўрнига бошга солинадиган енгил камзул.

қаршилагандай... сойнинг бу томонида тўлқинлар сўзига қулоқ солиб қоламан, у, елак қучоғида, қонун тузоғида сув олиб кетади; тонгдаги тоза табиатни, қулаётган ҳаётни ғамнок этади, сой саросима бўлади, ҳайрон қолади...

1928, июль

ОЙНИСА

Ёшлиги эсида.

Қайғусиз ўйнар эди шу оқар дарё бўйларида... Юзлари очиқ, кўзлари ўйсиз, эркин-эркин яйрар эди шу яшил дўнгларида...

Баҳосиз ёшлик чоғи эсида.

Ёшлик ўтди. Бўйи етди. Қир одат уни зиндондек ҳовлига солди. У чиқолмайдиган, қувнолмайдиган Ойниса бўлиб қолди.

* * *

Отаси даладан қайтади-ю, ҳўкиз ҳайдаб яна кетади. Бувиси қари, сочлари оқ, юзларида ажин, тасбеҳ ўгириб куни ўтади....

Қиз...

Қиз — дард билан йўлдош, оталарнинг гўё бағри тош? Гўё қиз инсон боласи эмасу ичкари учун яратилган буюм.

Тош!

Бу, олчоқ қонунларнинг қалби қора бир тош...

* * *

Тирқишлардан қараб қолиш одат бўлди, юраги армонлар-ла тўлди...

Очиқ юзли қизлар ўтади; чақчақлашиб ўтади, қора

сочлари елларда елпираб ўтади. Тоғ еллари эрка қизларнинг кулар юзларидан ўпиб-ўпиб кетади.

Ойниса — ўзи ўсган гўзал тоғларда, ошно қирғоқларда очилиб юролмаса, эрка қизлардек тоғ янгротиб кулолмаса...

Армон эмасми бу?

Хўрлик эмасми бу?

* * *

... Тоғ бошини оқ булутлар қучди. Салқин еллар гўё қанот боғлаб учди. Хув дарё бўйида икки байроқ мавж уради. Бири қишлоқ шўроси, бири мактаб биносиди: худди ўтдек ёнади. Елда аста-аста тўлқинланади...

Қиз қалбида ҳам тўлқин уйғонади унга қараб турганда, қалб ошиқиб-ошиқиб тўлганади...

Завқ — умид топади қарашдан қиз. Эрк, бахт жилваси бор шу қирмизи тўлқинида. Байроқ томошасида узоқ қолади.

Тоғларга табассум сочган қуёшнинг олтин шафақлари сувларда чўмиб ўйнайди. Узоқ-узоқларда, қуёш ботар ёқларда қонли булутлар, ўтлар тўлқини кўкни қизартиб, қорайди...

— Ой... сааа, Ойса... юввв.

Бувисининг бўғиқ товуши қайта-қайта янграса ҳам, тирқишдан қарайди боёқниш. Қарагиси келади; ана у бинода шаҳардан келган эркин қизлар, эрка ўғлонлар борлигини Ойниса билади...

Ойниса ҳам шу даврага аниқ келади...

1928, июль, Шоҳимардон

МУНИ

Сув тонги...

Завқ, тасалли, мунг сочгувчи ол тонг...

Урмонларнинг орасидан, булутларнинг орқасидан табассумга тўлган тонг келини юз очади...

Олтин остона, мрамор поғоналардан юриб келмоқда у келин. Ҳаётга ҳаёт, севинчга севинч қўшмаслиги мумкинмиди?..

Нега у, аста-аста юрар экан, нега ўт ёнган кулча юзидан тўкилган қизилликлар бурчакларга югурар экан: ана улар, менинг кечани уйқусиз ўтказганим қора сув қучоғига келиб тушаёттипти. Ана долғаларни қучаёттипти...

Сўнгсиз тушларнинг хаёли юракка қўрқув солган дамларда, хаёл борлигинини қуршаб олган дамларда — тонг отгани ва кўланкалр ботгани қандоқ соз!

* * *

... Тун қора, салқин қора рўмолларда ҳар ён ўроғлик, қора тўлқинлар кемага келиб, қаҳр сочади. Гоҳ кўтариб ташлаб, гоҳ аллалашга қучоқ очади... мен оёқ остимда толпиниб ётган қора тўлқинларни кўраман, кечанинг қоралигини унутгандай, узоқ-узоқ қараб тураман...

Жинни тўлқинлар, телба тўлқинлар... Қатор тепалардай, бир-бирини босиб келадилар-да, кема қирраси-

га урилиб, алланарсалар дегандай қочадилар, яна келадилар, яна ўша қарғиш... яна қочиш...

Кучсиз, босиб ўтолмагандан, кучсизлигидан хижолат бўлади чоғи. Талпинади, қанот қоқади, фақат учиш қайда?..

Қалбимда на севинч, на кадар... тўлқинлардан кўз олиб, қирғоқларга қарайман: қирғоқлар узоқда... Йўқ, ана, кундуз туркум-туркум кўринган қора ўрмонлар шекилли у...

Қора тўлқинлар, қора ўрмонлар... хаёлларим-чи? Қора кечаларда ёруғ хаёллар қанот ёзиб қочадиларми?

Хаёл нитиҳоси бўлмайдими ё?

Шу ўтиб кетган йўллар, поёнсиз чўллар, қумлоқларга боғлиқми хаёлим? Қум босиб ётган чўллар ўртасида, қум босган чўл...

Шуми сув кўкрагида мени қучган мунг?!

Шуми, менинг сўнгсиз мунгим?.. Уйқудан ажратган, тўлқинларга қаратган шуми?..

Мана мен юксакда... Юксалолмай қолган тўлқинларни кўрдим, шу тўлқинларга ўхшаб юксалолмай қолган қум тепаларига шу тўлқинлар борса-чи... қум ўлкасининг қайғусини сўраса-чи. Не завқ бор экан бу қадар чекланиб ётишда... тўлқинлар тўлқинларни қўлласа не бўлар?

— Чўл кулар, саҳро кулар!..

Сўйланг, ҳей қирғоқларга ҳусн бўлиб, гуркираган қуюқ ўрмонлар!

Сўйланг, ҳей сувнинг теран қучоғида титраган олмос парчалар, олтин чечаклар... томчи-томчи қонлар!..

* * *

Мунг!

Мени қуршаб, қучиб олган мунг...

Кет, узоқлаш, йироқлаш!..

Тоғ ош, чўл ош...

Мархабо, ҳей тоғ!

Биламан: енгил дардларим қоронгиликдай қочади,
истакларим худди сендай ёруғ юз очади...

Тасалли ахтариб келган эдим чўлларни кезиб, қуч
мени.

Зарварақларингни оч кўзларим олдида...

Оча кўр, севинчим тимсоли — қуёшим менинг...

Оча кўр...

Ҳа, мен тўлқинлардай ҳовлиқай, кўпирай, тошай,
яшай!

Мен талпиннай, қумликларда ёруғ ва яшил оламлар
очай, учай!

Сен бўлса, мунг — қоч, кет...

Йироқлаш!

Узоқлаш...

1928, июнь, Эдил

ЧУПОН ОТА

Булутлар босиб ётган юксак тик тошларга кўлнинг майин тўлқинлари аста-аста тўш уради. Мудҳиш, теран ва кўм-кўк кўл қуёш қучоғида ялтираб, юракларда исён қуради...

Қаршимизда ёввойи бутазорлар, арчалар юксалиб ётади, қушлар нағмаси чуқур мунг, сўнгсиз бир роҳат билан юракларга ботади. Икки томон яшил яйлов, кўкракларида йигирманчи асрнинг қора капалари ҳайрон! Гўё, булар йилларча шундай қотиб турганмиш...

Йўлдошларимдан ажраб шу нафосатлар қучоғида ёлғиз юрганымда, қайдандир, эзилиб-эзилиб бир товуш келди. Мунг, ҳасрат, алам билан учган бу эзик нола тоғ-тошларнинг қалбини тилгудай бўлди.

Изладим, ахтардим, тополмадим, тошли йўллар, кўрмаган-юрмаган оралиқларда чополмадим... товуш ҳавони тилиб, узоқларга учади, узун бир дoston, алам-ли бир ҳикоя сочади.

Ҳайрат, талваса билан жим турдим. Энг сўнг афсус ва тоқатсизликда кўкат устига ўлтирдим. Ялтироқ Қуббон — ўз қирғоқларига ўпиш бериб ётади, қаршимда эгасиз, қора капалар ҳамон-ҳамон қотади...

Пай ҳам инграб-инграб тинди. Бир кез йўлдошларимдан кимдир чиқиб кетди.

— Қаёқларда қолдинг ёлғиз?

— Шу ёқларда.

— Эшитдингми?

- Ким эди?
- Эшитдингми ўзинг?
- Чалган ким?
- Чўпон ота!..

...Уйсиз, кимсасиз, ёлғиз чол бардам, тетик, фақат юзларида ҳақсиз жабрларнинг чизиқлари...

Қўрбошилар тоғ оралиқларида пусиб, қишлоқларни бузиб, қон тўкиб юрган чоғларда, шу чол қалбида ҳам битмас яра қолдирибди. Ёлғиз қизини олиб кетиб, бир неча кундан сўнг ҳайдаб юборишибди. У қиз—тоғларда ўсган олмадай қиз хўрликка чидолмай, жафокаш ҳаётнинг қийноғида бир ҳафта ичида ўлибди.

Она — ёлғизи доғида, қайғу қучоғида ҳаётдан кўз юмибди, ёлғиз капаси шундай эгасиз қолибди.

Чол бу кунларда чўпон, қўйлар ёйиб, ҳўв анови ёнбағирларда ётади. Қимсага сўйламайди. Шу қадар бой табиат томошасида севинч куйламайди, кулиб туриб йиғлайди, йиғлаб туриб кулади. Қўрқинч қаҳқаҳаси тоққа садо солгач, яна йиғи... Қаттиқ нон, айронни ҳам бировлар келтириб беради. Қайдандир бир най топибди. Чалади, чалади, инграйди, қийналган жонивор янглиғ алам, изтироб ичида узоқ навҳа сочади.

Найни отади, яна олиб чалади...

1928, Шоҳимардон

ЕРУҒ КУНЛАР ЕТАҚЧИСИ БУЛ, УҒЛИМ!

Қора булут томчилаб, кун ботишга йўл солди...

Қора булутли қора умр орқада қолди. Қора кунлар томчилардай, тарихга сингиб кетди... Ҳаёт — яшил ён-бағирларда тотли, нашъали ўтиб туради...

Бир кун пилла, эртага пахта, индин қовоғи солиқ куз келади, орқасидан оппоқ қиш!

Эргаш ота ўз дастёри бўлиб қолган ёлғиз ўғлидан ажралгиси келмайди. Йўлдош ҳам қўзиларидан айрилгуси йўқдай, аммо ўқиш учун узоқларга кетиш яна гаштли, яна маъноли.

* * *

Тоғ орасида ёз ҳаракати тугай деб қолди. Йўлдош ўсиб қолган тўрт қўзичоғини укасига атаб қўйди. Онаси севикли ўғлига сафар — йўл халтаси тайёрлашда, Эргаш ота айвонда соқолини сийпаб ўйланади. Шу кўкда оқиб ётган қора булутлар янглиғ қоронғи кунларни эслайди.

Тўнғич ўғли «бек» ларнинг қонли қиличига дучор бўлди. Чиройли қизгинаси очлик йили ўлди: ўн бир ёшлик шўх Йўлдош — севинчи бўлиб қолди. Укаси кичик, кичиклиги устига қиз бола... майли кетсин, қўзиларга қизча ўзи қараб турар. Онаси бўлса қари. Қайтиб келгунча борми-йўқми... Майли, кўриб келсин, билиб келсин, ўқиб келсин!

— Дада...

Боласининг мунис товуши хаёлни бузди.

Арава келди...

Юзида йилларнинг доғу чизиқлари аён ота оғир жилмайиб, ўрнидан турди.

Она кўзига ёш олди:

— Онангни унутма, кўзим!

Укаси йиғламади ҳам, кулмади ҳам, ҳайрон... Отаси ўғлини аравага жойлаб, Тошкентга жўновчи болаларга қўшди, бағрига босиб, манглайдан ўпди:

— Уқиб қайт, ўғлим! Ёруғ кунларнинг етакчиси бўлиб қайт, ўғлим!

... Арава адирдан тушиб боради, кўк тиниқ, булутлар узоқ! Ота кўздан йироқлашган аравага қараб шивирлайди:

— Оқ кунларнинг бахтини ола кел, ўғлим!

1928, сентябрь, Шоҳимардон

ТИНГЛА, ҲАЁТ

(Созчи қиз)

Тингла ҳаёт!
Тингла, қирғоқсиз денгиздай чексиз коннот...

I

Соз куйлайди...

Талвасаларга тўлиб куйлайди соз; тошиб куйлайди соз... сўнгсиз бир дoston бошлагану тугатолмайди, сирли бир тарихнинг саҳифасини очгану тамом этолмайди...

Титраб-титраб йиғлагандай, талвасаларга тўлган ярали бир юракнинг толпинишларидан сўйлагандай...

Оҳ, шу чоғда унинг қорамтир юзига боқсангиз, ҳасрат чизиқларини кўрар эдингиз. Жингалак қора сочлар очиқ юзини ва елкасини босгану, ғам чизиқларини беркитмоқчи бўлади.

Шу пайт унинг кўзларидаги маънони ўқимаслик мумкинми?..

Тингла, қирғоқсиз денгиздай, коинот... тингла, ҳаёт! Ранжиган юракнинг мунгини, ўтган умрнинг ёниқ дostonини тингланг! Куйлаяпти у, бахт кутган ҳаётни эслаб сўйлаяпти. Бахт келтиришда, боғлар яратишда йўқолган мингларни ўйлаяпти. Қонларда қолиб кетган йигитларни соғинади, чоғи... балки унинг суйгани бор эди, шулар орасида..

Тўхта, ҳей.

Бир дақиқа тўхтаб, тингла унинг бахт қўшиғини...
Тўхта, шўх бир дoston боғлади созчи қиз...

Тўхта, ҳей!

Тўхта, қуёш!

Эшит, сўнгра тонг чоғидаги шеърятингга қўшиб
сочарсан унинг қўшиғини...

Тўхта ел, тонг даракчиси, тўхта!!

Эшит, элларга тарқатиб юарсан сўнгра унинг бу
қўшиғини...

Тўхта, ҳаёт!

Тингла... кўзлардаги сўнгсиз мунгла қанотсиз уч-
кундай... Юраклардаги тугунни сўнгги куй ечгандай...
у, шу дақиқада шу онда суюнчларда қулоч отаяпти,
соз инграмасдан, ўйноқи куй сочяпти...

Чал, қиз!..

Чал! Олдинги товушлар мунг берган эди, сўнггиси
давра айланага фарах сочди... Чал, юракларда кураш
завқи уйғотиб!.. Чал, томирларда қон ўйнатиб!..

Чал, бахт элларининг созчи эркаси!

Чал, бўлажак енгишлар ва суюнчларнинг даракчи-
сидай!..

Чал, шўх куйларингни!..

Тингла, ҳаёт! Тингла, ҳей, қирғоқсиз коинот!..

1928, сентябрь

ТИЛСИЗ ТОШЛАРДАН...

(Ушда босмачиларга қарши курашган бир ботир хотираси)

Уш...

Ўтмишга гувоҳ у!

* * *

Сўранг!

Шу кичкина Ушдан, унинг ўйноқи наҳрларидан, кўм-кўк кўкатларга бой ёнбағирларидан, қалин арча ўрмонларидан, ёйиқларидан сўранг... қандай тез ва аниқ сўйлаб берар экан Уш...

Қонли тарих сирларини сақлаб қолган қоқ ёғочлар, бузуқ йўллар, кенг увалар, ниҳоят шу тилсиз тошлардан сўранг-чи... қандай тўғри ва маъноли дostonлар айтар...

... У билади, мен ҳам ҳамон эслайман, қоронғи тун, кўкда юлдуз, ерда чироқ йўқ. Тун чинакам қоронғи. Шамол гувиллайди, тинчликни қувлайди. Узоқлардан ёввойи ҳайвонларнинг товушлари келгандай... Биз Чашмаи гози силсиласининг совуқ бағрида, «ов» интизоридан... Шу йўлдан, шу сўқмоқдан «бек»лар ўтажак, одам айиқлар, ёввойилар ўтажак...

Биз интизорда...

Уш тоғлари, қўрқинч жарлари, жилғалари, адирлари — барчаси бизга кўпдан ошна. Бу ерларда кўп тунлар қолдик. Бу ерларда анча ғалаба олдик. Қонлар тўқдик шу тоғлар орасида, отлар чопдик шу тошлар кўксида.

— Жим!

— Огоҳ!

Командирнинг товуши келди. Бешотарларни қўлга олди. Мағрур таланчилар тоғларни кўтариб, қўшиқ айтиб ўтади...

Пастда —

Текисликда қишлоқлар ёнади. Саноқсиз меҳнат кишилари бир парча нонга зор, оч. Юқорида бўлса, тоғлар қучоғида ғамсиз бир тўда ўғри тоғларни кўтариб қўшиқ айтиди.

— Ут очинг!

Командир товуши тошларга урилиб, акс берди. Жанг.

Огишма гумбури фазоларда қанот керди.

Қўлга тушди!

Маст, мағрур йигитлар қўлга тушди... Уликлар тўлди қора тошлар устида. Кимлардир оҳ чекади. Кимлардир инграб-инграб тинади...

Тун қоронғу, шамол ғувлайди, тинчликни қувлайди. Таниб бўлмайти киши кишини. Мағрур йўлбосарлардан битта ҳам қолмади шу тунда. Биз тагин тоғлар хўжаси бўлдик.

Тонг отди. Кўк очиқ, ел қонли байроқни ҳилпиратиб ўйнатди. Орқага, таланган қишлоққа қараб йўл солдик...

Қолди итлар ўлиги... Курашчиларнинг қонлари ҳам қолди. Тошлар қизил бир тус олди...

— Унутилмас, фақат...

Биз шундай тинимсиз, уйқусиз қилич ўйнатдик кураш кунларида... қонлар кечиб от чопдик чўлларда...

Тунларда тоғлар орасида жанг қилдик, зафар олдик. У кунлар тоғларга қон билан битилган, жаҳон билади...

Сўранг!

Сўранг, сиз туйғусиз чўллар, саҳролардан, қизариб
оққан ўйноқи сувлардан, тоғлардан.

Сўнгра, сиз Уш силсилаларидан, оқ либосли шоҳиқа-
лардан, ниҳоят тилсиз тошлардан сўранг.

Достонлар сўйлаяжак:

Қон билан ёзилган, суяк билан битилгандир...

Қон тамғаси тилсиз гувоҳ, чаноқлар жонсиз шоҳид.

Айтиб, сўйлаб берадир шу қора тошлар ҳам...

Сўранг!

Қонга бўялган тилсиз, туйғусиз, ваҳший тошлардан...

1928, февраль, Уш

ҚИЗ ҚАБРИДА

Қуёшли кунларни кўролмасдан кетибсан-да.
Кошки тирик бўлсанг сен ҳам.

* * *

...Биласизми?

Мен уни суйдим. Тоза қалбимнинг энг чуқур ўрнида, энг тоза бурчагида сақлаб, ҳаётни суйганимдай суйдим. Дадиллиги, чеварлиги, шўхлиги ва қора шахло кўзларини суйдим.

Кураш чўлларига жўнаган чоғимда йиғисиз қолди.— «Бор, суюклим. Унутма мени...» деб қолди. Унутмадим. Унутолмадим, ўзга хаёлларда ёнмадим. Қирлар ошдим, сувлар кечдим.

Қора булутли куз тунларида салқин томчилар енголмадилар мени. Қоронғи совуқ қишлар йиқолмадилар мени. Кучли довуллар учиролмадилар мени... тўлқинларни эзиб, тўсиқларни бузиб қайтдим, енгиб қайтдим...

Фақат, қани у?

* * *

Йиғлоқи эмас эдим, мен йиғламадим, йиғлай олмадим, севгиси юрагимда сақланган қора сочли иш қизини.

нинг қабрига гулчамбар боғлаб қўйдим. Ўтганни ўйладим бир оз. Чинорларга қарадим.

Чинорлар менга қараб:

— Арслон! Чечакли ой келди. Сенинг чечагинг қайғуда сарғайиб, сен келганча, қора ерга жой бўлди,— дегандай.

Не, ҳақиқатларни сўйлади Чинорлар...

Йиғлоқи эмас эдим мен, йиғламадим, йиғлай олмадим. Фақат шу сўз кўнглимдан ўтди:

— Оҳ, қуёшли кунлару, серчечак шу ҳаётда у ҳам бўлса...

Кулар эди чечакдай, очилиб-очилиб!..

Суюклим, дўстим — мингларнинг бири...

1928, 5 август

ФАРҒОНА

...Кечаги фоже кунларимни сўрамай қўя қол!
Ундан бурунгиси эса, яна мажҳул, яна машъум.
Неларни кўрмади бошим... не балолар келмади мени
излаб?..

Қўп замонлар мени қарши олган ёлғиз қайғу бўлди;
кунимга бахтсизлик тўлди.

Оҳ! Ўтмишимнинг қоралиги, чиркинлиги, оғирлиги...

Қалб яраларини очмай, сўрамай қўя қол!

Бу кунни сўрасанг-чи, мендан бу кунни...

Гуллаб, чечак отиб, гўзаллигим ортади борган са-
йин... мени қуёшли кунлар бағишлаган бахт қулдираяп-
ти, озод иш продаси, сийнамда гул ҳаёт қураяпти...

Бу кунимдан, бахтимдан сўра менинг!

Қирларимда ўйнаган ўт оочлар, инон!— Менинг
ишончим, кўркимдир!.. Ўсиб ётган сурурларни кўр,
оқиб ётган нурларни кўр... ғурурларимни кўр, эрк олган
қора сочлар, саноқсиз иш оналарини, эмгак қизларини
кўр... Уларнинг шу эрки, ишон!— Менинг ўз эркимдир...

Далаларим бағрини оч, тоғларимга қўл сол.

Бари, бари, бари бор менда...

Бу кунимдан сўра...

Кел, бахтимдан — кулар ҳаётимдан сўйлай...

1928, сентябрь

ШУ ҚАДАР МАҒРУР, ШУ ҚАДАР БҮЮК...

Шонлар, бахтлар, саодатлар очари қайда?

* * *

...Шу қадар кибор, шу қадар мағрур бу тоғлар..

Шундай мусаффо — қўл урилмаган гўзалликлари борки...

Табиатнинг ҳашам ва буюклиги порлаган юксак бир даргоҳи ё даҳшатлар, учурумлар ва тансиқ дафиналардан қуйма бир боргоҳимикин бўлмаса.

Тонг — шу туташ тоғлар орқасидан отса, қуёш шу юксак қоялар қучоғига ботса... қандай эркин, қандай ўктам хоҳиш у?..

— Табиатнинг қалби, ифтихори бу кўркам тоғлар, эркам!

Чиройли, мағрур ва осуда!

Мен табиатнинг ваҳший сийнаси, мен йилларнинг — ўзгаришларнинг муқаддас фахри ва дафинаси, дейдигандай менга қараб...

Мағрур инсоннинг мағрур иродаси олдида не жавоб айтаркин; осуда меҳнатнинг — ишнинг қудратини билса нетаркин...

Инсон...

Ёлғиз инсон ғурурланса бўлади. Ҳаёт — фақат инсон меҳнатидангина кула олади! Табиатнинг ифтихори гумроҳ тоғлар бу шон эгасини билмайдими, кўрмаганми?

* * *

Саодатлар, сурурларнинг очари кимда?

Худди шу қаршимдаги тоғ-тошларга титроқ солншга, худди шу мағрур қоялардан йўл очншга қодир бир кучни мақта! Гўзалликка гўзаллик бағишловчи, бузиб-ахтариб, ағдариб саодат яратувчи бир қудрат билан мақтан!..

У бўлса: инсондир...

Ҳаёт, ўраз, сурур, сафо очари инсонда...

Шу қадар мағрур, шу қадар гумроҳ ва юксак!..

Шу қадар осуда ва мамнундай бу тоғлар...

Ёлғиз ўйла-чи, эркам!— Мағрур меҳнат иродаси қаршисида, мағрур инсон қаршисида не жавоб бера олади... У қўзғалса, нучук шу улуғликда, шу тўлаликда қолади?..

* * *

Ҳаёт, сурур, саодатлар очари...

— Инсонда!..

1928

Қ А Й Н А Ш Л А Р И М

Йиллар тонги бизга бахтлар ола келди; ёруғ умр,
ойдин келажак ола келди!

Буюк денгизда асов тўлқинлар исён наърасини тор-
тиб ўйнаганда, биз уйқу қучоғида эдик. Тўлқинлар қир-
фоқларга ларза берганда кўз очдик...

Йиллар тонги бизга бахтлар билан келди, йиллар
тонги отиб, уйғондик. Нурга қондик!..

Галаба қўшини, меҳнат ўрдуси, дейди бизни тарих!..

Тўлқинларда ўсдик ўктам бўлиб;

Эрк кулади озод ўлкамизда куч олиб!

Йироқ-йироқларда қуллик, азоб.

Ана, Шарқда қон қўллари кўкка соя қурганлар!

Боқиб турсам...

Қонларимда тошқин ўсади!

Озод элдан тутқун ўлкаларга миллионларнинг юрак
саломини сўйлайман. Занжирларда чидам битмадими,
дейман...

* * *

Бизнинг кўкда булут йўқ...

Қуёш кулади... қуёшга қўшилиб табиат, ҳаёт кулади.

Ҳаёт баҳори чечаклар, гуллар билан тўлиб-тошиб
кулади.

Тутқун эрлар, тўзим битмадими?

Еруғ йиллар насиб бўлмасми...

Минглаб қўллар, бахтдан маҳрум қолган маъсум
туллар тоқат ила ётаверарми?

Ҳақиқат юз очмайдими?

Денгиз қайнаб тошмайдими? . . .

Шарқда қон қўллари кўкка соя солур, ғарбда тош
қўрғонлар суякларга тўлур, бизда қучоқ-қучоқ севинч;
сўлмас гуллар...

Қонлар оққан чоқда гунча очган қизил гуллар ме-
нинг қўлимда.

Қонли йиллар хотираси бу...

Эркисиз ўлкаларга салом ёздим гуллар тўлган озо-
д элимдан...

Юракларнинг саси бу!

Даста-даста сўлмас гуллар билан қутлуғлайман озо-
д элимини; чечаклардан олқиш сочиб, олқишлайман меҳ-
нат аҳлини!

— Жаҳон кўкрагига ёруғ сочар ўлкамизда ёнган
улуғ ўтнинг ёлқини...

Гуллар қўлда, сўлмас гуллар қўлда!.. Зафар ола-ола
кетажакмиз шу йўлда!..

Йиллар тонги юзин очар кенг оламга кўп ўтмай!

1928. Тошкент

ҚУНДУЗ

Эсингдами, Қундуз! Салқин еллар сочларингни тўлқинлатиб эсанг, қалбимизда суюнч ўсган бир кун?

Кўклам.

Қўёш табассумкор, то узоқларда яшариб кўринган қирлар жилодор, сен эсанг, маъсум қиз!— нималарнидир тўпловдинг, гуноҳлардан пок, ишсевар дўстим!— Эсингдами, ўрим-ўрим сочларинг-ла шафақдай юзингни қопловдинг...

* * *

Болалик...

Юракда қайғу кезса-да, юракни ўраган муҳитда бахтсизлик кезса-да,— ўйин севган болалик!

Туш пайти — барча кўланкага ошиқадн, тол остларига оқадн. Болалик мавж урган соф қалбимиз буйруғида биз сой бўйлаб кетдик. Узоқлашиб, ўйноқлашиб кетдик...

Сув бўйи...

Кўклам безакларн тўла сочилган сув бўйи...

— Қўчқор, ҳув... Қўчқ-оо-р!

Ёнингга бордим, сенинг билан кўклам чечакларн тердим, сенга бердим ва тарқоқ сочларингга чечаклар тақдим, чечаклардек очилган юзингга суқ билан боқдим...

Эсингдами шу?..

* * *

Эрта кўкламнинг шундай ёқимли кезларида армон ўрайди мени...

Омочлар судраган қирлар усти, бахтсизлик кезган далалар сийнаси кулиб турган пайтларда, орзулар ўрайди мени!

Кетсаммикин?

Балки, Қундуз — маъсум Қундуз, тагин барно бўлгандир... Кулар юз қиз бўлиб ,тўлгандир...

Кетсамми?

* * *

— Қундуз!

Эсингдами, қирларда уйқули омочлар тентирарди — болаликда — биз ўйнаб юрган кунларда...

Бу кунларда ўт омочлар куйлайдиргандир-а?..

Сочларинг елларда тарқалиб, кўзларинг ўйнайдиргандир-а?

Эсингдами, тўлқин сочган, бола қалбимизга сўнгсиз суюнч бағишлаган бир кун...

* * *

Эсингдами, Қундуз!

1928, август

ЮРАК ТОШГАНДА

Тоғ-тоғ севинчлар, зафарлар кутган бахт қўшини шуми?

I

Бу не даҳшат, бу не ҳайбатли оқин? Қайдан келди, қайда эди бу тоғ тўлқин?.. Қудрат, қаҳр, исён чашмасими бу; исён денгизининг қўзғолоними бу!

Тоғларни парча-парча этадиган, эзадиган бу тўлқин қайдан; тўлқинларни ўпқинларга босадиган, тўсадиган бу оқин қайдан?

Олдида тоғ-тоғ зафарлар ётган бахт қўшини шумидир?..

* * *

Иўлда турма, сен эй қора шол ёппниб титраган қора ҳаёт! Барибир сенда журъат қолмаган, сенда. Барибир сен унинг қалқув кўкрагига қайғу отолмайсан, биласанми у — шу тўлқинда кетади. Ёлғиз эмас, юзларида шафақ ёнган ўт қизлар...

Чекил, қайғу!

Барибир сен унинг қаршисида туролмайсан, чекил! Қаёқларда эди бу товуши кўкларни бузган, ерларни титратган буюк тошқин!

Қаёқларда эди, дўстим!

Ким, қандай куч, қайси тоғ, қанақа тўсқин тоб бе-
ради; ким туради бу исён олдида... Тоғларни эзмайдими,
тўғонларни бузмайдими, тошмайдими бурчаклардан
оққан бу денгиз?.. Босмайдими айланани бу ўт оқин?..
Еритмайдими йўлларни бу ўт тўлқини...

Исён-ку...

Зўр қўзғолон-ку бу, дўстим!

II

Эшитасанми, ҳей ҳаёт!

Ҳаётнинг тубандан оқиб чиққан пок тўлқинлари қир-
ғоқларга раҳна солиб, шовқин қиладди. Кўрасанми, қан-
дай ишонч билан боради...

Тўлқин товушини тингла.

— Бурчаклардан, йироқлардан, яқинлардан келиб
чиқдик... биз ҳар қайда. Биз курашларда, турмаларда,
ўлимларда ва ниҳоят зафар, севинчларда! Қон, қурбон —
ўлимлар чўчитдимми? Даҳшатлар, азоблар қўрқитдимми?
Оналарнинг кўз ёши, оталарнинг ҳасрати, элларнинг
қайғуси, бизни курашга отмиш, тенгсизлик, ҳақсизлик
қалбимизга ботмиш. Кураш... Кураш оғир, қўрқинч ва
гўзал бир кураш кутмоқда! Зафарлар, фараҳлар кут-
моқда!

Қонлардан яралган байроқ-ла садо солармиз дунёга
оқиб. Юксалармиз, юксалармиз қонунларни, салтанат-
ларни ёқиб!

III

— Хайр, қуёш!

Кўрмасам эди бу даҳшатни деб ботдингми, қуёш?

— Хайр, ботсанг! Дунё ёшларига сўйларсан: бахтлар
ўлкасида зафар байрам, дерсан; ёш тўлқинлар ҳаётга
даҳшат бериб оқмоқда, мен ботдим, улар эса чироқ ёқ-
моқда, дерсан!

Эҳ, дўстим, қаламингни узат-чи!

Қайси кўринишни чизсам, қайси гўзалликни ёзсам!

Эҳ, бу тошқинни кўрсанг, тўйсанг, мен бўлса шошдим, тошдим... Қайси бирини ёзиб берай?

...Ҳаволарда тўлқинланган ўт, миллионларнинг юрагидан чиққан бир наъра, севинч наъраси, зўр бир исён денгизи, зўр тўлқин... Курашларда ким турар қаршисида?

...Тўлқинларнинг таърифини куйлайми? Келажакнинг гўзаллигини, софлигини, ёруглигини сўйлайми!

Эҳ, дўстим, қалам!

* * *

Бу ҳайбатни кўрса-чи, мағрур салтанатлар? Бу тоғларга қўрқинч берган, ҳаётга ҳаёт бағишлаган оқинни кўрса-чи!..

Не даҳшат, маҳобат, оғир тўлқин? Не гўзал оқин бу? Олдида тоғ-тоғ зафар, байрамлар ётган, курашлар ётган бахт ўрдуси шуми?

— Шуми, дўстим!

1928, 10 сентябрь, Тошкент

Ё Н!

(Чўнтак дафтаримдан)

Қизил майдон...

Колонналар тўлиб-тошади, байроқлар баҳор насими билан ўйнашади, юраклар ошқиниб-ошқиниб уради...

Урмасинми?

Кечагина кир пардалар орасидаги чўрилар байроқлар томошасида табассум этса...

Кечагина тилсиз деворлар қучоғида инграган қора кўзлар бахт куйини куйлаб ўтса...

Юраклар ошқиниб-ошқиниб, қувониб урмасинми?

Юракларда севинч туғён қурмасинми?!

...Товушлар кўкларни янградди, атрофга бир қўрқув — бир сурур отди... минбарда: чиниққан — кураш ўтида пишган ботир большевик сўзлади, узоқ сўзлади у... гўё ўт-ёлқин сочиб, олисларни кўзлади...

Кўз олдида денгиз тўлқинидай меҳнаткаш халқни кўрди у, шу миллионлар кўкрагидан чиқиб, ҳаво янградган кураш қўшиқларини тинглаб, завқ сурди. Тошиб-қайнаб, қувониб кетди. Шу чоқда шу тўлқинлар томошасида, шу қайнашлар сўнгида узоқ, шонли келажакни тасаввур этди:

«Ана келажак, ёруғ келажак! Барча бирдай; чўрилар йўқ, барча тенг, ана!...» Кўзларида, юзларида нур кезиб кулди. Ботир большевик, қайнаб, қўл силтаб самимият сочди, учқун — ўт очди...

Ўт ўзи!

Майдон; кенг майдон борган сари қизил байроқларни

қабул этарди, янги дунё оналарига қучоғидан жой кўр-
сатарди...

Ҳаёт...

Ҳаёт мақтангандай, ҳаёт ёнгандай, табиат кулган-
дай...

Қуёш нимадандир хижил бўлиб қочгандай, булут-
лар орасида ёл этади, насим эса байроқларни тинмай
ўйнатади...

Бирдан... бурчакларда олов...

— Олов!

Паранжилар ёнмоқда, турмушнинг аччиқ, заҳар кун-
ларига чидам берган оналар паранжиларини ўтга таш-
лаб, юз очиб, кулган байроқларга қараб, қонмоқда...

Бурчаклардаги аланга борган сайин ўч ва ғазаб би-
лан паранжиларни қучади, куллар кўтарилиб, тутунлар
учади...

Майдон кўк тутун билан тўлди...

Кимларнингдир қалби сўлди...

Ён!

Ён!

Ён, сен юз йилларнинг қолдиргани — ён!

Ут олсин!

Чириган қонунларни ўт олсин!..

Ҳақ олсин!

Қувонсин, булар ҳам эрк олсин!

Аталсин! — йиғлаган, инграган чўрилар — эрк қизн,
иш опасн аталсин!..

Ён, сен эй йилларнинг увадаси!

Ён, сен эй кир парда...

Гулласин...

Ўтмасин гул ёшлик ёш дамлар қоронғу туманлар
ишида — чексиз дардларда...

Ён!

Ён!

Ён!

1928, май, Тошкент

ҚОН САҲИФАСИ..

(26 ларга атадим)

Нега қучоғингда бу кун тошқин куч олди, ҳазар? Нега шу даҳшат, шу кучдан қўрқмасдан бағрингда шумли бир кема кезар? Сўйла, табиий куч, ўлимлар, даҳшатлар гувоҳи — теран сув..

— Йўл берма, сен — буюк денгиз! У ёвузлар кема-сп-ку.

У кемада ўзгаришчи болаларнинг боғланганин билмадингми?

— Ҳей, тўлқинлар,— тўлқинлар!— бу даҳшатни туймадингми?!

Ҳазар, ҳазар!..

Сезмайсанми, болаларингни боғлаган бир кема қучоғингда кезар?

Ҳей, тўлқинлар!— қарши кўкрак очмайсизми? Қиргоқларга отмайсизми?..

Ҳазар!..

Фақат қон тўкишмидир сенинг шонли адолатинг, қарри Британия.. фақат, шумидир?..

Қонлар-ла қизарди қора қумлар ҳам..

Қонларга йиқилди тутқунлар ҳам..

Оҳ, у кунги даҳшат..

Тиндимн, босилдимн шу билан қора юракдаги кин?..

Қумлар, сўйла! У кундаги мотамдан, қайғудан, қондан сўйла!

Қумлар, сўйла! У чоқдаги ҳасратдан, юракларга, гулдиракдек титроқ солган товушдан, Шаумяндан сўйла!

Қуёш кулиб боққанда, қумлар шуъла чечак таққанда, қуёшли келажакка йўл бошлаган ботирлар тонг қучоғида, қон орасида қолдими? Шаумяннинг қалбидан отилган ўтли сўзлар тонг қалбидан ўрин олдими?..

* * *

Улар ўлиб кетди... кураш олиб кетди...

Фақат кураш тарихида мотам саҳифаси очган бу ваҳшат қалблардан учармиди?

Қонхўр Британия яна қаҳқаҳа урмоқда... Бироқ айттинг!— бу, исённи босар эдимми! Бу қон, бу ваҳшат тошқинни тўсар эдимми?!..

Темир қонунни буза олармиди, тарихни қайтадан бўяб туза олармиди?— Бу, ҳақорат, айттинг, қайнаган, тўлган, тошган ўт тўфонини боса олармиди?!

1928, январь, Боку

ЭДИЛ КУЛГАНДА...

Эдил оқади.

Қирғоқларда яшил ўрмонлар Эдил ойнасига боқади. Сув ойнасида ўзларини кўргач, яшил япроқлар бир-бирига сир очади, бир-бирини ўпиб қучади... Ел эса узоқлардан келиб, ўйнайди, учади. Сочларни долғалантириб, тагин қочади...

Мингларча майин долғалар, қўрқувсиз тўлқинчалар ила оқиб ётган сувга қуёш олтин сочлар армуғон этди, Эдил сийнасида мингларча олтин сочлар, ўт чизикларининг ўйини бошланиб кетди...

Сувни иккига айириб бораётган кеманинг ҳайқириғи ҳавони тилади. Юраклар ошиқади, толпинади, юраклардаги ғаш ўрнига енгил истаклар тўлади...

Кўзлар кулган қирғоқлар сайрида кулади... Мингларча олтин тўлқинлар билан товушсиз Эдил ҳам мамнун-мамнун кулади...

— Эдил кулади!

... Узоқлар йўлчисидан хабаринг борми, ҳей кураш дарёси! Айт, шу чоқда: оқ ўрдулар, оқ тўлқинларингга мазлумлар қонини қўшганда, сендан рухсатсиз кўкрагингга ҳаром оёқларини босганда... жим қолдингми?

Ҳайқириб, тошмадингми? Босмадингми? Тўсмадингми? Ҳануз сақланадими йиллар сирини яшил ўрмонла-

ринг қучоғида? Чечакли кунлар учун кураш очганми бу қирғоқларда?

Айт, барчасини сўйла, чечаклар ўсган қирғоқдаги турмуш куйларини куйла. Ҳей қонли йилларнинг тилсиз тарихи — қорамтир сув... эрк элларининг эрка дарёси — Эдил...

Сўйла!

Тўлқинлар ўйноқ...

Тўлқинлар уйғоқ!

Эдил тўлқинлар отиб оқади. Ўрмонлар Эдил ойнаси-га кулиб боқади. Оҳ, сўнгсиз бағрида олтин чечаклар очилган қора сувга қарасангиз, сўрасангиз! Эдил сизни эркалагандай ўйнатади. Сўйламай, нетмай оқади. Гўё, вақтим йўқ, йўлим узоқ — ўзинг бил, дегандай, бизнинг узоқлар йўлчиси эканимизни билмагандай...

Қирғоқда яшил ўрмонлар бири бирини қучиб туради. Яшил қирғоқлар, қишлоқлар сайри юракларда севинч қуради.

Эдил кўпиклар сочиб, қучоқ очиб, нур ичида кулади...
Эдил кулади!

1928, июнь, Эдил

ЧЕЧАКЛАР

(Қизил Майдонда)

Чечаклар...
Чечаклар ўсган қабрлар олдида тўхтадим.
Сўлмас, сўнмас маънолар сочиб кетган улуғларни
йўқладим...

* * *

Эй... чечакли қабр!
Эй, ер юзини илк бор оғир бир толпинишга қўйган
сағана!
Қабрлар!
Оти қуёшдай порлаб қолган доҳийлар!..
Кун чиқар ёғидан..
Сочган маъноларинг суғорган, улуғ иш ёруғида оқар-
ган ҳаёт боғидан келдим;
Шавкатли шаҳарнинг юраги — Қизил Майдон!
Салом бўлсин, эй Кремль бағридаги чечаклар ўсган
қабр!..
Кун чиқарда..
У йилларнинг оғир уйқуси босган кун чиқарда..
У, қуёшлар, тонглар юрти, гўзалликлар ўлкаси, саҳ-
ролар қучоғи — кун чиқарнинг бир парчасида тонг чи-
накам отди.
Қонга сингган, ўйга аралашган туйғу — оғир хаёл
бурдаланган занжирларга қўшилиб, ботди!..
Уйғоқ, қумлар саҳроси, қушлар ўлкаси — уйғоқ...

Талпинади... Узоқ кун чиқар ҳаёт истаб қанотларини
қафасга уради.

— Ҳаёт!

Синф можаросида ёнган ҳей, улуғлар!

Исён...

Исёнчидир бизнинг Шарқ!

Исёнлар сўнгида тонгчидир бизнинг Шарқ!

Тонгларда, тонглар отган чоқларда — туғлар кулади.

Қонли туғлар!

Йилларнинг салмоғи эзган...

Қуёш кулса-да, салқинда титраган мазлум кун чи-
қарда сочилган маънолар қуёшлар янглиғ кулади. Йўл-
чи бўлади!..

Бир чеккасида чечакли ҳаёт чечак отган қуёшли ёқ-
лардан,

Буюк тоғлардан, уйғоқ иш яратган боғлардан кел-
дим.

Бир қонли чечаклар дастаси ола келдим, ҳей...

Қабр!

Қизил Майдонда узоқ тўхтадим — Қизилликка бот-
ган муҳташам Кремль қаршида...

Кураш тўлқинларида оқиб кетган, бахт эшикларини
очиб кетган улуғларни эслаб, бир оз йўқладим...

1928, август, Москва

ЯНА БИР ҚАТЛА...

(Ленин мақбарасида)

Эй, қора тунларимизнинг қандилини ёққан...
Эй, туман байроқлар ўрнига эрк чечагин таққан —
Буюк устоз,
Фақат букун сенинг учун кўз ёшлар-ла мотам оз...

* * *

Шум хабар, телеграф қилларида инграб, дунёга титроқ солганда...

Миллионлар мотамсаро қолганда...

Қизил байроқларни қора уқалар ўраб, қадалганда...

Минутларча эсдан айрилиб, унсиз қолган дунё каби,
минутларча унсиз қолдим; тўзган сочларимни ушлаб,
оғир мунгга толдим...

Кўз ёшим тошиб-тошиб оқди... теран мунг, оғир қайғунинг таржимони — томчи ёшлар қирғоқдан ошиб оқди!

Улимларда, даҳшатларда, мотамларда ачинмаган, йиғламаган мен...

Уксиб-ўксиб юрак алами билан йиғладим...

Йиғладим...

Оҳ, у кунлар, у кунлар...

У кунлардаги қалбларда оққан оғир туйғу, у кунлардаги оғир қайғу...

Қўргошин билан ёзилгандай юрагимда...

* * *

Онт бир!

У ўлган кунда кўтарилган, кўкларни тилган милли-онларнинг онти бир:

— Сўнгги курашнинг ғалабасига қадар!..

Эй, доҳий, улуғ йўлбошчи!

Кўрсанг!

Сўнгги йилларни кўрсанг...

Баҳорлар кулиб ётган элларни кўрсанг...

Йилларнинг курашида кескинлашган кўзларингни сал қисиб, завқ ичида кулармидинг?

Муҳаббат, умид билан ўғилларингнинг бошларини силармидинг?..

Улуғ устоз!..

Йиллар кечди...

Пўлат партиянг устунликда ғалабалар қучди!

Сағанангда...

Эй, сағанангда онтни яна бир қайта янгратай:

— Сўнгги зафарларга қадар!..

Ҳурмат сенга яна бир қатла!

Яна тўйиб-тўйиб қарай... ботирликларни эсга олай...

Яна... Биргина қатла...

Эй буюк доҳий... Улуғ устоз!

1928, Москва

ДАРЕ БЎЙЛАБ

Сочларим билан ўйнашган шўх шамол!
Менинг наъраларимни, жаҳон ичида жаҳонлар яра-
таётганлигимни жаҳонга сўйла:

— Ернинг меҳварида, қонлардан байроқ қадалган
ўрнида қадоқ қўллар саодат яратмоқда. Жаҳонларнинг
муҳаббатини, қалбинини қалбига қаратмоқда!

* * *

...Зардарёнинг ҳовлиққан, шошган шўх тўлқинларига
қараб ўтирганда, шўх хаёлларим узоқларга қочади. Бир
нуқтанинг ўзида мозий қон саҳифасини очади:

— Қон!

Она боладан, бола ҳушдан айрилмиш...

— Нон!

Суяклар тоғ-тоғ, айланада юрак ёрувчи оғир дод,
фигон...

— Ноо-о-оо-н!..

Кимлардир масъуд-масъуд ишрат чолғуси чалади.
Кимлардир қон дарёларига қараб кулади, завқларга тў-
лади... Зарафшон бўйларида кезаркан, қон бўлиб оққан
зарафшонлар эсга тушади, қонларим қайнаб тошади.

Тағин уруш шарпаси... ўлим шарпаси.

Тағин қиличлар ярқираши, танклар гуриллаши...

Тағин жонсиз бургутлар бўш қалбга ўлим юклаб,
қанот қоқиш олдида!..

Тагин қонлар дарё-дарё бўлиб оқиш олдида...

— Улим таронаси...

— Бу!..

— Бу — башариятга не беражак?

Бу — ўлиб битишдан, далаларда суяк тоғлари бўлиб
қолиб кетишдан миллион-миллион меҳнат эли не бахт
кўражак?!

...Эсларда тургандир. Қон ўқитган сабоқлар қалбни
мангу ўрин қилгандир...

Алданмас!

Йилларнинг онги, исёнкор асрларнинг дарси макр
оловида писқиб ёнмас!

Сочларимни учириб ўйнаган шўх ел, кучли ел!

Менинг наъраларимни жаҳонга соч:

— Еринг меҳвариди, қон байроқ қадалган ўринда
пўлат қўллар дақиқалаб саодат йўлларини очмоқда...

У — темир ирода эгаси: дақиқалаб зафар қучмоқда...

— Олға учмоқда!..

Учмоқда!

1929, Самарқанд

КАСИДА

Эй, менинг йнглай бериб кўз ёшлари қуриган, лекин
ноумид бўлмаган онам!

Кул, қувон!

Эй, менинг жаҳон-жаҳон мусибатларни кўтариб, учу-
римлардан учириб ўтолган ўлкам!

Кул, қувон!

Эй, нуроний ва донишманд оталарим, эй пок зурри-
ётининг, истиқболини невараларининг ёрқин пешанала-
рида ўқиган мўйсафидлар! Кулинг, қувонинг!

Кутилган соат келди!

Эй, кечалари уйқусиз, ёр хаёлида кашта тиккан ва
кетмон чопган, дарс ўқиган ва ўқ қуйган там-там қизлар!

Кулинг, қувонинг!

Кутилган соат келди!

Эй, висол ва яхши кун орзусида, тўрғайдан олдин
уйғониб, саҳроларда, пахтазорларда ҳалол тер тўккан
ой юзли келинчақлар! Кулинг, қувонинг!

Кутилган кун келди!

Эй, отасининг йўқлигини билдирмай, онасига тасалли
бўлган шўх, навқирон насл! Укаларим, сингилларим!

Кулинг, қувонинг!

Кутилган соат келди! Улуғ кун келди!

Тўрт йил кутдик, тўрт йил кўзларимиз узун ва қади-
мий карвон йўлларига термулиб, нингорон бўлди. Тўрт
йил жигаримиз қон бўлди. Лекин билардикки, шу соат,
шу бахтиёр ва унутилмас соат, шу ажойиб кун кела-
жак..

Билардикки, ёвуз, гаддор, беномус фашизм ўлажак!
Билардикки, сариқ аждарҳонинг пўлат калласи мажақ-
ланажак. Билардик ва билиб, умидвор, пурвиқор, шид-
даткор оғир йўллардан ўтиб келардик...

Тиз чўкмадик, жаллод қаршисида омонлик тилаб,
ёш тўкмадик. Ўлганлар ўлди, уларга асрлар ҳайкал ва
обидалар қуражак! Қолганлар омон бўлсин! Чунки,
биз — ўлимларнинг омонсиз ва шаддод кўзларига тай-
салланмай қараганлардан!.. Чунки, биз — даҳшатлар,
офатларнинг номард ва қонли ўпқонларидан мардона
ўтишга яраганлардан!..

Тамом бўлди! Оламини ўз панжасига олиб, қонни
сўрмоқ хаёлига тушган иблисининг куни, қора салтанати,
хаёти тамом бўлди.

Бундан сўнг бенаво ва бечора қочқинлар ўрмонлар-
да, ботқоқларда ертўлаларда ҳаёт кечирмаяжак!

Бундан сўнг фашист жаллодлари гўдақларимизнинг
қонларини бода ўрнида гупуртириб ичмаяжак!

Бундан сўнг муттаҳам урдуларнинг олам саҳнасида
қонли томошалар бошлашига йўл йўқ!

Тамом бўлди!

Бахтимизни босиб олмоқчи бўлган қора кунлар ҳеч
қайтиб келмасдай кетди.

Номард, фирром Гитлер шармисор бўлди.

Кул! Кул, эй менинг муҳтарама ва аламдийда онам!

Ҳақинг бор!

Кулинг! Эй кекса, азиз оталар!

Кулишга, яйрашга, гурурланишга ҳақингиз бор!

Сулувлар, укалар, сингиллар, кулингиз! Кулайлик
қаҳқаҳалар фалак жомини янгротсин, ҳақимиз бор.

Чунки, зафар байроқлари душман ўлкасининг шоҳи-
қаларида ҳилпирамоқда! Чунки, зафар олган — қон ва
қурбонлар бериб, зафар олган бизнинг баҳодирлар, биз-
нинг саркардалар, бизнинг сардорлар!

Фақат, эсдан чиқармайликки, не-не жаннат шаҳар-
ларимиз ёниб кул бўлди! Не-не қизларимиз, ўғилларимиз

миз ойлаб ва ҳатто йиллаб золимлар исканжасида кул бўлди. Фақат, эсдан чиқармайликки, не-не гўдақларимиз тириклайин кўмилиб, армон билан кетди. Не-не кексаларимиз кесилиб, бурдаланиб, ҳақорат остида — фиғон билан кетди.

Дорларга осилганлар — эсда турсин!

Кўзларига чўғ босилганлар — эсда турсин!

Қулоқларига қўрғошин қуюлганлар — эсда турсин!

Кўкракларидан юлдуз ўйилганлар — эсда турсин!

Беомон сўйилганлар — эсда турсин!

Эй, улуғвор, бахтиёр, ғолиб, бўйин эгмас мамлакатим! Зафар қутлуғ бўлсин, тўй қутлуғ бўлсин!

Эй мардона, устивор, азамат, алп совет халқим!

Тўй қутлуғ бўлсин, тўйлар қутлуғ бўлсин!

Эй, радио тўлқинлари! Менинг наъраларимни учар қанотларингда қитъалардан қитъаларга олиб уч! Менинг мамлакатимнинг шодиёнасини ўлмас тароналардай жаҳонларга тарқат! Жаҳон юрагида жаҳон-жаҳон шодиёналар қўзғата ол! Тўлқинлата ол!

Эй сардори азим, устози муҳтарам, музаффар партия!

Ўзбек ўлкасидан оташин саломлар бўлсин сенга!

1945, 8 май, Тошкент

ҚИШЛОҒИМДАН ЎТАР БЎЛСАНГ...

Тоғ тарафда бирин-кетин тўрт тегирмон. Қишлоқ ўртасидан оқаётган сув ўша тегирмонларни юргизиб, пишиб, кўпириб келади. Саҳро томонида Бойбалх. Бу шундоқ тепа. Қадимги шаҳар ўрни. Рўбарўда пахтазор, нажда полнлар. Қишлоқ олма боғлари билан ўроғлиқ.

Қишлоқ ўртасида катта йўл. Шу йўлдан ўтар бўлсанг, ташналикни қондирмоқ учун ариқдан сув ичма. Сувда фақат юз-қўлнинг чай, салқинлаб ўтириб нафасингни ростла, кейин хоҳлаган эшик зулфини шиқиллат. Ким чиқса ҳам: «чанқоқман», — дегин, бас. Сенга ё заранг косада муздек гўжа, ё қатиқ, жа бўлмаса айрон тутишади. Ғариб жоннингга симириб ол. Тағин тўла коса олиб чиқишади, қонмасанг. Кейин сўрига чорлашиб, дастурхон ёзишлари турган гап, нон-чой, қаймоқ ва кулчатой.

Тағин қатиқ тутган келин ё бобойга пул узата кўрма. Бу қишлоқда сут, қатиқ ҳеч қачон пулга сотилган эмас. Айб. Агар пул узатсанг, қатиқ тугул айрондан ҳам қуруқ қолгайсан, норози кўзларнинг ғазабига дуч бўлгайсан ёки ошкора шундоқ қарғиш олгайсан: «Ҳа, бетингни ел егур!»

Қишлоғимдан ўтар бўлсанг, боболаримнинг эзгу удумларини оёқ ости қилмай ўтавер. Агар бу сенга ёқмаса, қишлоқлик ва дағаллик бўлиб кўринса, бир зум ҳам тўхтамай жўнаб қол — ҳей, кўк айрон сотиб кун ўткизган йўлчи!

* * *

Агар полизга қайрилсанг, хоҳлаган чайла ёнига боргин, ит вовулласа эътибор бермагину, сергак бўл, итнинг қопмайдигани бўлмас эмш..

Қаршингга ё қорамағиз ўғлон, ё жиккак кампир чиқиб келгуси. Фақат қишлоқиларга хос жилмайиш ярқираб туради юзларида. Ғарам тагидан саҳар узилган қовунлардан иккитасини келтириб, лаганда талқон, сўк, нон, қатлама — барини олдингга қўйгуси ва қўлларини кўкрагига босиб: «Олинг!»— дегуси. Бундан ортиқ иззат керакми йўлчига!

Босволдини сўйсанми, қорақовунними, ўзинг биласан, ардоқлим. Босволдини сўйсанг, нон бўктириб егин. Мунақасини жаннатда ҳам топа олмайсан! Тагин пул узатиб юрма. Қалланга ўша қовун ё бир тоғора пўчоқ тушади, олчин тўқмоқ хавфи ҳам йўқ эмас. Бу қишлоқда ҳеч қачон қовун пулга сотилганмас. Меҳнаткаш инсон иззатини хор қилма — ҳой тер тўкиб кўрмаган ўткинчи!

* * *

Қишлоғимдан ўтар бўлсанг ва мабодо қўниб кетар бўлсанг, сени кечқурун даврага чақиришлари аниқ. Қизлар ҳам, келинлар ҳам бўйдоқ йигитлардек шўх. Лапар айтишади, дутор чалишади, ўйин тушади. Гали келганда сен ҳам бор ҳунарингни тўк, дариг тутма. Кўз сол: бунақа ўйинлар, эҳтимолки етти ухласанг — тушингга кирмас. Шундоғам қизларки, ҳазилга — ҳазил, лапарга — лапар, ҳозиржавоб. Жонга ларза солгудек кўзлари бор. (Жон бўлса агар) Олмадек пишган бўй қизлар, паридек келинлар булар. Тагин шўхликларини енгилтакликка йўйиб, биронтасига бежо имлаб қўйма, қитиқлаб қўйма, ё пул кўрсатиб юрмагин. Уша зум оч биқинингдан тепки ейсан. Агар шу тепки билан қутулсанг — хўп, бўлмаса бу фақат бошланиши. Йигитлар сенинг юзингга

қурум суркашиб, қирчанғи эшакка тескарн миндиришиб, оёқ-қўлингни танғишиб, эшак сийроғини тилиб, аччиқтош жойлаб, катта йўлга солиб юборгуси. Сийроғи ачишган эшак шундоғам йўрғалайдикн... йўрғалаш ҳам гапми, чопқиллаб кетади — тойчоқдек... Йўлакай бирон киши қутқариб олар, деб умид қилма. Эшак пайсалламай, шу чопганича сени Чимкент бозорига, ола кетгуси. Бора-боргунча (бир қўним йўл) пашшамн, сўнами — тўғри келгани талайдн сени. Бирон кўнгли бўш мўйсафидга учраб қолсанг, раҳми келса: «Ҳа, турингдан топилмагур!» — деб, чилвирларни қирқиб ташлар, бўлмаса, шу кетганича кетганинг...

Бу қишлоқда қизларнинг малак жилмайишлари ҳеч қачон пулга сотилган эмас. Қишлоғимнинг эзгу туйғуларига кеккайиб қарагувчи бўлсанг, бир зум ҳам тўхтама, нари кет, йўлчи!

1964, июль, Туркистон

ШАЙДОЛИК

Қора денгиз бўйида, хилватроқ сайилгоҳда мен тош жинниси бўлдим бир вақт. Гап бундоқ: ҳар кун тонг отар-отмас ҳамма денгиз бўйига тушади, илиқ ва тиниқ мавжларда қулоч отади. Салқин ва кўкимтир мавжлар бизни кутгандек, бизга кўз тутгандек, қуёш селларида ёниб-товланиб, эркалагандай бўлади. Шундоғам ёқадики...

Бир бошқирд ёзувчиси бор эди, жуда шўх, улфат ва латифачи, ҳаммани кулдиргани-кулдирган. Лекин баъзида у қирғоқдаги қумдан, тўлқин келса ирғиб, тўлқин қайтса сирғиб ётган қумлардан тош излаб қоларди ва узоқ, зерикмай тош терарди. Бундай пайтларда у ёнидагини ҳам кўрмас, гунг, хаёли фақат тошларда... Қандоқ тошлар, десангиз-чи! Ушоқ тошлар! Кўк, яшил, феруза ранг, қаҳрабо ранг, оқ, қора, ёқут ранг — тиниқ, ялтироқ... Кейин у ҳовучи тўла тошларни ҳаммага кўрсатарди:

— Манави мраммар парчаси, манавида ёқут зарралари бор, манависи аниқ қаҳрабо, манависини қаранг — асл тош бу!

Кейин мен ҳам ушоқ тошга ўч бўлиб қолдим, чўмнилиб чиққандан кейин қирғоқдаги қумга чўзилиб, ушоқ тош излайдиган бўлиб қолдим. Худди сатранж ўйинидек хаёлингни олиб қочади. Қандоқ чиройли тошлар! Ҳар қайсиси бир тарих ўзи, асрлар китобаси! Қайдам, қайси зилзила, қайси тоғ қулашидан ёдгор бу ранг-ба-

ранг тошлар! Замонларнинг тинимсиз тўлқинларида бир-бирига урилиб, сурилиб, синиб, бўлакланиб, кўзлар овунчоғи бўлиб ётишибди бунда. Чиннакам чиройли. Ҳа, ҳа, ҳар бири бир гўзалнинг узугига кўз бўлса арзийди булар. Қуёшга тутсанг — куёш кўринадиди орасидан. Шундоқ шаффоф ва тоза. Излаганим — излаган. То биров чақириб кетмагунча қирғоқда қолардим. Шундай қилиб, ушоқ тошларга хумор бўлиб қолган эдим мен. Тош жиннисини деманглар, ҳей! Эҳтимол, энг тузук сатрларим, (агар бўлса) шу жинниликда туғилгандир...

Ҳозир гуллар барала очилган пайт. Ҳовлимда ҳам, кўчаларда ҳам, томоша боғларида ҳам, йўлларда ҳам, далаларда ҳам гул. Мен гулни гўдакликдан ардоқлайман. Гулни яхши кўрмаган одам бўлармикин?! Қушлар ҳам яхши кўришади. Тонг отмай гул ва гулзорлар устида чарх уриб, чирқиллашмасди-да, бўлмаса!

Лекин ҳозирги гул севишим сал бошқачароқ. Бўш пайтларим гул кўйида ўтади, холос. Кўчада дуч келаманми, йўлда кўраманми, боғда учраб қоламанми — ҳайтовур гулдан кўз узолмайман, сира-сира. Худди чақалоқдай эркалагим келади, силагим келади. Ҳар нозик баргидан ўпич олгим келади. Ҳидлаб тўймайман. Гир-гир айланишимни қўймайман. Гўё мен гул жиннисини. Қаранг: пушти, қирмизи, оқ, нофармон. Рангларга ном топиш ўнғай дейсизми? Гулчилардан сўраб билмасак — мушкул гап. Бари нозик, ярқироқ, хушбўй, жимир-жимир. Еноғида кулгичи бор сулувлардек ҳаминша жилмаяди гуллар... Гулларга гиргиттон юрарканман, хәллимга Қора денгиз бўйидаги тош жиннисини бошқирд дўст ва ўзимнинг ҳам ўша жинниликим эсимга тушиди. Лекин ҳозир-ку, мен гул жиннисини. Гуллар бор бўлсин, ҳе, гуллар... Қанийди, фақат майдонларда, боғлардагина эмас, шаҳримизнинг бутун бўш жойлари, йўл ёқалари, жами кўча бўйлари, қаровсиз майдонлар — бари гул бўлса, гулзор бўлса! Биров узмаса, сипдирмаса, топтамаса, увол бўлмаса. Гул қарғиши ёмон бўлармиш

боболардан эшитганман. Гул топтаганларни кўрсам,
қарғиш тегсин, дейман.

Мен ҳозир шундоқ. Гул жинниси деманг. Эҳтимол,
энг тузук шеърларим, агар бор бўлса, шу гул жинниси
бўлган пайтларда туғилгандир. Ҳа, гул шайдоси мен.
Лекин ёш ўтгандаги шайдолик ўзгача бўлар экан: анти-
қароқ, теранроқ...

1964

К И С А В У Р..

Бир гал тиқилинч трамвайда, менинг ўнг томонимда оқ жужун энгиллик, келишган йигит турганини кўрдим. Менга кўзлари билан салом бергандек бўлди. Хаёлимда ҳеч нима йўқ, биронта олифтадир, деб ўйладим. Лекин сал ўтмай, чап чўнтагимда жонлик бир нима қимирлагандай бўлди. (Кичиклигимда тузоққа илинган қушни бобомдан яшириб, чўнтагимга солардим, худди шундоқ типирчилаб қоларди.) Нимайикин, деб қарадим, ҳамён йўқ. Сурилиб эшикка яқинлашиб қолган эканмиз-да! Ҳалиги жужун уст-бош киймиш йигитга қарадим. Ранги бўзроқ, кўзлари лўқ... бўлгани шу деб бақрайганча қараб турар эди.

Шу воқеадан сал ўтмай, уйимга бир қаламкаш келди, радиода «шиғир» айтувчилардан. Нуқул назариядан гапирар, замонга оҳангдошликдан, оригиналликдан, инсофдан гапирар эди. Кейин шеърини ўқиб кетди. Буни-си ҳам худди радиода ўқинганидек, кўчирма эди, ҳайрон бўлдим, нима ҳам дейман? Билиб ўқиятими ёки ёдаки бўлиб ўз-ўзидан унинг шиғирига кўчиб қолганми? Мен жуда ғалати ҳолда, қора тер босиб, дудуқланиб, юзига кўз ташладим. Юзида, жиндек бўлсин, уят белгиси кўринмас, ранги бўз, кўзлар ўта ҳаёсиз...

Кисавур ва шеър ўгрисининг фарқи йўқ, бўлса ҳам оз, унинг ҳам, буниги ҳам қалби қашшоқ ва саёз.

1964, май

ЖИГАРЛАР

... Катта дарвоза олдида қўш карнай, қўш сурнай, қўш чилдирма, қўш ўйинчи — қиз ва йигит. Ялла авжида. Давра кенг, одам ғуж... Сурнай садоси, чилдирмаларнинг така-тумлари шундоғам ёқимли, шундоғам жарангдор, оламини гумбурлатиб, осмон қулоғини қоматга келтиргандай.

Нима гап ўзи? Ошиқ ва маъшуқ қовушадиган оқшомми бугун? Ё олтин тўйми? Ё йигирма йил бедарак кетмиш аскар йигит эшикдан келиб кирди-ю, ўшанинг суюнчисига бўлаётган шодиёнами? Ё армонли бир ота соқолига оқ тушганда фарзандлик бўлдимми?

Йўқ, анчайин гап. Бу — меҳри тошқин ота авлод, она авлод ўзбек шоирларини кутиб олмоқдайди, ўзбек шеърининг обрўйини шодмон куй қанотларида кўкка кўтармоқдайди. Дарвозада соч-соқоллари қордек, асосиз, нуроний бобо турибди. Чинордек бобо...

— Хуш келибсиз, соғинган эдик,— дейди бобой.

Юзларда ним кулгилар, кундуздек ёруғ, жилвалик. Қўзлардаги меҳр оловлари чақмоқ чаққандек, қучоқлар ҳам кўкракларидек ва юракларидек очиқ. Бу анов-манов тўй эмас, минг йиллик жигарларнинг ўз жигарларини ёдга олиши, излаб келиши... Суюнчини қаерга қўйишини билмай, гангиб қолган эди одамлар...

1965, Сайрам

ҚИЗАЛОҚ

Саккиз яшармикни ё ўн? Қошлари попук, кўзлари тонг юлдузидек парпираб турибди. Ўзи ҳам яланг оёқ, тупроқ кечиб юрибди. Усти боши ҳам ўйин боласига мос, кirroқ. Узун киприкларида чанг. Юзи ҳам ювуқсиз. Ҳозир қувлашмачоқдан бўшагандир, балки. Лекин, кўрки ҳам кўзларидаги юлдузлардай, чанг ва кир орасидан барқ уриб турибди. Бефарво. Шу гўдак ёшдан жон офати бўлишини билмайди-да, бу қизалоқ. Епирай, бунинг эгачиси қандоғикин?

1965, Манкент

ХУМОРЛИК

— Сочларшигини қора райҳонига кеча маст бўлган эканман, бугун бош огриқман.

— Сиз билан ўлан тўғрисида, ғазал тўғрисида сўзлашдик, чоғи. Мастликка бало борми?

— Мен бўлса, билдирмасдан ҳидлайверибман-да.

— Қўйинг, кап-катта одам, қай-қайдагиларни гапирса-я...

— Хуморман.

— Кучала еган жойингизга бориб тиришинг!

1965, Чимкент

Ж И Й Д А

...Ҳовлимизда қорашўрик, ғайнолу, сут олма, олуҳирот анча эди, шулар орасида бир туп жийда ҳам бўлар, қулоч етмас нуқра япроқ, бобомнинг бобосини кўрган нон жийда...

Онам ҳамниша шу жийда тагида бир нима тикиб ёки ямаб, ун қориб ё хамир кесиб ўтиргани ҳамон кўз ўнгимда. Агар мен бирон шўхлик қилсам, шу жийда тагида туриб, қўлини янар эди. Агар бирон хуш юмуш қилсам, шу жийда тагида олқини олар эдим. Қўни-қўшни, амма-холалар ҳам шу жийда тагида гурунглашарди...

Айниқса гуллаганда — ёпирай, бунинг ҳиди! Ҳеч гулда бунақанги ҳид бўлмас. Пинганда-чи? Ҳовли юзи ялтпроқ ёқут доналарга тўлиб кетар эди. Мазаси-чи? Епирай, нондай тўқ, ширин, шифолик. Онам халта-халта қоқлаб олар эди ёз бўйи.

Мен ҳовлимга бордим, болалигимда кўрганларимдан ёлғиз шу жийда қолибди.— Тарвақай, гадир, чийроқ, қадимгидек. Мен жийда ёнига келиб, тиз чўқдим ва гўдир нўстлоқларига пешанамни қўйиб пичирладим:

— Онажон...

1965, Туркистон

РАҚС

Шоднёна бундоқ чалинсин-да, рақс бундоқ бўлсин-да. Йигит ўйнаяпти, биронта хотинчалиш ҳаракат топиб кўринг-чи, йўқ, ҳаммаси эркакча, мардона ва ўйинга ёпишиб турибди. Кетмон чопяпти, қилич силтаяпти, ўроқ ўряпти, тош қулатяпти, отда учяпти, тўғон боғлаяпти, қанор орқалаяпти — ҳаммаси шундоқ устакорона... Шундоғам ўйнаяптики, асти қўяверинг...

Қиз-чи? Биронта ҳаёсиз ҳаракат, ўринсиз нмо, ё кўк-рак ва ё қуйруқ силкиш йўқ. Юзида пишган олма қизиллиги ёки тонг шафақлари ўйнамоқда. Қадамлар енгил, қўллар қуш қанотларидек учағон — сув оляпти, пилла узяпти, атлас тўқияпти, пахта теряпти. Бутун кўрки ва тенгсиз сиймосида ички бир шарм ва одоб. Устозига балли!

1965, Сайрам

П И Л Л А К А Ш

Бўй қиз, париваш қиз, пиллакаш қиз. Ҳамиша қувноқ, ҳамниша қаҳқаҳа... Кулгичларининг келишгани-чи... Қандай бахти баланд йиғитнинг кўкрагига бош қўярки-ну, уйининг кўрки бўларкин?

— Пилла мўлжалимдан икки баравар мўл бўлди,— деяпти. Кўз олдимга ялтироқ кумуш хирмон келди. Негаки, ҳамма эгачилар ва мана шу кўҳлик қиз тенгдошлари ёппа икки баравардан тўккан бўлсалар, хирмон бўлади-да. Бу йил жужун кўп тўқилади, дедим хаёлимда,— мен ҳам бир жужун энгил буюрсам...

1965, Пон

ҚОЧ, ҒАФЛАТ

Деразам тагига икки туп ёсуман кўчати тиккан эдим бурноғи йил. Бу кўклам шундоқ яхши келдики, унинг позик ва пурқудрат нафасидан икки туп гул киши билмас ўсиб кетди. Қўл чўзсанг етмайдигандай, шохлари мўл ва қиттак-қиттак барглар... Эшитгандимки, булбул кечаси билан сайрармиш, ғунча очилишини кутармиш, лекин тонг отарда чарчаб, уйқу элитармиш ва ғунча очилишини кўролмай, шу зайил умри армонда ўтармиш. Лекин, ҳали атир гул очиладиган вақт эмас, булбул қўшиғи ҳам ҳали йўқ. Бироқ ёсуман ғунчалаб турибди, боғлам-боғлам майда ва кўкиш, самовий ранг ғунчалар... Очилай деб турибди. Бинафшадан сал кейин очиладиган гул-да, ўзи. Бинафша ва қизғалдоқлар очилганига анча бўлди. Ҳар кун гўдакларнинг қўлларида, қизларнинг кўкракларида, чолларнинг қулоқларида, келинларнинг чаккаларида кўряпман.

Бироқ, дала сайрига вақтим йўқ-да, ҳозир. Мен шу деразам тагидаги икки туп ёсуман бутасининг ғунчаларига хуморман, шу ғунчаларнинг очилишини бир кўришга зорман. Бу кеча ҳам сайраб, сергаклигимни қайраб, мен ҳам бетиним ўқиб, ўлан тўқиб, тонгга давур уйғоқ ўтирдим. Ҳовлимга чиқсам, тонг чинакам белги берибди. Юлдузлар бир-бир сўнмоқда. Кўклам ели олис Чотқол этакларидан ялпиз ва чучмомаларнинг ҳидини элаб ўтмоқда. Кўкракларимни тўлдириб нафас олдим ва тағин

Дераза тагида ўтириб, гул бутасига кўз солдим. Ёпирай,
очила қолса-чи!

Йўқ, ухлаб қолибман. Кўп сайраганман шекилли-да.
Ухлаб қолибман. Ҳар кун шундоқ. О, бечора булбул!
Тақдирингга ахир тушундим мен... Лекин мен ўжарроқ-
ман. Ғунча очилишини кўраман. Ғафлат қоч мендан!
Яхшилик кўрмайсан, деяпман-ку... Қоч!

1965, апрель, Тошкент

ТОШКЕНТ ОҚШОМЛАРИ

Қалб тўғрисида

Боболарим хокн уйқаш-қуйқаш эзгу тупроғим! Эй, ўзлигимга, ўзбеклигимга кўзгу тупроғим! Қайдан бу ба-лойи ногаҳон, қайларда эди ниҳон? Қаҳрингми, дағда-ғангми, наҳот бунча титраб-қақшасанг? Наҳот шу жаза-вангда меҳри дарё онага ўхшасанг? Не ўзи? Ер тагида титанлар жангги бормиди, ўша титанлар ер устида шун-ча бузғунликка зормиди?

Алп элим, бошингни тик тут, бу мушкулотдан ҳам боболардек тик ўт! Бошингга юз баттар кунлар тушгани эсингдами? Не офатлар доғ солиб, кунинг мотамга қо-либ, қайғуларинг устма-уст жўшгани эсингдами? Бу гал ҳам бало ўтиши аниқ, доғ солса ҳам кетиши аниқ...

* * *

Узинг бошпанасиз ва танг кунларда ҳам меҳмон қай-ғусини еганинг, бир майизни қирққа бўлганинг — аза-лий одамийлигинг... Балого бардошинг ва мардона минг ёшинг — абадий одамийлигинг... Сенга чўзилган кўмак-чи қўллар бесаноқ. Бошингни тик тут, бу қўллар дўст қўллар, қадоқ қўллар, сенга қарздор қўллар, ҳамдард ва иноқ...

Украина далаларида, белорус ўрмонларидаги қурбон-ларинг ва болажонларинг...

Зилзиладан не-не хоналар қулаши, тупроқ титраши турган гап, ер дарз кетиши ҳам мумкин. Лекин сенинг

инсоний гурур лиммо-лим қалбинг титрамаса — бўлгани.
Сенинг чинакам дарё-дарё нур лиммо-лим қалбинг
дара кетмаса — бўлгани!

Т о ш к е н т и м с а н

Табиатнинг сирли кучлари қўзғалиб қолди Тошкент тагида! Бўронми бу, суронми бу, қўзғолонми бу, гойиб оломонми бу? Табиатнинг бевақт ва ёввойи ўйинлари тинч кечаларимга қутқу солди Тошкент тагида...

Саратонда шаҳар осмонида сур булут сузади-я, саратонда қўққис қора совуқ, қора шамол ҳукм юргизади-я! Итларнинг ҳуриши ё гавмушларнинг мўнграшлари — юрак узгудек шум. Гўдакларнинг кўзларида тагсиз қўрқув — гўдакларнинг тўсат ҳўнграшлари — тош қалъаларни бузгудек сирли ва мавҳум... Ғариб оқшомлар бир-бир ўтмоқда, ҳар оқшом нечоғлик ваҳима ва нотинч туйғуларни орқалаб кетмоқда.

Бугун кимнинг ити увларкин, кимнинг хонаси қуларкин? Вадаванг дилга сиғармиди? Ёлғондан ишшайма, бедаво бўжи! Мен биламан, сенинг тарзинг — ҳамма вақт аксинг! Қўзларга тўғри боқа бил, ҳамиша қалбакилик ахир айб-да, ҳар қалай бу фалокатлар бир қадар нилми ғайб-да...

Тошкентимсан, Тошкент бўлганда ҳам бошкентимсен, неча-нечаларга нону ошкентимсен, эртаги кун тағин қуёшкентимсен. Бошларни юксак тутайлик, бу дўзахий азоблардан ҳам танги ўтайлик!

Ч о д и р

Чодирда яшайпман, деб ўксинма. Қадим-қадимлардан қолган бошпана-ку, бу ахир. Чайлада яшайпман, деб ўксинма. Замон-замоналардан мерос оромгоҳ-ку, бу ахир. Шоҳлар ҳам чодирда кун кечиришибди, саркардалар ҳам, жангчилар ҳам, чўпон аждодлар ҳам, кўчманчи аж-

додлар ҳам... Чодирда яшаяпман, деб хўрсинма. Эртгага
кошоаналар тагин ўзимизники, қоқиндиқ!

М у н г

Онамнинг сочлари қоп-қора эди. Боланг қайтмас бўлди, боланг ўлди, деганларида — онам сочларини ёйиб ташлабди. Ушандаги юлдузсиз кечалар — кечалар эмас, менинг онамнинг менинг ҳасратимда ёйилган қора сочлари...

Ҳозир кечалари уйқусизмен. Ер қаъри ҳар гал юрак ёргудек гувиллаб қолганида, вайрон маҳаллалар тагин ҳувиллаб қолганида мен шаҳримни кезаман ва дил-дилдан сезаман: оқ тун эмас, бу онагинамнинг сочлари шаҳар устида ёйилиб ётибди... Жуда қариб кетибди-я, шўрлик!

Дарвозаси бор...

...Дарвозаси йўқ, равоат, деб ўйлабмидинг шаҳримни сен, ҳей қочоқ ва шармисор? Дарвозаси вайрон равоат эмас, талай-талай аждодлар умрини тиккан шаҳар бу... Не-не уйларнинг қулаганига куймайман, ўшаларни ўзим саранжом қилиб, янгисини улгурмаганимга куяман,— дейди Тошкент бобо,— бари бир бу тупроқни минг йилги севги билан севаман,— дейди Тошкент бобо...

Қулаганлари, қачон бўлмасин, қулар эди, негаки, негизлари бўш эди, омонат қўш эди...

Бу шаҳарнинг номини еб, қочишни кўзлаган тубан зот! Тезроқ жўнаб қол! Дарвозаси йўқ эски равоат эмас сенга бу қутлуғкент!

Б и н о к о р

Адасдан, озар юртидан, армандан, ўрол этакларидан... Тагин кўп олислардан — бари уста, бари бино-

кор кўмакчилар! Ленин замонасига хос ҳашар-да бу.
Оғайнилик бундоқ бўлибди! Оғир кунда дўст ёнига чи-
накам дўст келади...

Бино кўтарилмоқда. Ҳар гиштида тангиллик ва юрак
меҳри бор, худди пўлат пойдевор... Бинокор, ким бўл-
масин, сенга қалин ва ҳамдард инсон. Отасига балли!
Бу бинода сен яшагунг, балодийда Тошкент.

1966, 5 июнь

КУЛ БУИИДА...

Бир тўп сулув чўмилмоқдайди. Епирай, кўзлари нечоғлиқ чақноқ ва фусункор. Бўйлари нечоғлиқ расо, беллари бир тутам, кўкраклари қалқигани қалқиган, балқигани балқиган...

Бир тўп сулув чўмилмоқда. Бемисол гуландомларни кумуш мавжлар жон-жон деб оғушига олишади ва шодиёна чалишади. Мавжларнинг кумуш ўланлари кўл бўйлаб кўм-кўк осмонга учишади, мавжлар сулувларни беармон қучишади.

Бир тўп сулув чўмилмоқда. Бир тўп сулув ўртасида сен кундуздай ярқираб турибсан, Кунтуғмиш!

Қора сочлар, қўнғир сочлар, заркокиллар, қўй кўзлар — не-не сулувлар ўтаверсин сенинг ёнгинангдан. Сенинг кўркинг ҳаммасига ёруғлик бағишлагудек тўлғун-тўкис... Сен бугун жуда ҳам бўлакчасан, шўҳсан. Сен бугун шундоғам куляпсанки...

Жаранглатиб кул, аёвлим, сен кулсанг — олам ёруғликка тўлади, сен кулсанг — бутун мавжудот кулади, Кунтуғмиш!

Бир тўп сулув чўмилмоқда. Мен қумдаман: қум қучоғидаман, бошимда ўроғлик сулгим. Кўзимда кул ранг кўзойнак. Кўзойнаксиз қарасам — жамолинг кўзимни тиндирмасин деб қўрқаман!

Бир тўп сулув чўмилмоқда. Янгроқ ва ғуборсиз кумуш қаҳқаҳалар тубсиз кўк тоқида жаранглаб турибди. Мавжлар беармон, зумрад мавжлар бугун бахт даврини сурибди.

Сенинг қахқаханг ажралиб эшитилади менга, аёв-
лим! Қахқаханг қўшиқдай... Кул, яйра, қулоч кер, қу-
вон, суюклим! Сен сулувлар жамолига ёруғ сочгудай
сулувсан, Кунтуғмиш!

* * *

Оқшом тоғлардан сирғалиб тушмоқда, ҳадемай тоғ-
ларнинг қораси олислаб кетади, кўлда фақат мавж... Бу
кунларда бебошвоқ ел йўқ. Кўл осойишта, қирғоқ ғавго-
сиз...

Мана, ҳадемай кўл юзи тагин жимир-жимирга тў-
либ кетди. Юлдузлар чўмилмоқда, бир-биридан сулув,
бир-биридан шўх, бир-биридан нозик, ваъдакор, сеҳрли...

Мавжларда тўп-тўп юлдуз чўмилмоқда, ўртада ўн
тўрт кунлик тўлин ой... Мен олисдан қарадим ва ўй-
ладим, наҳотки кундуз кўрган сулувлар кечаси тагин чў-
милишмоқда. Агар шундоқ бўлса, тўлин ой тарзида
юзаётган ўзинг эмасмисан, аёвлим? Шундоқ... Кечаси
тўлин ойда ёруғ ва жозибатор ҳам ўзгинангсан, аёв-
лим. Мен олис қирғоқдан жамолинга хумор-хумор ти-
киламан ва камолотинг қаршисида эгиламан, суюклим!

1968, 17 август, Иссиқ кўл

АГАР МЕН...

Эшиккўл этагида қадимги бир жангчининг қабрини топишибди. Қафанигача олтин эмиш. Ханжари, этиги, қиличи, дубулғаси, энгил-боши, қўйинг-чи, косаси, пиёласигача қуйма олтин, тобути ҳам...

Бу бизнинг боболаримизнинг боболарига хос бурунги ер таги сағаналаридан. Номдор ва салтанат эгаларидан бирининг сағанаси. Қабр ичида устихонга боғлиқ ва ён-ма-ён тўрт юзга яқин ўликка кераклигу кераксиз олтин буюм санашибди. Ёттинчи асрга қадар кўмилган ўлик — сахройи йигит, жангчи. Ё ўн саккиз, ё йигирма уч йил умр кўрган, холос.

Агар мен мангулик уйқуга кетар кун бирон буюм ола кетиш эрки берила қолса...

Не олиб кетаркинман?

Энг аввал ҳовлимдаги оқ гулларнинг бир ҳовуч атри;
Кейин Ҳалимахоним авжида Навоийнинг ўша бир сатри;

Устоз Ойбек бермиш ўша бир қалам;

Олис ғурбатлардан қайтганимда, онамнинг қабрини тополмаганим вазидан суяк-суякларимга сингган ўша қирқ йиллик алам;

Суйгулимнинг тирноқ юзидеккина сурати ҳам;

Нозим Ҳикматнинг денгиз сувларидай мовий кўзларидаги ўша мунг, ўша учқун, бир сўз билан айтсам, унинг хаёлимдаги армонли сийрати ҳам;

Бир ғужум Фарғона узуми;

Самарқанддаги йигитлик базми;
Қозоқ қимиздан бир кўза;
Тошкент денгизидан бир кўза;
Ҳеч бўлмаса ўша Олатов яйловида қимиз ичган за-
ранг коса;

Уша унутилмас ўғринчи бўса;
Оқсоқ бобо саганасидан ложувард гишт синиғи;
Улганда ҳам отини аташим ножўя бировнинг кўзла-
ридаги тубсиз меҳрдан киприкчаси ва тиниғи;

Андижон адирларида битган ғўзадан бир лўппи ча-
ноқ ҳам...

Тагин нима? Бўлди шекилли. Йўқ, онамдан қолмиш
ягона эсдалик — кичкина парқу болиш — тобутимда бо-
шимга қўйилса-ю, ўша болиш тагига партня дафтарчам
қўйилса...

Улгандан кейин бирон буюм олиб кетиш эрки берил-
са, мен шуларнигина ола кетишни истар эдим. Лекин
ҳали ўладиган тентак йўқ, гап шунда...

1970, июль

ҚАЙДЛАР — ЭСДАЛИҚЛАР

«БОҚЧАСАРОЙ ФОНТАНИ» ЎЗБЕК САҲНАСИДА¹

«Боқчасарой фонтани» — улуғ рус шоири Александр Сергеевич Пушкиннинг жанубда ёзган энг чиройли, жўшқин ва ўлмас дostonларидан биридир.

Пушкин бу дostonни ёзар экан, гўзал Қрим ярим оролининг қадим кечмиши, гўзал Боқчасарой шаҳрининг романтик афсоналари, Гарайхонлар тарихи, босқинлар, талонлар, жанглар ва поляк маликаси Мария, ҳам грузия гўзали Дилоробекач — Заремабону ҳақидаги нақлни расо ўрганиб, юракка сингдириб олган эди, албатта!

Айниқса, Боқчасарой шаҳрида, Хонсарой аталган қадим ўрда ичида, вақтсиз сўлган муҳаббат чечаги Мария хотирасига барпо қилинган мрамар фонтан — севги обидаси улуғ шоирга зўр илҳом ва романтик хаёл бағишлагандир.

Боқчасарой шаҳри 1500 йилдан то 1733 йилларга қадар Қрим хонларининг пойтахти бўлиб келди.

Табий гўзал, хушхаво, ям-яшил боғлар, хиёбонлар ва юксак бинолар, ўрдалар билан муайян бу шаҳар XVI асрнинг биринчи ярмида, Мангу Гарай замонида қурилгандир.

¹ (А. С. Пушкин асари асосида ишланган хореографик дoston. Б. В. Асафьев музикаси, Д. Волков либреттоси.)

Пушкин бориб кўрган ўрда эса, XVIII асрнинг биринчи ярмида, Карим Гарай даврида, қайта қурилган бўлиб, мрамр фонтан афсонаси ҳам унинг номи билан боғланган.

Мрамр фонтан баъзи нақлларга кўра, муҳаббат чечаги, гўзал Дилоробекач — Заремабону хотираси учун, ўзгалар фикрича, поляк маликаси — асира қиз; тенгсиз барно Мария хотираси учун тиккайтирилгандир. Аммо ўрда ичида Дилоробекач сағанаси бўлгани — тарихий ҳақиқат. Бу ҳақда, машҳур Муравьев-Апостол бундай деб ёзади: «У ўз чиройи ва назокати билан салтанат тахтида ўтирган ҳукмрон устидан ҳукмрон эди. Аммо, бу ҳол узоққа чўзилмай, жаннат чечаги ўз умрининг субҳида сўлади, юпанч тополмай қолган Гарай эса, унинг хотираси учун азиз бир обида турғизди ва у ҳар кун бу обида — мрамр фонтан қаршисига келар ва кўз ёшларини тўкиб, унутилмас гўзал қабр олдида узоқ-узоқ ўтириб, тасалли топар эди...»

Пушкин, мрамр фонтанга бағишлаб аввало бир шеър ёзган ва уни муҳаббат чашмаси, деб атаган эди, кейин бу катта ва мислсиз яхши дostonга айландики, яратилган образлар, манзараларни саҳнада кўриш ҳам-манинг орзуси бўлиб қолди.

Маълумки, Пушкиннинг кўп асарларига катта-катта бастакорлар музика ёзгандир: «Евгений Онегин», «Полтава», «Борис Годунов», «Руслан ва Людмила» опералари энг яхши жаҳон театрлари репертуаридан тушмай келади ва улуг ватанимизнинг энг пешқадам театрлари саҳнасидан фахрий ўрин олгандир.

«Боқчасарой фонтани» дostonи ҳам шундай бўлди. 1825 йили князь Шаховский шу дoston асосида «Карим Гарай» сарлавҳали «романтик трагедия» ёзган эди, кейин бунини опера қилиш учун уринишлар бўлди, бастакорлардан Ильинский, Федоров ва Аренский шу дoston сюжетига музика басталаб кўрдилар, аммо бу операларнинг биттаси ҳам узоқ умр кўролмай, қолиб кетди. Фа-

қат, булардан Аренский ёзган «Лирик саҳналар» анча замон саҳнада тура олди. Ниҳоят, бу дoston Москвада, Барнев деган кишининг «Ёрқанот» номли театрида кичик пьеса ҳолида саҳналаштирилиб, томошага қўйилди ҳам.

Энг сўнг, Д. Волков бу дoston асосида балет либреттоси ёзди, бастакор Асафьев эса ажойиб музика ярата олдики, илғор саҳна усталари севиб ўйнайдиган ва севиб томоша қиладиган яхши асар бўлиб қолди.

Либретточи Д. Волковнинг ўз иши устида ёзганига қараганда, у дostonнинг лирик мазмунини ва чиройли услубини томошабинга тўла-тўқис етказмоқчи бўлипти. «Мен дoston сюжетини саҳналаштириш устида эмас, балки хореографик дoston яратиш устида уриндим», деб ёзади Волков.

* * *

...Қадим поляк бегининг музайян қасрида шодмон ва шўх базм кечаси, хуррам ва ширакайф йигитлар ва барно поляк қизлари орасида мислсиз гўзал Мария ва бекзода Вацлав ажралиб кўринади. Севишган икки ёшнинг ажойиб шўх рақси меҳмонларга жуда маъқул ва манзур бўлди. Меҳмонлар осойишта ва хушхаёт рақсига банд, катта-кичик,--- ҳамма қўшалок-қўшалок, лирик оҳангга бўйсунган ҳолда учиб ўйнашмоқда.

Лекин, афсус, бу шўх базм, шодмон ҳаёт қўққисдан фожиали тус олди. Чунки, ўрда посбони, хон Гарай бостириб келганидан хабар беради, ҳамма ҳаяжон ичида. Мариянинг отаси князь Адам, қўлга тушган ёв жосусини ўлдиришга буюради ва ҳаммани қурол кўтаришга ундайди. Мана, хон ўрдуси бостириб келди ҳам. Қаттиқ жанг. Вацлав ҳам, Мария ҳам қўлга тушди. Вацлав ўл-

дирилди, қаср ёнмоқда, ёнги шуълалари ёруғида хон Гарайнинг даҳшатли сиймоси кўринади, у Мария гўзаллиги қаршисида лол ва ҳайрон қотиб қолди. У Мариyani аспр олиб, Қримга қайтиб кетди.

Мана, Боқчасарой шаҳри, хон ўрдаси. Тўп-тўп гўзаллар ўз-ўзларини юпатиш учун ўйнашмоқда. Қарнай садолари Гарайнинг етиб келганидан хабар беради. Хоннинг севган хотини, Пушкин таъбирича, муҳаббат юлдузи, ҳарам зийнати — Заремабону ҳаяжон ичида, сабрсизлик билан эрини кутмоқда. Ё-ҳу, бу қандай барно, қандай вафокор-а? Дақиқалар — кундай узун кўринади. Ниҳоят, Гарай келди. Мария ҳам сўлгин кириб келди. Зарема уни янги жория деб ўйлаган эди, лекин Гарай унга илтифот кўрсатмоқда. Заремабону ҳадиксираб қолди, у ўз рақсида Гарайни яна мафтун этмоқчи бўлади. Аммо, Гарай кўнгли Марияда... У Заремадан кўнгли узибди. Фақат, гўзаллар англаши мумкин бўлган, теран рашк ва ранж-маломат Заремабонуга титроқ солади. У беҳол ҳушидан кетади.

Ҳарам ҳужраларидан бирида Мария ва жория туради. Бечора қандай сўлгин, унинг кўзларида аспраллик алами, даҳшатлар, ўлимлар азоби, юрак изтироби аён. Жория соз чалмоқда, Мариyani овунтирмоқчи. Лекин, пора-пора бўлган қиз дили, севгани кўз олдида жон берган қиз дилига бу мунгли оҳанглар нучук тасалло беролсин, нучук юпатолсин! Гарай кириб келди. Лекин, қиз ундан безор, у чиқиб кетишга мажбур бўлади. Мария, ўз ватанини ёдига олиб, аста-аста рақсга тушади ва ҳориб уйқуга бош қўяди.

Ҳарам уйқуда, ҳамма уйқуда, фақат Заремабону бе-тоқат, бедор... У ярим тунда қалтироқ босиб, Мария хонасига кириб келди ва ноз уйқуда ётган қиз олдида тиз чўкди, унинг поласидан Мария чўчиб кўз очди. «Ё-ҳу! Бу не ҳолат? Нучук келди экан ярим тунда?»

Заремабону ранг оловини ўчиролмай, Мария юра-
нига ханжар солди, эссиз, гўзаллик, латофат! Эссиз,
асира қиз!

Гарай шошқин келди ва Марияни даст кўтариб, ҳур-
мат билан олиб кетди. Лекин, шу кечасиёқ Заремабону
ҳам жазо олди, ўлим минорасидан ташланди.

Гарай бундан сўнг яна янги босқинларга, янги са-
фарларга кетди. Лекин то ўлгунича Марияни унутолма-
ди. Ниҳоят, ўрдасида мрамор фонтан барпо этиб, бе-
қарор кечаларини шу ҳайкал ёнида йиғлаб кечирадиган
бўлди.

* * *

Шу воқеанинг ҳаммаси чиройли манзараларда, гўзал
лавҳаларда томошабин кўз олдидан бирма-бир ўтади. Ўз-
бек Давлат опера ва балет театри «Боқчасарой фонтани»
балетини саҳнага қўйиб, шубҳасиз, ижодий камолотга
эришганини намойиш қилди! Томоша шуни кўрсатдики,
балет коллективи катта масъулиятли асар қўя олиш ма-
ҳоратига тўла эга бўлипти.

Заремабону ролида — Ўзбекистон халқ артисти Му-
каррамахоним бутун камолоти ва маҳорати билан намён
бўлди. Табиий чирой, уста ижро, воқеага теран тушуниш
— шарқ гўзали, эҳтироскор, рашкчил ва қўрқмас Заре-
мабону образини яратишга имконият бергани шубҳасиз-
дир. Мукаррамахоним томошабин диққатига ва олқишига
сазовор бўлди.

Гарайдан вафосизлик содир бўлгандан кейинги рақс-
ни кўринг! Севган, куйган ва ниҳоят тошга урилган
хотин юрагининг бутун ранжини, аламини, ҳаяжонини,
фақат шундай рақсда англатиш мумкин, холос!

Ёш раққоса Розия Урманцева яхши ва унутилмас
Мария образини бера олди. Қапалакдай енгил учиб,

ўйнади ва ички кечинмаларини, юрак изтиробларини лирик ҳаракатларда, енгил чарх уришларда ярата олди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Евгений Барановский Гарай образини ярата билган. Ўзини тута билишлик, ҳамма ҳаракат ва ҳатто ҳар қадамни ўз ўрнида қўя билишлик, қисқаси, камолга етган усталлик Евгений Барановскийга хос яхши фазилатлардандир.

Бекзода Вацлав ролида — Ҳамидулла Гафуров, князь Адам ролида — Заур Самандаров, бек ва бекзодалар ролида — Жўра Олимов, Давидов, Юсупов ва Мамедов, Гарибян, Вася Барановский, Мариянинг дугоналари ролида — Ҳалима Комилова, Қудабоева, Шульгина ва бошқалар том маҳорат билан ўйнашдилар, сўз йўқ!

Умуман, шуни айтиш керакки, бош балетмейстер Иоркин балет коллективини янги ижодий босқичга кўтаришда анча меҳнат қилган ва меҳнати оқибатсиз қолмаган, ҳар ўйин ва ҳар ўйинчи ўз жойида, қуйилгандай, текис, таъсирбахш, тушунарлик ва ишонарликдир.

Кези келганда шуни ҳам айтиб қўййликки, сеvimли ва қийғир раққоса Мукаррамахоним андак оғирлашкандай, бу кундалик машқ — классика машғулотининг камлигидан бўлса керак. Мукаррамахонининг борган сари ўсган, қушдай енгил ва тагин чаққонроқ ўйнашини истар эдик.

Розия Урманцевада унинг уста ва умидбахш ижросидан қатъи назар, шимол гўзали — саришин Мария сиймоси йўқ. Заремадан фарқ қилиш мумкин бўлган, Гарайни мафтун этадиган, таққослаш (контраст) мумкин бўлган сиймо йўқ. Ҳолбуки, бутун воқеа икки мамлакатнинг икки бўлак гўзали устида боради. Гарайни лол қилган ҳам, Заремага ўхшамаган янги гўзаллардир.

Евгений Барановский, кўпроқ Гарайхоннинг салобатини, жанговарлигини беришга уринади, унинг ички азо-

бини, ҳаяжонини ҳам бера олса, образ тугалланган бўлар эди.

Ўзбек опера ва балет театри коллективи, айниқса балет коллективи мақтаса бўладиган ижодий меҳнат қилипти, отасига балли. Ҳар нучук, бу илгарига қараб қўйилган мардона қадам. Классик меросни эгаллашда янги галабадир. Бу коллективни санъат чўққиларида кўришга орзумиз катта ва ишончимиз комил. Ҳар қалай, «Боқчасарой фонтани» томоша қилсанг арзигулик томоша бўлипти.

1941

ҚҰШИҚ ҲАҚИДА

Қўшиқ — шеър ва музиканинг бирлиги демакдир. Шеър ва музыка бирлиги бўлмаган ерда қўшиқ йўқ. Шундай бўлса ҳам қўшиқ учун яратилган шеър ёки музика ҳақида алоҳида-алоҳида фикр юргизиш мумкин. Бир жиҳатдан, музика қўшиқнинг қалби, иккинчи жиҳатдан, ҳар қалай, киши асосан қўшиқдан олиниши керак бўлган мазмун ва завқни шеърдан излайди. Шунинг учун ҳам қўшиқ учун ёзилган шеър асл шеър бўлса — яхлит бир мундарижага эга шеър бўлса, ундан олинadиган бадний завқнинг ҳам тўлиқ ва юксак бўлиши турган гап.

Шеър боши ва охири бўлган асардир, яъни тугал поэтик ижоддир. Қўшиқ учун ёзилган текст ҳам худди шеърдан талаб этилган қонунларга жавоб бериши керак. Айниқса, қўшиқ учун ёзилган шеър воқеабанд бўлиши шарт. Халқ қўшиқларини олсак, деярли, ҳаммаси воқеабанд. Воқеабанд шеър эшитувчига дарров таъсир қилади, унинг кўз олдида ҳаётимизнинг қандайдир бир манзарасини гавдалантиради ва унинг хотирасида узоқ вақт сақланиб қолади. Бинобарин, бизга ҳақиқий шеър, яъни кўпроқ сюжетлик шеър керак.

Бизда ҳозир айтилиб турган қўшиқ текстларининг деярли кўпчилиги оз-моз бўлса-да, сюжетга яқинлашадиган шеърлар эмас. Бундай қўшиқлар бир-бирига жуда ўхшаш, бир-бирини такрорловчи, ҳам тема, ҳам шакл жиҳатдан бир-биридан ажралиб турмайдиган қўшиқлардир.

Шоирларимиз фақат фикрда эмас, бадий воситаларда ҳам бир-бирларини такрор қиладилар, чайнашадилар, эшитувчининг жонига тегадилар. Бир сатрда Ватан ҳақида гапирилса, иккинчи сатрда ўзга бир фикрга кўчиб кетилади. «Меҳрибон, жонажон, қадрдон, шараф-шон, диёрим, ифтихорим, пахтакорим, дурдона, мардона, жопона, шод, обод, умрбод, озод, гул, булбул, сумбул...» Бундоқ шеърларга хос сўз ва қофия бойлиги шуларгина! Форма ва мазмун қашшоқлигини шу «бойлик»нинг ўзи очиб ташлайди. Қўшиқ учун ёзилган кўпгина шеърлар поэзиямизнинг ҳозирги савиясидан жуда паст, хашаки. Албатта, яхши текстлар ҳам йўқ эмас. Лекин поэзиямизнинг асосий кучлари қўшиқ учун текст ёзишга қизиқмайди.

Шунинг учун кўп вақт меҳнатдан анча чақирим нари турган шоирлар музика орқали ўзларининг тутуриқсиз шеърлари билан ўртага чиқиб қоляптилар. Улар эшитувчиларнинг дидларини, одамларимизнинг бадий завқларини ерга уряптилар. Қўшиқ текстларини марказлаштириш лозим, яъни ҳамма текст бир марказдан — комиссия назоратидан ўтиши керак, деб ўйлайман.

Композиторларнинг текстга талабчанлигини ошириш зарур. Кези келганда шуни айтиш керакки, кўп композиторларимиз ўзбек совет поэзиясини ўқимайдилар, билмайдилар. Ҳолбуки Ҳамид Олимжон, Ойбек, Ғафур Ғуллом, Зулфия ва бошқа шоирларнинг шеър тўпламларида музикабоп шеърлар кўп.

Қўшиқ — бизнинг маънавий озигимиздир, руҳлантисувчи воситамиздир, меҳнатда, ҳарбий сафарларда, турмушда йўлдошимиздир. Бинобарин, бизга кўп ва хилма-хил, сермазмун, ўйноқи, завқбахш қўшиқлар керак.

1955, 29 апрел

УЛҚАН ШОИР

(Самад Вурғун 50 ёшда)

Қардош озарбайжон халқининг севикли фарзанди, улкан шоир, атоқли драматург ва олим Самад Вурғун Вакилов 50 ёшга тўлди.

Самад Вурғун — кўп миллатли бир бутун совет адабиётининг энг талантли ва пешқадам намояндаларидан биридир. У ўз ижодининг бошланғич кунлариданоқ совет китобхонининг муҳаббатига сазовор бўлган, ўз ижодини халққа бағишлаган, совет халқининг кураш ва ғалабаларини чин қалбдан куйлай олган жўшқин санъаткордир.

Самад Вурғун қўлига илк қалам олган йиллар — Озарбайжонда совет поэзияси учун, поэзиянинг партиявийлиги учун оғир кураш йиллари эди, ҳали адабиётда пантуркистлик, панисламистлик ва миллатчилик таъсири бор йиллар эди. Комсомол Самад Вурғун иккиланиб турмади. У, ўз ижодини душман идеяларига қарши чархлай олди ва ўз тақдирини халқ тақдири билан маҳкам боғлаб, жанговар шеър устаси бўла олди. Жаҳонга Низомий, Фузулий, Воқиф ва Собир каби улуг шоирларни бера олган бир халққа ўз ижоди билан манзур бўлиш, халқ шоири деган юксак номга сазовор бўлиш осон эмас, албатта. Самад Вурғун зўр ижодий меҳнат билан бу юксак ва муносиб унвонга эришган шеър заҳматкашидир.

Жаҳон классик адабиётини, ҳозирги замон ва классик рус адабиётини, озарбайжон классик адабиётини яхши билган Самад Вурғун совет поэзияси хазинасига гавҳар доналар — узоқ умрлик шеърлар, поэмалар, драмалар қўшган ижодчидир. «Басти», «26 лар», «Негрнинг орзулари» ва бошқа қатор поэмалари шоир ижодининг чўққиларидандир.

Самад Вурғун поэзияси сиёсий ўткир, партиявий, жанговар поэзиядир. Горький ва Маяковский каби улуғ санъаткорлардан ижодий ўрганиб, қадам-бақадам санъат чўққиларига кўтарилган бир шоирнинг ижоди бошқача бўлиши мумкинми, ахир?

Самад Вурғун поэзиясининг тематика доираси кенг ва бой. У Ленин ҳақида, Ватан ҳақида, Қизил Армия ҳақида, нефтчи ҳақида, учувчи ҳақида, табиат манзаралари ҳақида, нима ҳақида куйламасин, унинг ижодида партиявийлик биринчи ўринда туради ва бу унинг санъатида узвий бутунликни ташкил этади. Самад Вурғуннинг Озарбайжон тарихига оид «Дор ёғочлари» поэмасида, «Озарбайжон» номли машҳур шеърида, халқлар дўстлигига оид қатор шеърларида, «Европа хотиралари» номли шеърида, «Басти» ва «Толистон» поэмаларида шоирнинг жўшқин қалби, инсонга муҳаббати, чуқур ва юксак руҳи китобхонни мафтун этади.

Шоирнинг бир қанча шеърларида улуғ Ленин образи бутун салобати билан гавдаланади. У «Ленин китоби» деган машҳур шеърида (Лениннинг «Давлат ва революция» деган машҳур асарини ўқигач, ёзилган) бундай куйлайди:

Китоб бор — ҳар сатри тўмтоқ миҳ каби,
Зўр билан жойлашмоқ истар ақлга.
Қийнар, азоб берар ўтмас тиг каби,
На илмга ўхшар ва на нақлга.
Мен ўзга бир китоб сайладим бу кеч,
Кўрку салмоғига кўп ҳайрон қолдим,—

Эртак ё достонга ўхшамайди ҳеч,
Минг-минг саволимга мен жавоб олдим.
Ҳар сўзи юлдуздай ёруғ ва кўркем,
Маъно дунёсида йўқ қоронғулик.
Бундай буюк китоб яралади кам,
Бир лаҳзалик эмас, мангу-мангулик!
Ҳар ундов белгиси — бурро пўлат ўқ,
Ҳар қавс аломати — ёв учун қамал.
Қойилман, жангоҳсиз ҳатто нуқта йўқ,
Ленин маҳорати етук — мукамал!

«Толистон» поэмасида туғилган ўлканинг хушманзаралари содда ва бадиий бўёқларда моҳирона берилади, озод меҳнатга ва келажакка ишонч бутун кучи билан жаранглайди:

Ўрмонлар ичида турар Толистон,
Илк боқишда мафтун бўлади инсон.
Қуёш бу ерларда минар отига,
Юксалар кўкларнинг етти қатига.
Қоялар! Қсялар! Қуш қўнмас — юксак!
Севгига тушунмас — бари тош юрак!
Дунёнинг сири бор, сўзи бор сизда..
Бир кун келажакки, тош сийнангизда
Қанча нақш ўяжак одамзод қўли.
Қалқажак Лениннинг улуғ ҳайкали!
Ҳинддан, Ҳимолайдан, Мисрдан, Чиндан,
Қумлар денгизидан, ўтлар ичиндан —
Инсонлар бу ерга сайрга келажак,
Ваъда берди шундоқ ёруғ келажак!

Совет халқини юракдан севган, Коммунистик партиянинг улуғ раҳбарлик кучига чексиз ишонган Самад Вурғуннинг партия ҳақидаги мана бу сатрлари гимн даражасига кўтарилгандир:

Башарнинг виждони, ишқи, юраги,
Зеҳни, тушунчаси, фикри, тилаги,
Бутун ер юзининг хуш келажаги —
Ҳар завқу сафоси партиямиздир!
Удир илҳомчиси шеърнинг, санъатнинг,
Тоғ узра тоғ қўйган зеҳну заҳматнинг,
Бир байроқ остида қанча миллатнинг —
Қардошлик дунёси партиямиздир!

Самад Вурғун 30 йилдан бери яратмоқда, ижод қилмоқда. Мамлакатимизни тиклаш йиллари, уни тубсиз ўзгартирган самарали беш йилликлар, оғир уруш йиллари, урушдан кейинги ажойиб меҳнат ғалабалари — буларнинг ҳаммаси ва бошқа кўп масалалар шоир ижодида ўз тасвирини топди десак, муболаға бўлмайди. Самад Вурғуннинг оташин ва жарангдор поэзияси авторнинг тинчимас, доим изланиш ва юксалишга тайёр, доим ижодий меҳнат завқига ташна характерини кўрсатиб туради. Самад Вурғун ўз поэтик овозига, ўз услубига эга бўлган шоир ва драматургдир. Унинг асарлари фақат улуғ Ватанимиздагина эмас, чет элларда ҳам машҳурдир. Шоирнинг халқ поэзиясини яхши билиши, халқнинг ўтмишини ва ҳозирги ҳаётини яхши билиши — унинг поэзиясидаги чинакам бадиий соддаликнинг муҳим манбаидир. Унинг шеърлари теран мазмунли, рангдор, равон ва жўшқиндир. Шунинг учун унинг кўп шеърлари бахшиларнинг қўшиқлари сингари дostonчилар ва ашулачилар оғзида такрорланади.

Самад Вурғун драматург сифатида ҳам машҳурдир. Унинг шеър билан ёзилган тарихий драмаларини («Воқиф», «Хонлар», «Фарҳод ва Ширин») озарбайжон артистлари ижросида Тошкент сахналарида ҳам завқ билан томоша қилган эдик.

«Воқиф» драмасида автор мазлум халқ ва золим шоҳ ўртасидаги раҳмсиз ҳаёт ва мамот жангини тасвирлайди. Бу драмада машҳур озарбайжон шоири Воқиф-

нинг ёрқин образи инсониятни таҳқирлашдан, кўз ёшлардан ва ўлимлардан завқ олувчи, қилич билан жаҳонни ўзига қарам қилиш эҳтиросида ёнувчи Қожор образига қарама-қарши қўйилгандир.

Асарда инсонга муҳаббат фалсафаси инсонни таҳқирлаш фалсафасидан қонуний устун келади. Бу билан Самад Вурғун инсон эркининг зулм устидан, албатта, галаба қозонишини тараннум этади.

«Хонлар» драмаси ҳам Озарбайжонда революцион ҳаракат, эрк учун жанг темасига, эркин ва ёруғ янги ҳаёт учун кураш темасига бағишланган асардир.

Самад Вурғуннинг таржима соҳасида ҳам салмоқли меҳнати бор. У ўз она тилига А. С. Пушкиннинг «Евгений Онегин» номли шеърӣ романи ва Шота Руставелининг «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» номли поэмасини муваффақиятли таржима қилди.

Бизда шеър ҳам бор, санъат ҳам бордир,
Шоирга, санъатга ҳурмат ҳам бордир...—

дейди Самад Вурғун бир шеърда. Ҳа, яхши гап. Шоир ва санъаткор бизнинг мамлакатимизда юксак ҳурмат эгаси. Бутун қардош халқлар қатори, ўзбек китобхони — ўзбек халқи ҳам Самад Вурғуннинг ижодини севади, уни ҳурматлайди, олқишлайди. Самад Вурғун шу кунларда оғир касаллигига қарамай, янги фалсафӣ шеърлар китоби устида ишламоқда.

Халқ шоири, академик, жамоат арбоби, озарбайжон халқининг азамат ўғли Самад Вурғуннинг 50 ёшга тўлган кунда чин қалбдан шундай деймиз:

— Балли, умр кўр, ёз ва ярат, соғ бўл, қардош!

ЕРҚИН АСАР

Ёзувчи Шароф Рашидовнинг «Бўрондан кучли» романи — чинакам замонавий, ҳаёт тасвирига бой, китобхонни илгарди етакловчи, китобхонни ўз келажагига идрок ва ишонч билан қарашга ундагувчи ёрқин асарлардан биридир.

Адиб, шубҳасиз, бу юксак поғонага неча йиллик ижодий меҳнат машқидан кейин кўтарила олди. Қичик ва ҳаётгий, қўшиқдай ёлқинли шеърлардан бошланган ижод — эзгу журналистик мактабини ўтиб, демак, ҳаёт мактабини ўтиб, қатор очерклару «Ғолиблар» қиссасидан ўтиб, тугал ва чинакам шеърят намунаси — «Қашмир қўшиқлари»га етиб, ундан улкан ва тўла ҳаёт картинаси «Бўрондан кучли» романини ўртага ташлай олди.

Китобхон сифатида бутун ўзбек адабиётини кузатиб, ўқиб бораман. Шароф Рашидовни эса, биринчи шеърларидан биламан. (Шеърлар тўпламига редактор бўлган эдим.) Шеърдан бошланган ижодий меҳнат — «Қашмир қўшиқлари»да ҳам, «Ғолиблар»да ҳам, «Бўрондан кучли»да ҳам шеърга содиқ қолганлиги — барала мақтагулик ҳодисадир. Уғил бола гап шуки, бу китоб — уйдирма китоб эмас, китоб ўқиб — ўхшатма тарзида ёзилган китоб эмас. Балки бу узоқ йиллар ҳаёт қучоғида қайнашдан, ҳаётни илдиз-илдизидан ўрганиб, ҳаёт дарёсининг теран оқимлари ва гирдобларини дил-дилдан пайқай олишдан, меҳнаткаш одамга бўлган чинакам ва одамий севгидан, меҳнаткаш одамнинг келажагини, меҳнат су-

юнчини ва бахтини коммунист адиб кўзи билан кўра би-
лишдан туғилган китобдир.

Бундан сал илгарироқ йилларда ўзбек пахтакорининг
армони Умрзоқ ота тилида ва дилида шундоқ зикр этил-
гандир: «Эҳ, кетмоннинг ҳам шу оғир меҳнатини ма-
шиналар зиммасига юкласак эди...» (206-бет.) Ҳолбуки,
бугун ўзбек пахтакори кетмондан бутунлай қутулиб,
дала меҳнатининг бутун икир-чикирларидан то мурак-
кабига қадар машина зиммасига юклаш арафасида.
Бундай асарлар — китобхон олдида жавобгарлик сезиш,
ўзини халқ бахтининг куйчиси эканини дилдан сезиш, қа-
ламни халқ хизматиغا сафарбар қилиш каби эзгу хис-
латлардан, эзгу меҳнатдангина туғилиши аксиомадир.
Бундай китоблар — ҳаётни илғор фикр ва теран савод
билан кузатиш, ҳаёт картиналарини танлай олиш, танлаб
чиза олиш, Фарҳод эртақларида, пахта далаларида, ший-
понларда, фаслларни фаслларга улаб меҳнат қилгувчи
пахтакорнинг характеридан, типик сиймоларни синчик-
лаб ўрганишдан туғилиши аксиомадир. Шароф Рашидов
ижодига судралиб юриш, ошди-тушди (зигзак) хислат-
лар ётдир. Шунинг учун адибнинг ҳар янги асари янги
бир пиллапояга диалектик сакрашни эслатади, холос.
«Бўрондан кучли» романининг қаҳрамонлари шунинг
учун ҳам эса қоларлик, ишонгулик ва эргашгулик.

Умрзоқ ота ва Ҳалим бобо — халқ донолигининг
ёрқин тимсоллари. Олтинсойнинг Ойқизи ва Олимжон
ўрناق олса арзигулк, замон одамларининг ёрқин тим-
соллари. Шу билан бирга бу икки сеvimли инсон, ундан
кейин Меҳри ва Карим — вафо ҳам садоқатнинг замо-
навий ва мужассам тимсолларидир. Булар — Лола, Бек-
бўта ҳам Сувоқул билан бирга биллурдай пок виждон-
ли, инсофли, заҳматкаш, ишонгулик содда, ўз бахтини
улкан халқ бахтидан ажратишни хаёлига ҳам олмагув-
чи, ўзларини халқсиз «... Қизилқум саҳросига тушган
бир томчи ёмғир...» (224- б.) сезгучи, камтар совет одам-
ларининг тимсолларидир. Погудин ва Смирнов каби эса

қолгувчи ҳам эса қолнишга арзигулик инсонлар эса, оламнинг ўзидай доимо янги ва оламнинг ўзидай мангу дўстлик, одамийлик тимсолларидир. Жўрабоев эса, эса қолишга арзигулик ва ростакам ишонгулик партия ходими. Бу тимсоллар китобхонга ўрнак. Китобхон сифатида мен буларни севаман, эргашаман, ўрганаман; булар менинг туғишганларим. Буларнинг бахти, омади — менинг бахту омадим. Буларнинг қайғуси — менинг қайғум. Булар билан бирга куяман, бирга суюнаман.

Алиқул, раис Қодиров, Назокат ва Султонов, мухбир Юсуфий каби тимсоллари менда китобхон сифатида жирканиш туйғуларини қўзғатиб туради. Мен буларнинг қатордан қолиб бораётганига, имиллашларига ачинаман, буларнинг ҳаёт оқимиға тўғаноқ бўлишларидан газабланаман. Китобнинг кучи мана шунда.

Олтинсойликларнинг меҳнати ва шижоати бир деталь, лекин яхлит ва бутун ўзбек ўлкаси учун типик, туғма деталдир. Логон каналдан бошланган бу ҳаракат — ўз жумҳуриятимизнинг деярли ҳамма бурчакларида ёруғ из қолдиргани ҳақиқат-ку. Бу ҳаракат тажрибаси ахир биздан қардош жумҳуриятларга ўтганидан фахрлансак ҳақлимиз-ку. Бу ҳаракат ҳали кўп замонлар ўз жилосида, ўз салмоғида қолиши турган гап-ку. Шунинг учун ҳам «Бўрондан кучли» романи бизга қиммат ва сеvimли китоб.

Китобда ёрқин тимсоллар билан бирга табиат тасвирлари ҳам ёрқин, таниш ва дилрабо: дала манзаралари, булоқ бўйлари, кўклам чиройи, сахро тасвирлари, экинзор жилвалари — меҳнаткаш ўзбек тасвири фонида моҳирона ва ишонгулик чизилгандир (67, 68, 104, 191, 206, 216, 222, 261-бетлар).

Алиқулга бағишланган боб, Назокат (135-бет), Қодиров (145, 149, 159-ва бошқа саҳифаларда), Муродали (230-бет), Адолат (249-бет) қиёфаларини очишда мантиқдир. Ойқиз, Умрзоқ ота ва Погодиларнинг ҳая-

жонларини, руҳий ҳолатларини (89, 173-бетлар) чизишда адиб қалами ўткир ва маптиқ хўжасидир.

Мирзачўлни узлуксиз эгаллаш асрида, Сурхон бўзларини очиш арафасида бундоқ асарнинг қиймати ва хизмати нечоғлик эзгу ва улуғ. Ойқиз тимсоли — Турсунойлар наслини тарбиялай олди, десам хато бўлмас. «Бўрондан кучли» романининг талай тилга таржима қилиниши ва довруғ қозониши бежиз эмас. Кўп миллатли совет китобхони, шунингдек, ўзбек китобхони — китобларда ўзини, меҳнатини, уйқусиз тунларини, галабасини, келажакка ишончини кўргуси келади. Яхшидан ўрганиб, ёмондан жиркангуси келади. Шу нуқтаи назардан бу китоб ўта ибратли, севимли ва қадрли.

«Бўрондан кучли» китобини ҳар гал кўздан кечирганимда, бир китобхон сифатида ўзбек адабиёти учун чинакам қувонч ва фахр туйғуси мени ўраб олади, оддий бир ёзувчи сифатида ҳаётдан нечоғлик йироқ эканимни қайта-қайта эсимга солади.

Бу китоб адибнинг ўткинчи поғонаси эканига тушунаман. Чунки узлуксиз ижодий меҳнат эгасининг янги чўққиларга кўтарилишига исбот на ҳожат!

Ёзувчи Шароф Рашидовнинг «Бўрондан кучли» романи — ўзбек юрти, ўзбек табиати — сўлим тупроғи ва меҳнаткаш инсон шарафига тўқилган қасида ва замон симфониясидир.

1960

БУЮК ВА УЛМАС

Фирт етим эди: икки яшарида онадан, ўн икки ёшида отадан айрилмиш ўксиз гўдак, ўксиз қалб зўравонлик ва золимлик тамалига қурилган ҳаёт тепкилари, адолатсиз тақдир ўқларига мўлжал бўлди. Қалб ва жигар гўдак ёшидан қонга тўлди. Гўдаклик чоғидан бошига тушган қора меҳнат унинг зийрак ақлини, туғма шоирона қалбини яна қайраган, яна тарбиялаган эди. Она юртнинг ажойиб манзаралари, чексиз ва кўм-кўк ўтлоқлар, қалин ва қора ўрмонлар, тошқин ва сийқ дарёлар, тишиқ булоқлар, эрксиз меҳнат ва тенгсизлик тавқига маҳкум ватапдошлар ҳаёти бўлажак санъаткорнинг асарлари учун табиий мавзу ва бўёқ хазинасидай қалбидан жой олган эдилар. Жой олганда қандоқ! Унутилмас бўлиб, мангулик бўлиб!..

У чин маъноси билан халқ ўғли, ҳаётининг тарзи, йўсини, тақдири, орзу-армонлари билан халққа чамбарчас боғлиқ инсон эди. Шунинг учун ҳам унинг суратларида ҳам, шеъру дostonларида ҳам Украина табиати ва тенгсиз-ҳуқуқсиз, лекин қалби эрк орзусида ёнган инсон ўз юксак ва ёрқин тасвирини топгандир.

Т. Г. Шевченко ана шундоқ 100 йилда бир туғилади-ган санъаткорлардан. Бундоқ улкан қалблар, халқ кутган қалблар учун энгелгартларнинг ёзиш ва чизишни қатағон қилишлари беҳуда. Азоб чекади, қийналади, кунда юз марта ўлади, ҳақоратларга чидайди, чидайди-ю, ўзи қарам бўлишига қарамай, халқ озодлиги, халқ бахти

ҳақида ўйлайди ва куйлайди. Куйлаганда ҳам халқнинг ўзидай содда ва теран, равои ва тошқин, юксак ва ҳамшиша барҳаёт кўшиқлар яратади. Ана, Т. Г. Шевченко ўшандоқ алп устозлардан!

Шоир хўжайинларга бўйин эккани йўқ. Шунинг учун қувғинларга ва сургулларга гирифтор бўлди. Лекин ҳеч қачон унинг исёнкор руҳи, қалб оташи сўнган эмас. Сўндирилмадилар. Унинг талабгор ва ҳақгўй кўшиқлари ҳокимларни титроққа солди. Шунинг учун ҳам унинг кўшиқлари Украина халқининг ўз овози, ўз таронаси, ўз қалби, халқдан кўтарилган ҳайқириқ ва баъзан кўклам елидай майин, атирбўй ўлашлардир.

Т. Г. Шевченко жаҳонга таниғли, халққа сеvimли санъаткорлар орасидан юқори ўрин олган, тўрда ўтира оладиган устоз шоирдир.

Т. Г. Шевченкога биз 25 йилдан бери, яъни 125 йиллик тўйи ўтган йилдан бери мафтунмиз, ўзбек тилида унинг рисоласи 25 йил олдин пайдо бўлди. Энг пешқадам ва уста ўзбек шоирлари уни ўша йили таржимага бошлашган эди. Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом каби улкан шоирларимизнинг ўша вақтда қилган таржималари жуда авайлаб ва дил-дилдан севиб қилинган таржималардир. Шунинг учун ҳам Шевченко асарлари ўзбек китобхонига яқин ва сеvimли, дарддош ва маслаҳатгўй. Унинг шеърларида Фурқат фарёдлари ва Муқимий ноласи, Машраб исёни, Ҳамза ҳайқириғини эшитади китобхон. 25 йил ичида Тарас Григорьевич Шевченко асарлари ўзбек тилида бир неча бор пашр этилиши бежиз эмас.

Мен унинг «Чўри» («Наймичка») поэмасини таржима этган эдим, 25 йил аввал менга Шевченко таржимони сифатида Украинадан юборилган медаль — Шевченко сиймоси қўйилган медаль ҳамшиша ёзув столимда. Шевченко энг севган устозларимнинг бири, чинакам буюк, чинакам ўлмас сиймо. Бутун халқим билан бирга унинг ўлмас даҳоси қаршисида бош эгаман. Чунки улкан ва бахтли оилада бахтиёр яшаётган ва камол топаётган менинг

халқим тақдири ҳам Украина халқининг тақдирига жуда ўхшаш эди. Шу вайдан Шевченконинг рўёбга чиққан орзулари, тенг оилада, дўстона оилада тотув яшашдай юксак армонлари ўзбек халқига ҳам тушунарли, яқин. Шу вайдан ҳам Т. Г. Шевченко халқлар шоиридир, чинакам улуғ, чинакам ўлмас инсондир.

1964, 7 март

ПУШКИН ЮРТИДА...

Шундай қилиб, Александр Сергеевич Пушкин юртига — доҳий шоир ҳузурига — чинакам ва ўлмас шеър даргоҳига келиб қолдим.

Пушкин куни... Шеърят куни... Қандоқ қўйма ва теран маъно касб этиб турибди бу икки сўз!

Қадим Псков шаҳри, унинг айланаси — Михайлов қишлоғи — кўллар, ўрмонлар, улкан дарёлар, ўтлоқлар, қадимий монастирлар, қалъалар — мана шоирнинг гўдак-лиги ўтган эзгу диёр, эзгу тупроқ...

Шу эзгу тупроқда, шу яшил сўқмоқларда шоирнинг изи бор, хотираси бор. Йўқ, у гўё нақ мана шу тепа ёнидан ўтиб, ану ўрмон бағридаги мовий кўл бўйида олисларга кўз тикиб, шу тупроқда туғилмиш бир парини кутгандай, у ҳануз шу ерларда юргандай...

Русиянинг шимолига хос, ўхшаши кам табиат, яшил ёз боши, оқ булут карвонлари, илиқ ёмғир, тоза ҳаво — ҳаммаси: «Шоир тирик!..» дегандай.

Ажойиб, фусункор табиат! Мана шундоқ жаннатосо табиат қучоғида шундоқ алп шоир туғилади-да!

Псков Русиянинг энг қадим қалъаларидан бири. Бу шаҳар — музахона шаҳар. Унлаб ғишт истехком, учинчи асрдан қолмиш монастирлар, черковлар, ўзга ёдгорликлар — улуг шоир асарларига ранг ва мазмун бермиш обидалардир.

Пушкин, кейинроқ, Петербургдан сурилган йилларда, энг яхши асарларини шу тупроқда, шу жаҳонга тенг та-

биат бағрида яратгандир. Шу сабабдан бу тупроққа ҳар йил шу ойда, яъни июнь ойида бесаноқ шеърят ошиқлари, Пушкинни дилдан севгучилар келишади ва шоир яшаган диёр, у ётган қабрни зиёрат қилишади. Шу вадан иттифоқ миқёсида шеърят куни ҳар йил Пушкин диёрида ўтказилмоқчи.

Мана, бутун бепоён мамлакатнинг бурчак-бурчакларидан Пушкин кунига — шу шеърят байрамига 65 шоир етиб келди, ҳар қайси, каттами-кичик, бир халқ элчиси: ҳар қайси Пушкин даргоҳига ўз халқининг севгисин ва Пушкиндан баҳраманд дил қўшиқларини келтиргандир. Ҳар қайси ўз халқининг куйчиси — ўз халқининг ардоқлиси...

Шулар орасида мен ҳам аралашиб-қуралашиб юрдим.

Пушкин диёрида етти кун шеър байрами бўлди. Ҳар кун, шоир орзу қилгандай, 65 тилда шеър жаранглаб турди. Псков заводларида ва фабрикаларида, мактабларда, қишлоқларда, кутубхоналарда — ҳамма ерда...

Ҳар кун мен ҳам шеър ўқидим — она тилимда ва рус тилида ўқидим. Пушкиндан қилган таржималардан ўқидим. Улуғ шоирнинг ватандошлари ўзга кўп шоирлар қаторида менинг ўқиганларимга ҳам қулоқ солишди ва чапак чалишди. Бу чапакларни мен Пушкин шеърятидан баҳраманд, юксак ўзбек совет поэзияси шарафига бўлган чапаклар деб қабул қилдим.

Михайлов қишлоғи...

Святогор монастири...

Псковда бошланган шеърят шодиёнаси — байрам қарвони олтинчи кун деганда шу ерга келди. Бу ерда Святогор монастири ёнида улуғ шоир мангулик уйқусида ором олмақда. Бутун элларнинг шоирлари Пушкин дарҳосига бош эгиш учун шу даргоҳга келишган эди. Бу ерда яшил сайҳонда, ўрмон оғушида улкан йиғин бўлди. Шеърхонликдан кейин ўйин-кулги бошланди. Бу ерда ҳам тушларда кўргисиз шеърят базми авж олди.

Кейин Пушкин қабрига гулчамбарлар қўйдик. Мен ҳам улуғ даҳо қабрига бош эгиб, айтдим:

— Салом, улуғ устоз!.. Мен ҳам олислардан келдим, мен Навоий диёридан келдим, сенга ўзбек қаламкашларидан ва она халқимдан чексиз ҳурмат ва олқиш ола келдим. Сени севамиз, устоз! Чунки шеърят боғингдан баҳрамандмиз-да. Шу вайдан, улуғ устоз, бир Тошкентнинг ўзида сенинг номингда улкан боғ, катта кўча, кутубхона, мактаб, институт бор, ҳайкалинг ҳам бор. Сенинг асарларинг ўзбек тилида худди Навоий асарларидай жаранглаб турибди. Чунки юртимизнинг энг номдор ва забардаст адиб ва шоирлари Ҳамид Олимжон, Ойбек, Ғафур Ғуллом, Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода, Асқад Мухтор, Усмои Носир кабилар сени она тилимизга таржима қилдилар. Сенинг асарларинг 4 жилд — чиройли 4 жилд — китоб жавонларимизнинг баланд ўрнидан жой олганлар. Шу вайдан, сендан ўта баҳраманд бўлганимиздан севгимиз жўшқин ва мангу. Сен бизнинг шеърят хазинамизда порлоқ дурдоналардан бирисан, устоз!

Мен ҳам сенга шайдо шогирдларданман ва мен ҳам таржимонингман, улуғ даҳо! Менинг шогирдлик туйғуларимни ҳам қабул этгайсан...

* * *

Шундай қилиб, бутун мамлакат Пушкин юртида ҳар йили июнь оyi бошида поэзия ҳафталигини ўтказадиган бўлди.

1967

Ш О Т А

Грузия халқининг санъаткор ўгли, буюк шоири Шота Руставели жаҳонга таниқли азамат сиймолардан биридир. Алп санъаткор яратмиш «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» поэмаси ўрта асрлардаги Грузия маданияти ва адабиётининг авж нуқтаси десак бўлади.

Грузин халқи ва грузин адабиётининг фахри бўлмиш бу дев қаламкашнинг умр йўли ва яшаган муҳитига оид маълумот ё ахборот, афсуски, ёзма тарихда йўқ. Яхшики ўлмас санъаткор ўз асарини малика Тамарага бағишлабди. Тамара эса XII асрнинг сўнглари ва XIII аср бошларида Грузияда ҳукмдор бўлгани тарихий ҳақиқат. Руставели шоирнинг тахаллуси бўлиб, аини вақтда Грузиянинг Рустави деган қадимги кентида (ҳозир ажабтовур шаҳар) туғилганига ишорадир.

Руставели чинакам буюк сўз устаси, чинакам буюк ва дардли қалб эгаси, чинакам улуғ ғоялар куйчисидир. Унинг буюклиги — ўз асарида ўз замонасининг илғор идеалларини юксак маҳорат билан тараннум эта олишида, келажакни доҳиёна кўра билишида, келажакнинг ёруғлигига кишиларда ишонч туғдира олишида, одамларни фарқ қила билишида, ёвузлик устидан эзгуликнинг ғалаба қилишига ишонишида ва шу ишонч билан жанг қилишидадир.

Шота Руставели ўз ўлмас поэмасидаги юксак ғоя ва фазилатлар билан давр туманлари ва давр тўзонлари оша келажакка ёруғлик соча олган сиймолардандир.

Шота Руставели яшаган замонда Грузияда майда-майда ҳукмдорлар талай бўлиб, мамлакатни бўлиб-бўлиб юборишга тиш-тирноқлари билан ҳаракат қилишар эди. Бу Грузиянинг босқинчилар панжасига енгил ва қулай тушиб кетиши учун шароит ҳозирлаши Шота Руставелига жуда аён эди. Шу ваздан «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» поэмаси мамлакатда якка ҳукмдор — одил подшо ғоясини олға суради. Руставели замонасида бу ғоя илғор саналар эди.

«Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» поэмаси аввало севги ҳам вафо қасидаси, қолаверса, мардлик ва дўстлик симфонияси, инсон закосини чўққиларга кўтаргувчи жанрлар қўшиқдир.

Малика Тамара ҳукмдорлик қилган давр — Грузия тарихида маърифат ва маданият анча юксак, тараққий-парварлик ҳаракати анча устун давр саналади. Шота Руставели поэмасининг замирида ҳам замон идеали, яъни мамлакатни тарқоқ ҳолда эмас, балки ягона ва одил бир ҳукмдор қўлида кўриш идеали ётибди. Руставели мамлакатнинг бўлак-бўлак, чакана ҳокимлар қўлида қолишига жон-жаҳди билан норози.

Инсонлар ўртасида дўстлик, инсонлик барқарор экан, инсониятга ёвузлик ёндошолмас! Мана, буюк шоирнинг ўлмас таронаси. Шота Руставели бу ёрқин доҳиёна фикрини Таризл, Афтандил ва Фаридун дўстлигида моҳирона чизиб беролгандир. Бу уч қаҳрамоннинг ажойиб ва эсда қолгулик дўстлиги энг оғир кунларда, энг даҳшатли жангларда, энг олис ва қўрқинч сафарларда тобланганлиги бежиз эмас. Агар шундоқ бўлмаса, дўстликнинг мангулигига ким ишонарди! Ҳинду Таризл, араб саркардаси Афтандил, Мулкисангсор ҳукмдори Фаридун дўстлиги, биродарлиги, иноқлиги, ўрталаридан қил ўтмаслиги — киши қойил қоладиган ва қўшиқ бўлишга чинакам арзигулик иноқликдир. Бу уч баҳодир бир-бирдан жон аямас, давлат аямас оғанилардир. Шу билан бирга, бу дўстлик негизида бир-бирини дил-дилдан ҳурмат, бир-

бирига дил-дилдан меҳр ва жўшқин ака-укалик туйғуларини ётибди. Кажет қалъасини олиш вақтида бу дўстлик тағин ярқираб кетади: уч баҳодирнинг кенгаши, бир-бири учун фидо бўлишга шайлиги, жангдаги қаҳрамонлиги — ҳаммаси тағин ўша одамий дўстлик ва иноқликнинг ҳаётини манзараларидир.

Таризл ва Нестан-Дарижон севгиси — чинакам улуғ қалбларга хос севгидир, сабр ва бардош, фидойилик сўнггида насиб бўлғувчи ишонгулик севгидир. Дарижоннинг вафодорлиги ҳам юксак вафодорлик нуқтасига кўтарилгандир. Бу вафо шу билан бирга ватанга, юртга бўлган вафодир. Юрт тақдири, юрт эрки, юрт мустақиллиги тўғрисидаги ўйлар билан чамбарчас боғлиқ вафо бу!

Кажет қалъасидаги тутқунликда ҳам, чидаб бўлмас азобларда, саргардонликларда ҳам, Дарижон фақат севгани ва туғилган юртига содиқ, ифбатли ва ҳаёли ёрқин аёл тимсолидир. Бундан ташқари, поэмада Тинатин (араб маликаси) образи ҳам донишманд, номусли аёл тимсоли даражасида юксалгандир. Шу жиҳатдан Руставели поэмасини ўрта аср Грузия ҳаётининг қомуси десак бўлади.

Шота Руставели поэмаси Шарққа хос образлар, манзаралар, маросимлар, тўй-томошалар, урф-одатлар, шунингдек, мақол ва ҳикматлар билан тўлиқ. Шу ваздан ўзбек китобхонига ҳам жуда тушунарли.

Дунё адабиёт хазинасининг чинакам гавҳар донларидан бири бўлмиш бу улуғ асарни таржима қилишда менинг ҳам жиндак меҳнатим борлиги билан шарафлиман. Асар мен учун ҳам улкан ижодий мактаб бўлганини аниқ. Аввало мен умуман грузин адабиётини ўргандим. Бу конкрет Шота Руставели асарига ўтиш учун босқич бўлди. Таржимада машҳур Георгий Цагарели томонидан русчалаштирилган нусхани асос қилдик. Шунини айтиш керакки, Георгий Цагарели таржимаси шоташуносликда оригиналга эга, яқин ва оммабоп таржималардан бири ҳисобланади.

Руставели поэмаси фожиалар, даҳшатлар, мушкулликлар билан нечоғлик тўлиб-тошмасин, поэма сўнги шодиёна ва зафар. Қаҳрамонлар мурод-мақсадларига етишадилар. Бу жиҳатдан асар халқ дostonлари мотивига жуда яқин. Уч баҳодир уч мамлакат жиловини қўлида тутиб, уни обод қилишга, адолат барқарор қилиш бахтига муяссар бўладилар.

Уч мамлакат тепасида уч баҳодир ҳукмрон,
Бир-биридан хабар олур, бир-бирига меҳрибон.
Ёв юртида қўзичоқлар сут эмишга зор бўлди,
Баҳодирлар ўлкасида бўри қўйга ёр бўлди.

Замонамиз ажойиб замона-да! Умумбашарий ғояларни куйловчи ноёб асарлар, қайси халқники бўлмасин, улуғ рус тили орқали социалистик миллатлар маданияти хазинасидан ўрин олмоқда. Грузин халқининг бу порлоқ гавҳар донаси ҳам ўзбек адабиёти хазинасида «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун» қаторидан ўрин олди.

Грузия халқининг алп санъаткори ўзбек халқига, ўзбек китобхонига ҳам Навоийдек азиз ва севимли. Чунки у ҳам ўз даврининг ўғли бўлибгина қолмай, келажакни олислардан кўролган даҳо, инсон закоси, инсон қудратининг улуғ куйчисидир.

1967

ЛЕНИН ШУНЧАЛАР БУЮККИ...

(«Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг сўроқларига жавоб)

Ўзбек совет адабиётида ҳам Ленин образини яратиш, ўша буюк сиймонинг элга манзур бўлгулик, дилга манзур бўлгулик тасвирини чизиш, шубҳасиз, тарихий аҳамиятга эга зўр бурчимиздир. Негаки, ўзбек халқини ҳам эркисизлик ва нодонлик ботқоғидан тортиб олган ва донғил йўлга солган ўша Ленин. Бугун, деярли ҳамма соҳада камолот ва юксалиш ҳақиқат экан, эртанги кунга ишонч тўлиқ экан, бу Ленин ва у тузган партиянинг изчиллиги ва субутидандир. Бу ҳаммаси Ленин ва у етакчи бўлган партиянинг шарофатидандир.

Қисқа тарихий муддатда ўтилган узун йўлни — оғир ва ёруғ йўлни Ленин сиймоси призмасида кўрсатиш қаламкаш учун ҳам қарз, ҳам фарз, ҳам эзгу эмгак, албатта.

Бизда Ленин ҳақида асар оз эмас. Лекин улуғ йўлбошчи тасвирига қаратилган шеърларнинг, деярли, юздан тўқсон тўққизи мадҳиядир. Бу албатта зарур ва ҳануз ўз ўрнини йўқотиши кераксиз поэзия тури. (Яхши ёзилса — албатта!) Бундай шеърлар, инқилобнинг илк йилларидаги каби, минбардан ўқиш учун, мактаб саҳналарида декламация учун, бадий ўқиш учун ҳали ҳам жуда асқотиши турган гап. Лекин эсда қолмайдиган томони ҳам бор. Воқеабанд шеър, фақат Ленин темаси учун эмас, умуман, ҳамма тема учун ўта мақбул шеър тури-да.

Мана шунга ишонч ҳосил қилгандан сўнг мен ҳам

Ленин ҳақида воқеабанд шеърлар машқиға қўл урдим. Аввало, шубҳасиз, ўша воқеаларни топиш-ўрганиш керак эди. Мен шу орзуда Ленин асарларини (айниқса, Туркистон ва умуман Шарққа оид асарлари, хатлари, мурожаатлари, декретлари, суҳбатлари, фикрлари) ўқидим, музей ва кутубхоналарда ўтирдим, (Москва ва Ленинградда) уни кўрган ва сўзлашган одамлар суҳбатига мушарраф бўлдим, бир сўз билан — изладим, ахтардим. Ўзингизга маълумки, Ленин ўша вақтда давлат бошлиғи сифатида шу даражада банд бўлишига қарамай, Туркистон ва умуман Осиё, қолаверса, улкан Шарқни эсдан чиқармаган, чиқариши ҳам мумкин эмас эди. Биргина Жумҳурият деган гапнинг замирида, яъни Ўзбекистон деган сўз замирида не маъно ётипти-я! Бу неча-неча дoston ва жилд-жилд эпик асарлар-ку. Бу ахир Ленин номи билан боғлиқ бир улуг тарих-ку. Ё, олайлик, академия... нечоғлик ёрқин тимсол бу!

Эллик йил (ярим асргина!) аввал жуда бахти чопса, ўзига етуклик боғбон ё чорвадор кунини кўрса дунёдан жуда мамнун ва рози гўдакни тасаввур қилайлик. Бугун у аллома... Нечоғлик мўъжиза! Тўғри, алломалик ўзбек учун янги гап ёки янги унвон эмас. Ўзбек олис ўтмишдаги алломалари билан фахрланса ҳақли, бироқ анави асрий ботқоқ, жаҳолат ва билимсизлик дашти, эрксизлик, тенгсизлик, ё безгак ва ришта балоси — ё ўрис казак отининг дупури ва қонли қамчиси ва тубжойлик тўпас тождорнинг етмишдан кам бўлмас дарраси, вой-бўй! — бу бадбахтликлардан қутқарган куч, ахир, Ленин даҳоси-ку, Ленин партияси-ку.

Ё бундоқ: эллик йил олдинги бир қизалоқни кўз ўнгимизга келтирайлик — у ҳали кўчада юришга ҳақли, орқа сочим жамалак, деб ашула айтади ҳам. Лекин эртаниндин паранжига ўралиши аниқ. Ё таниш, ё нотаниш бировга узатилиши аниқ. Аёллар тақдири шу эди-да. Бугун ўша давлат бошлиқларидан ёки, айтайлик, мактаб мудирини... Нечоғлик мўъжиза!

Ё олайлик — чорикор, қўшчи. Ленин замоносида у ерлик бўлди, кейин уйлик бўлди. Бора-бора бола-чақалик бўлди. Саводли бўлди. Оғир кунлардан дадил, айнимай ўтолди у. Ҳозир эваралик-чеваралик, усти бутун, эртасидан рози, тўй-томошаси ўзига етгулик, бирлашган хўжаликда обрўси бор пийри бадавлатлардан. Нечоғлик мўъжиза!

Ҳамма нарасада Ленинни ёрқин кўра билниш даражасига етсайди ёзувчи, бу бахт! Мен ҳам шу йўлда уринувчиларданман. Тўғри, мен анча-мунча воқеабанд шеърлар битдим. Китобхонга маъқуллари ҳам йўқ эмас. Лекин у шеърлар ҳали машқ. Шу кунларда ҳам Ленин ҳақида кўп шеър ўқишга тўғри келади. Афсуски, кўпи ё қайтариқ, ё анчайин гап. Ленин тимсолидан анча олис, ҳақиқатан чет манзумалар саводли, синчков китобхонни ранжитишини тушунмаслик — қандоқ улкан гуноҳ!

Китобхон қарғишидан қўрқаман. Ҳеч бўлмаса, ёзган матайингда Лениннинг ўзига хос (фақат ўзига хос!) бирон фазилатини, айтайлик, одамийлиги, меҳнаткашга меҳру оқибати, юлдузининг иссиқлиги, пурҳикматлилиги, пайгамбарлиги — (ҳа, пайгамбарлиги — келажакни олдиндан аниқ кўриши ва айтиши!), жозибаси, соддалиги, ўрнида беаёвлиги, бир сўз билан айтганда, чинакам улўғлигини кўрсатувчи бирон имо, бирон эса қолгулик лавҳа (ҳеч бўлмаса!) бўлиши керак-да! Баъзан ҳалигидақа фақат баландпарвоз сўзлардан, қуруқ мадҳиядан иборат назмларда Ленин ўрнига бошқа бир сиймони қўйиб ўқисангиз ҳам фарқ билинмайди.

Нақ мана шу чалкашликка дуч бўлмай, китобхон қарғишига тўғри бўлмай, деб уриняпман.

Ленин, ахир, шунчалар буюкки...

Ленин темасининг тасвири нечоғлик жавобгарлик эканини тушуниш ҳам, менимча, бахт. Аввало Ленинга, қолаверса, халққа ҳурмат...

Мен бу ўринда биронта қаламкашни камситмоқчи ва ўзимни билагон тарзида юқори қўймоқчи ё бўлмаса ўр-

гатмоқчи эмасман. Ҳамма учун зарур бир бурчини эслаб ўтдим, холос.

Қўлимда Ленин номи билан боғлиқ воқеа ҳам ҳужжат ҳали анча. Баъзилари нуқта қўйилишга шай, баъзиси қоралама, баъзиси қоғозга туширишимни қистаб турган шеърларим ҳам талай.

Мен умуман тез ишлаёлмайман. Айниқса, Ленин тўғрисида. Мен ўзимни ҳозир Ленин темасига сал ёндошгандай сезаман. Улкан юз йилликка, шаксиз, янги гап бўлади.

Улмайлик, орзуга етайлик. Ардоқли ва мен учун ортиқ сеvimли журнал редакцияси! Менга берган сўроқларингизнинг биронтасига жавоб беролган бўлсам, жуда хушвақт, деб ўйлайверинг мени.

1968, 10 декабрь

И У Қ Л А Ш

Ҳай дариг, Ойбек огадан ҳам ажралиб қолдик. Бугунги тонг ўзбек ўлкасида чексиз қайғу ва оғир мусибат хабарини таратиб отгандек бўлди. Табиат ҳам бу кунлар мотамсаро, бир фалокатни сезгандек булутлар ҳам ҳар кун кўз ёши қилиб ўтади. Ҳамиша очқоқ ва шаддот ажалнинг мана шундай тўсат босқинларидан юраклар зада, ҳамиша ёвуз ва шум ўлимнинг энг азиз, юрт учун энг ардоқли ва аёвли, эл учун энг керакли фарзандларни юлиб кетадиган гирромликларидан, бевақт зарбаларидан юраклар зада.

Ҳай аттанг, Ойбекдек заҳматкаш қалам эгаси, буюк адиб, алломай даврон, чинакам инсондан ажралиб қолдик.

Ойбек янги замон, Ленин замонасида дунёга келган ўзбек совет адабиётининг бешигини тебратганлардан бири, байроқдорлардан бири ва биринчилардандир. Жаҳон меҳнаткаш, жаҳон камсуқум, жаҳон жўн ва улкан, пок юрак уриб турар эди унинг кўксига! Адабиёт назарияси, ё шеърят ёки ёш қаламкашлар ижоди ё тарих ва фалсафа, нима тўғрисида бўлмасин, бирон марта унинг суҳбатида бўлган киши Ойбекни унутмоғи маҳол. У ўзбек совет поэзиясида улуғ Ленинга атаб илк марсия ёзганлардан ва кейинги камолот босқичларида улуғ доҳий тўғрисида ўлмас шеърлар яратганлардандир. У ўзбек совет адабиётини иттифоқ ва жаҳон минбарига олиб чиққанлардан биридир. У тўла ҳақ би-

лан адабиётимизнинг ифтихори даражасига кўтарилган порлоқ ва ҳамиша барҳаёт сиймодир. Ҳозир адабиётнинг катта йўлига тушиб олган талай таниқли қалам соҳиблари унинг оталардек қаттиқ қўл, синчков ва мунис тарбиясини олган азаматлардир. Диди баланд, талабчан муаллим эди Ойбек оға. Кенг билим уфқи, қарийб ҳамма соҳада билагонлик, бугун ва эртани Ленин фалсафаси, Ленин гоёси билан кўрагонлик, дўстга қалин, ёвга жаҳон терс ва айнимаслиги, биллуриги поклиги билан халқ дилидан ўчмас ўрин олди, улкан обрў ва шараф эгаси бўлди. Ойбек танги меҳнат билан, бурро қалам билан ўзи учун қуламас ёдгорлик яратганлар сирасида, Ойбек ҳаммиша барҳаётлар сирасида, у ҳаммиша олдинги қаторда, ҳаммиша сафда. У ҳаммиша ўз эли, қардош халқлар ёдида қолажақ, улуг адиблар йўқламасида ҳаммиша олдинги сирада йўқланажақ.

Ҳай аттанг, шундоқ забардаст инсондан ажралиб қолдик. Қақроқ дудоқларида айтилмаган сўз, сувсоқ дилида тугалмаган дoston, учқур хаёлида улкан китоб, ишхонасида янги йўнилган қалам қолиб кетди. Асарларингда тириксан-ку, деган ўй бесаноқ китобхонларга андак юпанч бўлади, холос.

Тобутинг оёғида йиғлайман, энг оғир фалокатларда ҳам ёш келмаган кўзларимдан томчилар юмалаб тушмоқда. Во дариг! Энг оддий бир талабанг эдим, суянардим, фахрланардим, не қилай? Тинч ухла! Чарчанинг рост, ҳордиққа ҳаққинг бор.

Тупрогинг снгиб бўлсин, устоз.

1968, 1 июль

ҚОЗОҒИСТОНДА...

(Шингил эсдаликлар)

Қозоғистонга ҳар борганимда нимадир эсимда қолади, нимадир қалб теранларидан жой олади. Мен ўшандақаларидан дафтаримга ёзиб қўяман. Баъзилари бир сўз, баъзилари бир жумла, баъзилари кимнингдир номи, қандайдир жой ё йилдан иборат. Дафтаримни варақлаганимда ўша воқеа, жой, одам кўз ўнгимдан ўтади. Уша манзара бутун майда-чуйдаси билан ҳаёлимда жонланиб кетади. Уша суҳбат, ўша овозларни қайта кўргандай ва эшитгандай бўламан. Баъзиларини ўртага ташлайман бугун.

Мухтор оға зиёратида

Қозоғистонда ўтадиган ўн кунликнинг биринчи кунини гулчамбарлар кўтариб қабристонга йўл олдик. Машинада устоз Ойбек, Воҳид Абдулла, Александр Удалов ва мен. Қозоқ пойтахтининг бир чеккасида, қалин ўрмонзорда, яшиллик барқ урган бир гўшада қабристон бор. Мухтор оға Авез ўғлининг панжарали қабри ҳам шу ерда. Машиналардан тушдик. Гулчамбарлар кўтарган ўзбек санъаткорлари ва адиблари Мухтор оға қабри устига келдик. Бир уй ўрнидай сайхон ўралиб гул экилибди. Уртада мармар тахта. Бу мармар тахта тагида сўз санъатининг паҳлавонларидан бири ётар эди. Гулчамбарлар қўйилгач, Ғабит Мусреп ва устоз Ойбек

қабр ёнида тик туриб қолди. Бошқалар ёнма-ён қатор тизилдик. Сукунат. Бир неча дақиқалик сукунат она тупроқнинг ўзидай вазмин ва пурҳикмат эди. Устоз Ойбек дўппи тагидан тошиб, чаккаларига тушган жингалак соч бошини қуйи солиб, мрамарга тикилганича жимиб қолган эди. У ҳозир қалин дўстини эсламоқда эди...

Олмаотага биринчи боришимиз Абай 100 йиллигида бўлди. Ойбек ака, Ғафур Ғулом, Абдурахмон Саъдий, Ҳоди ака ва мен. Ушанда Мухтор оға ва Собит оғалар кутиб олди. Бизни тоғ устидаги ажойиб боққа олиб боришди ва ҳар ким алоҳида жой олди. Дўстлар, танишлар жам эди бу тўйда. Сергей Бородин, Берди оға, Сильва Капутникян — қўйинг-чи, кўпчилик эдик. Гуруннга гурунгу уланар эди. Ушанда ҳамма Ғафур ака ва Сергей Петрович айтадиган латифага ўралашиб қолганда Ойбек ва Мухтор оға хиёбонда сўзлашиб юрарди. Ғафур ака бўлса шўхлик қилиб Собит ака бўйнига ёш боладек миниб олар, паҳлавон Собитнинг демай кўтарар, ҳамма кулар эди. Бир кун тонг отгунча қизғин суҳбат бўлди. Грузин ҳам, озарбайжон ҳам, татар ҳам, рус ҳам тоғанини ўрага ташларди, бир сўз билан айтсам, бу сархуш кулги кечаси эди. Лекин ҳаммадан кўп, чертиб-чертиб жаранглагани ва тугилмаганидан айтган Ғафур ака бўлди. Шундай латифалар айтардики, бутун давра қотиб-қотиб кулар, Ғафур ака эса устига айтар, илҳом билан айтар, йўл-йўлакай бир зумда тўқиб айтар эди. Бу ўша Шарқ китобларидан, ҳаётдан, тарихдан... Фақат Ғафур Ғулом бисотида бўлиши мумкин шунинг ҳикматлар эди, бу латифалар... Тонг отди-ю, чойга ўтирдик. Ҳайрон қолгулик ҳол. Уша улкан зиёфат уйига ёндош уйдан Ойбек ва Мухтор оға чиқиб келди. Биз тонг отгунча кулдик, улар икковин тонг отгунча суҳбатда...

Президиумда ҳам иккови пичирлашиб ўтиришар, бора-бора бир-бирини бир имода тушунадиган бўлди.

Бора-бора бир-бирини излаб келадиган ва борадиган бўлди.

Устоз Ойбек қозоқ халқи, қозоқ ҳаёти билан болаликдан таниш. Мухтор оға эса ўзбекка жиян. Икки халқнинг икки алп қаламкаши шундоқ қалин ва маслаҳатдош эдилар. Мана ҳозир устоз Ойбек ўз дўсти қабри ёнида оғир сукутда шу учрашувларни, тугамай қолган суҳбатларни ўйлаётгандай, тупроқ оғушидаги замондошига ниманидир пичирлаётгандай...

Ҳозир ҳар иккала устоз мангулик оғушида она тупроқ билан пичирлашиб ётишмоқда...

Ойдин кўл, қозоқ ўтови, Ҳалимахоним

Олмаота ортда қолиб кетди. Яшил хиёбонлар, ҳашаматли тош уйлар, оқ саройлар, гулзорлар, ҳайкаллар, тоғ кўксида бургут мисол олисларга разм солиб турган Абай ҳам ортда қолиб кетди. Енгил машиналар тоғ оралаб учмоқда. Йўл эгри-бугри, лекни чиройли. Олмаота атрофидаги тоғ силсиласи яшилликка бой; сал ўтмай сой келади, жар келади. Сарвизорлар, тизза бўйи ўтлоқлар, кўзлар қувончи — тоғ чечаклари бир-бир қолиб кетади. Тушда ҳам кўришинг қийин рангоранг чечаклар. Қозоқ табиати, қозоқ юрти нечоғлик асил ва сеҳргар. Нечоғлик оромбахш ва дилрабо! Ҳар сарви соясида, ё арча ёнида тўхтаб хаёл сургинг келади, ҳар чечак олдида тиз чўкиб ўпгинг келади, ҳар булоқдан ҳовучлаб сув ичгинг, ҳар чўпон ўтовида қимиз тотиб, суҳбат қургинг келади...

Ҳадемай физиллаб йўл ўтиб — қозоқ пойтахтидан унча олис эмас — Ойдин кўл қирғоғига етиб келдик. Ажиб кўл. Қозоқ табиатининг шоҳ асари. Мўлдираб, мавж уриб, қуёш қучоғида ялтираб ётибди. Кўл айланаси баланд-паст тоғ. Қуруқ тоғ эмас, қалин ўрмон — сарвизор, қарағайзор, қайинзор, арчазордан иборат яшил тоғ.

Меҳмонлару мезбонлар кўл кўркидан кўз ололмас, она табиат сеҳри ва қудрати қаршисида беун ўйлашар эди... Сал ўтмай жимжитликда моторли қайиқлар гуриллаши ҳавога ларза солди. Қайиқларга ўтириб кўлда суза кетдик. Суза-суза табиат томошасида у қирғоққа, икки тоғ ўртасида яшил сайҳонда тикилган қозоқ ўтовига тушдик. Ўтов жуда улкан ва кенг. Агар энг катта ўтов саккиз қанотли бўлса, бу ўн олти қанотли. Тўғриси, бу ўтов гумбазли, чанғароқлик, лекин керагасиз, атрофи очиқ, бежирим гиламларга ғарқ янги бир сарой эди.

Тўрда устоз Ойбек, Ғабит Мусреп, Ғафур Ғулом, Собит оға, Қомил Яшин, Ҳалимаҳоним, Зулфияҳоним, Абдулла Тожибоев — меҳмону мезбонлар давра олишиб ўтиришарди. Иккита тилда бирдек шеър улан ва ялла садолари кўкда, мовий Ойдин кўл аршида янграмоқда. Давра кенг, қимиз мўл, созу суҳбат эртақлардагидек назокат пардасида, адаб пардаларида янграб, чўққилардан қайтмоқда эди.

Навбат Ҳалимаҳонимга келди. Ўзбек халқ термалари жаранглаб кетди. Созга жўр, тиниқ, кумушдай тоза, ўхшаши оз бу хушовоз сулув тоғ табиатига мақтовдай юракларни ўйнатиб олисларга оқар эди. Қушлар тинган, кўл тинган, меҳмонлару мезбонлар жим ва лол Ҳалимаҳонимга қулоқ солишарди, бошлар иргалар, кўзлар хумор-хумор чўққиларга тикилар эди.

— Худой берган экан,— деди бир кекса ўрмончи,— берганда ҳам аямай берган экан.

— Мен Кулашми деб турган эдим. Тим ўхшар эканов!— деди бир чўпон.

— Кулаш-ку. Ҳа, Кулаш қайтиб келибди!— деди ўзгаси.

Ҳалимаҳоним борган сари очилиб, гўзаллашиб куйлар эди, борган сари халқ термаларининг қуйма

сатрлари қонларга қимиздай сингар, завқ ва ором бағишлар эди. Мен халқ яратган қўшиқнинг мангуликдай қудратига яна бир қатла қойил бўлдим. Ҳалима-хоним адосидаги жозобага ва табиийликка, усулдаги бетакрор ўзбакӣликка қойил бўлдик. Менинг хаёлимда Ҳалимабону қўшиғини, теран қалбдан кўтарилган тенгсиз навони фақат шу очиқ ўтовдагиларгина эмас, фақат Ойдин кўл эмас, яшил ўрмон ва мовий осмон эмас, фақат она табиат эмас, бутун қозоқ днѐри, чексиз биѐбон ва яшил кўллар, тенгсиз Кўкчатов ва Қарқарали, чексиз буғдойзор ва оқ чўққилар, бутун қозоқ халқи эшитмоқда ва тебрапмоқда, ҳаммаси гўѐ бирдай такрорламоқда:

— Кулаш тирилиб келди бугун!

* * *

Ўзбек санъати, санъаткори менинг қалбимда ҳам мудроқ фахр туйғуларимга туғѐн солди ўша куни Ойдин кўл бўйида, қозоқ ўтовида...

1971, 22 сентябрь

ОҚ ШУНҚОР

Қозоқ тупроғи шунчалар чексизки, бир вилоятдан иккинчисига бориш учун ҳаво кемасида уч ё тўрт соат учасан.

Бугун Балқаш кўли бўйига келдик. Эрта билан мис комбинатига бордик: тупроқдан, оддий, ялтироқ тупроқдан мис туғилиш мўъжизасини кўрдик. Оддий, ялтироқ тупроқни аввало тегирмонда уйиб-туйиб, унга, тўзғоққа айлантириб, сувга чалиб, атала қилиб, не-не кимёвий томизғилар қўшиб, қатиқдай уютиб, етти цехдан ўтказиб, саккизинчисида тахта-тахта мис қилаётган мўъжизакор қозоқ йигитларини кўрдик. Дўзах ҳароратида бирданига бир тонна мис сиғадиган, ўт таъсир қилмайдиган қозонларда мис қайнар, олов ўйнар эди. Барваста йигитлар — уст-боши фарқ тер баҳодирлар, мис ижодкорлари ҳануз кўз ўнгимизда: «Агар мамлакат қазноғига ҳаммаси бўлиб бир йилда юз бўлак (фараз қилсак) яхлит мис тушар бўлса, ўшанинг етмиштаси биздан!» — дейди чаккаларига оқ тушган инженер. Унинг кўкрагида Ленин нишони порлаб турибди, унинг кўзларида улкан меҳнат коллективига етакчилик ғурури порлаб турибди. Ғурурланса ҳақи бор. Мамлакат қазноғига тушадиган ўша етмиш бўлак яхлит мис ғўла ахир етти хилда, етти рангда. Тўқ олтин рангидан то оқиш қалайи рангача бор. Қуёшдай ярқироқ, кўзни қамаштиргудай шуъладор. Етти ва етмиш — ажойиб рақам! Менинг ёзув столим устида ўша мис мўъжиза-

корларидан эсдалик кичик бир ўрам мис ва мис қозоннинг кичик пухсаси туради. Мен шуларни кўрганда олис Балқаш мис ижодкорларнинг эсламан, ўзимча дейман: Зап одамлар-да, гурурланса ҳақи бор. Ахир бу мис, менинг хаёлимда, қуёш бобо — сахий бобо тупроққа чочиб юборган шуълалар-ку. Инсон тер тўкиб, ўша зарраларни мис шаклида уюм-уюм тупроқдан тортиб оляпти. Гурурланса ҳақи бор-да...

* * *

Гап бошқа ёқда... Ўша одамлар бизни кўл сайрига олиб кетдилар, кўл мисгарларнинг оддий сайилгоҳи экан-да. «Балқаш» деган катта кемада кўлда юздик. Сал ўтмай кема саҳнида ўзбек санъаткорлари томоша бошлаб юборди-ку. Тиниқ Балқаш осмони жаранглаб кетди. Қўшиқ кетидан ўйин ва рубоб тароналари томир-томирларда тўлқин қўзғаб, кўлда юзарди...

Мисгарлар ва балиқчилар чарх уриб ўйнашар, хаёлий бир базм чексиз шодумонлик кишини элитгудай, сархуш этгудай пардаларда жарангларди. Лекин шодиёна базмнинг авж нуқтасига кўтарилган қозоқ шоираси Турсунхон Абдирахмонова бўлди. Бу ҳам шоира, ҳам жуда нозикадо қўшиқчи аёл «Оқ шунқор» («Ақ сунқар») ашуласини куйлаб юбормасинми? Қўнғироқдай овози, санъаткорона ижро ҳаммани ўзига тортиб олган, ҳамма машҳур қозоқ халқ қўшигининг сеҳру жозибасида тебранар эди. Мен бир кишида икки санъат, яъни ҳам шоиралик, ҳам ўланчилик қобилиятининг бирдай ярқираб турганига гувоҳ бўлдим.

* * *

Оқшом бизни Балқаш балиқчилари кўл бўйига чақришиб қолди. Зулфияхоним, Турсуной Абдирахмон қизи (Зулфияхонимнинг қалин эши — дугонаси), Пиримқул

Қодиров, Одил Еқуб, Озод Шарафиддин ва мен кўл бўйига тушдик. Бизни чақирганлар қизғин балиқ овида. Қармоққа ва тўрга тушган лаққалар ва зоғора балиқлар питирлашар, ҳар ўн-йигирма қадамда ловуллаётган аланга, (балиқ шўрва) кўл оқшомига ажиб бир хаёлийлик бағишлар, тўлин ой сскин кўтарилиб, чексиз кўл устига кумуш йўл солган, мавжларда бесаноқ оқ тангалар ярқ-ярқ ёнар, салқин шабада сочларни тортқилар, теги-тегажоқликда тинчимас эди. Гурунг одатдагидай шеърдан бошланди. Зулфияхоним Балқаш осмонига жаранг бериб, Қозоғистонда ёзилмиш шеърлардан ўқиб кетди, ҳар ким ўз навбатида ўртага чиқар, балиқчилар ҳам ё ўйнар, ё соз чалар, даврани қизитардилар. Бу ерда ҳам авж нуқта Турсунхон санъатига насиб бўлди. У шу даражада моҳирона куйлар эдики, тасвирига ожизман. Бу булоқдай тиниқ ва оҳанрабо халқ қўшиғи ҳануз қулоғимда жаранглагандай, қалбимни жизиллатгандай.

Менинг хаёлимда Балқаш кўлининг ойдин осмонига учиб юрган қўшиқ ва шеър эмас ёки енгил оқ будутлар эмас, балки халқ ардоғида оқ шунқордай баланд парвоз ўша икки шоира, жондош икки халқнинг ишоқ-тотув икки шоираси...

1971, август

АБАЙ ҲАҚИДА

Қардош қозоқ халқининг ардоқли фарзанди, улкан оқин ҳам маърифатпарвари, ҳақ ва ҳақиқат куйчиси Абай Қунонбой ўғли энг оғир замонда дунёга келди. Бундан 125 йил олдин, яъни Абай дунёга келган давр— фақат қозоқ саҳросида эмас, умуман Ўрта Осиё осмониди қора зулмат қанот ёйган давр — хон ва султонларнинг ўзаро жанг ва талон-тарожлари халқ жонига оғу солган, қозоқ дашти оқ подшо ва оға султонлар панжасида инграётган давр эди. Яйлови ва ери Чингиз тоғлари этакларидаги Тўбиқти уруғида султон бўлмиш Қунонбой ўз ўғлини ҳам султонликка, қамчисидан қон томгувчи ҳукмдорликка, уруғ бошлиғи рутбасига ҳозирламоқчи бўлди. Шу тилакда у гўдак Иброҳимни («Абай» — онасининг эркалатиб айтгани ва кейинчалик унинг тахаллуси) мадрасага берган эди. Ёшликдан ақл ва заковати, тиришқоқлиғи, зеҳни ортиқ бу бола мадраса берган илмга қаноатланмас, қўлига тушган китоб ёд бўлгунча ўқийдиган бўлди. У тез орада Шарқ шоирлари асарлари билан, биринчи ўринда, Навоий асарлари билан ошно бўлди ва улуғ Алишерни қалбида улуғлаб, ардоқлаб, устозликка сайлаб олди. Абай бора-бора ўзи ҳам шеър машқ қилишга тушди. Уринчоқ талаба Шарқ шоирлари билан чекланиб қолгани йўқ. У ўша замон рус мактабига ҳам қатнаб, рус тили ва адабиётини ўргана бошладди. Отаси уни кўп ўтмай овулга олиб келди ва ҳукмдорликда ўзига ўринбосар қилмоқчи бўл-

ди. Лекин Абай дилда отаси ва умуман давлатмандлар, бийлар, султонларга қарши чексиз жирканч туйғуси ва теран қаҳри пайдо бўлган эди. Қозоқ халқининг огир ҳаёти, тенгсизлик ва қашшоқлиги, бийлар ва оға султонлар зўрлиги, оқ пошшо амалдорларининг тепкиси Абайда исёнкорлик ва ҳақли ғазаб кўзғатган эди. У кўзи очиқ, ақли етук, инсофли ва ўқимишли бир инсон сифатида ўз синфидан, ўз рутбасидан воз кечишга қурби қудрати етганлардан. Ўз султонлигидан кечиб, ўз отасини тарк этишдай ўқтамлик унинг қўлидан келди.

Шу ваддан уни қозоқ ва умуман Ўрта Осиё халқларининг зим-зиё тунда порлаб ётган ва мангу ўчмас ёруғ юлдузлардан бири дейишга ҳаққимиз бор. Ҳа, у ёруғ юлдуз эди... Қозоқ халқи кечирган йиғлагулик ҳаёт, қоронғилик, зўравонлик унда фақат ғазаб қўзғаб қўя қолмай, балки зўравонликка қарши жанг руҳини ҳам уйғотган эди-да. Абай қўлига соз олди ва халқи билан қўшилиб йиғлаб, халқни ёруғликка ундашга тушди. Дунёда тенглик, ёруғлик бўлиши ҳақнда ишонч ва порлоқ одамий умид Абай созининг жарангдор оҳангларидадир, яъни Абай ўланларидаги етакчи наво халқни одамийликка, маърифатга, меҳнатга ва тенгликка ундовдир.

Абайга бу йўлда йўлдошлар ва йўлбошчилар ўша замонда қозоқ саҳросига сурилган рус демократ зиёлилари бўлди. Ўшалар шарофатида зукко Абай Қунонбой ўғли улуғ рус шоирлари ва демократлари асарлари билан таниша олди. Фақат танишиб қолгани йўқ, улардан дарс олди. Улардан ўрганиб, ўзига йўлчи, ота ва устозлар топа олди. Бора-бора Абай ўзи Пушкин ва Лермонтовдай устозлардан она тилига талай асарларни таржима қилиб бера олди. Абай қирқ ёшида қирчиллаб, қўлига чинакам қалам олган, яъни ўз кучига, ўз даҳосига чинакам ишонч ҳосил қилгач, шеър ёзишга бел боғлаган донишманд шоирдир.

Абай халқ тарафида эди, халқ дардининг ифода-чиси, халқ оҳини дўмбирага солиб айтувчи, юксак ақл, тошқин ва дов қалб эгаси, улуғ шоир эди. Шу вайдан бийлар, султонлар ҳам чор амалдорларининг даққисига дуч келди. Ҳукмдор синф Абайни ранжитиш учун юз вай ва йўл топар, шоир созини авж пардада тўхта-тишга уринар, уни жонидан безор қилишга уринишарди. Лекин Абайга кун сайин куч қўшилгандай, кун сайин ақли тўлишгандай янги-янги, юксак ўланлар яратар, бу билан бобосултонларни қақшатар, доврўги борган сари ошиб, халқ ардоғига сазовор бўлар эди. Абайни ёруғ юлдуз деб улуғлашимиз бежиз ва бенигиз эмас. У ўз ўланлари ва ўгитларида («Ақлия» асарини кўзда тутяпман) халқини ёруғликка, маърифатга, ҳунар ва касб эгаллашга, меҳнатга, эркка, ўзга халқлардан ибрат олишга, бирликка, тотувликка, биринчи ўринда рус тилини ўрганишга ундаган донолардан-да! Абай ўланларининг мўъжизакор ва жарангдор бир қудратга эгаллиги унинг халқ ўғли ва халққа дардманд бўлолганидан, халқ дарди ва дилини куйлай олганидандир. У албатта чин маъноси билан инқилобчи бўлолгани йўқ. Бунга муҳит шай эмас, унинг етакчилари ҳам ҳали чин маънодаги инқилобчилар эмас, лекин қашшоқ, йўлсиз, гаранг ва етакчисиз халққа жони ачиши, халқ эрки ва бахти учун йўл излаши, ўша қора зулматда зўравонга қарши норозилик ҳайқариғи уни улуғ инсонлар, шарафли шоирлар тизимига қўшгандир. Абай чинакам шоир юрагига эга эди. У шу вайдан ўз халқининг гадолиги, ғариблигига лоқайд қараб туролмас эди. Абай ўланларининг то шу бугунгача ўз жарангида барқарорлиги ҳам унинг сохталикдан холийлигида, чинакам юрак садолари бўлишида, унинг улуғ ўланчилигида!..

Улуғ ўланчининг халққа жон фидолиги, инсоний муҳаббатни уста куйлай олиши, қозоқ табиатини ва табиат лавҳаларини бақувват рассомдай моҳирона чиза олиши, қозоқ шеърида янгилик яратганлиги, ўз

оғзаки адабиётини севолганлиги ва севиб, ундан ўрганолганлиги ҳар сатрида ва ҳар ўланида ярқираб, ёруғ сочиб турибди.

«Ўлан сўзнинг пошшоси...» дейди Абай. Бу қарорга кела олиш, бу чўққига кўтарила олиш ўнгай ва ариқдан ҳатлагандай оддий жараён эмас. Бу чўққи — шарқлик устозларни уқиб, мағзи чақилган донолик ва рус устозларидан уққан дарсларнинг Абай кўнглидаги эзгу янғироғи деб тушунсак тўғри бўлади. Бу ёруғ тушунча, бу қатъият қозоқ халқининг улуғ ўғлини Навоийга ҳам, Пушкинга ҳам, Некрасовга ҳам жуда фикрдош, жуда қалин дўст, оғайни даражасига юксалтира олгани суюнарни ҳол.

Абай ўланга пошшолик берар экан, ўлан зиммасига тоғдай зил юк ҳам қўйган сўз пошшосидир. Ўлан — давлатмандларни мақташ учун эмас, халқ учунлигини чизиб ўтади. «Ўзи билан ёвлашган юртим, ўланларим дардингга даво бўлсин», «Елғон ўлан ва сўздан олам безор», дейди у. Ё бўлмаса манави ҳасратга қулоқ солайлик:

«Қўлида ҳам қўбизи, ҳам дўмбира,
Ҳаммага мақтов ўқир, қўймас сира.
Ўлан айтиб, эл кезар, хайр тилашар,
Сўз қадрин ерга урар, бўлиб хира!»

Шу тўртликда буюк Абайнинг шеърү шоир масаласига қараши тагин ёрқин ва кескин кўриниб турибди. «Мен ўланни ёзмайман эрмак учун...» деб фахрланишга ҳақли улуғ шоир «Ўлан бор — ўланларнинг ўланидир, ўлан бор — бемаънидир, бемаънидир!» дейишга мажбур бўлди. Чунки мол учун, сийлиқ учун, бир карсон қимизу, бир ошам шилпилдоқ учун бийларга мақтоқ тўқувчи саёқ оқинлар оз эмас эди-да. Абай ўланларидаги юксак ва ёруғ фалсафа улкан сўз санъаткорларию, доноларга хос фалсафадир.

Абай ўзи яшаган замон зайлидан зорланишга ҳақли ва инкорга ўрин қўймай тасвирлашга, дангал кўрсата олишга қодир санъаткор. Кенг ва мўл яйловларда, ям-яшил майсазорларда камбағал чорвадорга тўрт фаслда бирдек ўрин торлигини, тенглик йўқлигини тўрт сатрга шундоғам жойлаганки... «Ёз етилиб, яйловга қўнолмайди. Куз-кузакда бежанжал бўлолмайди. Қиш-қишловнинг шип-шийдон бу ҳам бало. Торлик қилиб, чорва ҳам ўнғалмайди». Қашшоқ ва юпун халқига мунғдошлиги, халқни жонидай аяганлиги, фикру зикри халқдалиги — Абай шеърларида фарёд пардасида садо солади:

«Бировлар пўстин тикар, териси мўл,
Бировлар жулдур чопон, кезади чўл...»
«Шўрнинг курсин, қозоғим, шўринг курсин,
Мол мўлу, оч кезасан яйловларда...» —

дейди Абай «Куз» деган ўланида. Куз манзараси камбағал чорвадор учун қиш азоблари бошланадиган фасллиги, давлатмандлар учун тўй-томоша фасли эканлиги Абайга хос дангалликда, бир ҳарфини ҳам олиб ташлаш қийин маҳорат билан чизилгандир.

«Қозоғим, шўрлик юртим» деб бошланадиган ўланда фарёди осмонга кўтарилади, юракларни қиймалаш даражасида нолакор ва маънодор:

«Бий бўлди қийқим бойлар бош-бошига,
Доғ солди, заҳар солди юрт ошига.
Қўрқаман, ҳассаси йўқ кўр сингари,
Элим кўнар бузуқлар алдашига...
Элат билан элат ёв — бийлик учун,
Оға билан инн ёв — сийлик учун.
Қозоғим, ўз-ўзингни ўнгламасанг,
Бадбахт кунга қолмасми тақдир бутун!»

Қозоқни қора тақдирдан буюк инқилоб қутқариб олди. Қозоқ гўдаклари жулдур ўтов ичида музлашдан, қуюғу суюқсиз, зор-зор бўзлашдан, буюк инқилоб далдасида қутулиб қолди. Гадо қозоқ бой молини боқишдан, аёли урчуқ йнгириб, совуқда елка қоқишдан қутулиб қолди. Ўз қаролига парча нон беришга тоби йўқ, меҳри йўқ, инсофи йўқ ёвузлардан қозоқ буюк инқилоб шарофатида қутулиб олди. Қозоқ эли, қозоқ чўли эллар-элатлар суқлангудай эркин, тағин ҳам кенг-мўл, чинакам яшил ва бахтиёр бир жумҳурият. Қозоқ ўлкаси Абай орзу қилгандан ҳам гўзалроқ, ёрқинроқ, ободроқ. Негаки, қозоқ халқининг ҳунари бор, касби бор, дунёга кўз-кўз қилгудек билими, маърифати бор. Меҳнати, манглай тери ўзи учун ҳозир. Қозоқ, Абай айтгандай, қасам урган қувлар панжасида эмас, тиниқ оқмас сувлардан ичмайди, оч ва юпун саҳро кезмайди, тилапчилик қилмайди. «Бир тўйганим — чала бойганим!» балосидан озод. Ўз бахти — ўз қўлида. Қозоқ юрти Ленин замонасида алломалар юрти, оламга та-ниқлик адиблар, оқинлар юрти. Абай хаёл ҳам қилмаган оқ мрамр шаҳарлар, конлар, яшил яйловлар юрти, бахт юрти.

Абай асарлари буюк инқилоб шарофатидан фақат ўз тилида эмас, ҳамма қардош халқлар тилларида жаранг бериб турганлиги оламга сир эмас-ку! Абай ўзбек халқига ҳам севимли шоир бўлиб қолди. Ўзбек халқи Абайга ўз қалбидан юксак ўрин берган халқ ҳозир. Абай асарлари ўзбек тилида қайта-қайта нашр этилиши гапимизга далил бўлур. Абай асарлари фақат қозоқ қаламкашлари ва қозоқ китобхонлари учун эмас, балки ўзбек қалам аҳли ва қолаверса, умуман, Ўрта Осиё халқлари учун ардоқли мактаб ўрнида ҳозир. Абай номи ёруғ юлдуздай мангу ярқироқ, мангу порлоқ номлардан-дир.

1971, май

ДУСТ ВА ЗАМОНДОШ ҲАҚИДА

...Ҳамид Олимжон нодир истеъдод эгаси эди. Қонида, ўзлигида, кўз қорачиғида, тўқсон икки томирида тугма зукколик, шоирона сажия, билгичлик, бурролик, нурбахшлик, ёрқин қалб, одоб аён. Пешанасида ва йирик кўзларида эса, улуғлик очиқ-ойдин эди. Билмагани оз, ўқимагани кам, ҳар нарсадан хабардор, чин маъноси билан ўқимишли қаламкаш эди. Шу жиҳатдан у катта-кичик олдида, ўз тенги арбоблар олдида, олим ва фозиллар, ёзувчилар олдида ардоқли, ҳурматли эди. Унинг йирик адиблигига, билим уфқининг кенглигига, улкан арбоблигига бир сўзлашган одамда шубҳа қолмас, айтгани икки бўлмас, вожиб ва бажарилиши зарур гапдай қабул қилинар эди. Чунки у билиб, ҳар томонлама сарҳисоб қилиб сўз ё маслаҳат айтар, шунинг учун ҳар гапи буйруқдай бажарилар эди. Ҳамид аввало ўзига талабчан, кейин ўзгаларга талабчан эди. Ҳақиқатдан, бундай қараганда, ўзи майпараст бошлиқ ё қурдош, ўзига қарам эмакдошга ё дўстига қандай қилиб, «майни ташла!» дейиши мумкин? Ҳамид ташидан ҳам, ичидан ҳам бирдек маданий, қалам меҳнати кундалик ҳаётига, юрак уришига сингиб кетган етакчи эди. Қаламкашликда-ку адабиётнинг ҳамма турида (очерк, публицистика, ҳикоянавислик, драма, таржима ва бизга энг қимматлиси — шеърда) у жавлон этишга қодир эди. Шу билан бирга адабиётшунослик, фольклоршунослик, чинакам арбоб бўла олишдек фазилатлари ҳам бор эди.

Аввал уни ғойибона танир эдим. Мен у вақт Тошкентда Ўзбек эрлар билим юртида ўқиб, «Ёш ленинчи»

газетасида ҳам комсомол топшириғи тарзида бўлим му-дири бўлиб ишлардим. Газета редактори Сотти Ҳусайн ўрам-ўрам шеър у ҳикояларни келтириб ташлар эди. Мен ўшаларни ўқиб, саралаб, қалам уриб, газетага тавсия этар эдим. Ҳамид Олимжондан келган шеърлар ҳамма вақт саралар ҳисобига кирар, қалам уришга ҳам ҳожат бўлмас, у кўпроқ уч-уч туроқда тўққиз ҳижжалик тиз-малар машқ қилар — комсомол ҳақида, аёл озодлиғи ҳақида, кўклам, қишлоқ табиати, дарё бўйи ва Москва ҳақида ёзар эди.

1929 йили билим юртини битириб, комсомол Марказ-коми йўлланмаси билан Самарқандга бордим ва ўртоқ Йўлдошбой Охунбобоевга тўртинчи шахсий котиб бўлиб ишга тушдим ҳам Педакадемияда ўқий бошладим. Са-марқанд у вақт марказ эди-да. Йўлдошбой ота Ўзбе-кистон Марказий Ижрокомининг Раиси, айни замонда, Янги алифбо комитетининг ҳам раиси эди. Мен прези-дентнинг маориф ва маданият, матбуот ва адабиётга тегишли топшириқларини бажарардим ҳам ота сафарла-ри ҳақида очерклар ёзардим. Ҳар куни ота номига кел-ган юзлаб хат қўлимдан кечар, ҳар кун юзлаб одам тақ-дири кўз олдимдан ўтар. Жавоблар ота имзоси чекилган тегишли кўрсатмалар билан бутун жумҳурият бўйлаб таралар, қанча-қанча одамларнинг мушқули осон бўлар эди. Президент қабулхонасидан одам оёғи узилмас эди. Ҳовлиси ҳам меҳмондан холи қолмас, ҳар куни ўн-лаб олис музофотлардан келгучи аризачилар, таниш-би-лишлар ота дастурхони атрофида туз татишар, гурун-лашар, суҳбат, аския авж олар эди. Кунларнинг бирида Педакадемия (ҳозирги Самарқанд Давлат университети) хиёбонида Ҳамид Олимжон билан танишдим.

Хиёбонда, чинор тагида Ҳамид билан бодрингхўрлик қилдик. Самарқанд бодринги ҳам ўзга сабзавот мевала-ридек саратон тафтини олади ва тами танглайда қолгу-дек бўлади. Шу-шу биз деярли ҳар кун саломлашадиган, бора-бора шеър ўқишадиган ва маслаҳатлашадиган бўл-

дик, «Молодая гвардия» шоирларини таржима қилишадиган бўлди.

Ҳамид Олимжонга Михаил Светловнинг машҳур «Гренада»си жуда ёқар, уни ниҳоятда чиройли ўқир эди. Кейинчалик шу шеърни чиройли таржима ҳам қила олди. Сўнгра унинг майли ва рағбати бутунлай Маяковскийга кўчди. Уша вақтда Нозим Ҳикматнинг «Қуёшни ичганлар қўшиғи» китоби пайдо бўлган эди. Биз уни тўла таржима қилдик. Абдулла Алавий муҳаррир бўлди. Лекин у шеърлар кундалик газета ва журналларда эълон этилган бўлса-да, не сабабдандир, китоб ҳолида нашр этилмай қолиб кетди. Абдулла Алавий оз ва соз ёзгучи зўр шоир эди. Кўп ёшлар унга эргашигани эсимда. Шаҳар четида бир боғи бор эди. Ойдин, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Баҳром Иброҳим ва бошқалар дам олиш кунлари шу боққа боришар, баъзан мени ҳам ола кетишар эдилар. Адабий суҳбатлар жуда қизиқ, баҳсга айланиб кетар эди. Ҳамид бу баҳсларда ҳамниша ҳужумкор, чигил вазиятлардан эпчиллик билан чиқиб олар, баҳс ва нутқ маҳоратини эгаллаб борар эди. «Қизил қалам» жамияти баъзан шеър кечалари уюштирар, бу кечаларда Ҳамиднинг овози алоҳида жаранглар эди. Ҳамид Олимжон шеърни шундай маҳорат билан ўқир эдики, эшитган одам мафтун бўлмасдан иложи йўқ; урғу, оҳанг, йўналиш, авж — ҳаммаси ўрнида. Ҳамма унга тан берар эди — Боту ҳам, Алавий ҳам, Айний ҳам.

Ойдин опани мен Тошкентда танирдим. Уйғун акани ҳам. Уйғун у вақт Луначарский асарларини мутолаа қилар эди. Давраларда сипоҳ, кам гап. Ёшлар ва қизлар ўртасида лирик шеърлар билан машҳур эди. Уни Алавий ва Ҳоди Тоқташга издошдай билардик. Кейинроқ Гафур Гулом ҳам Самарқандга келди.

Ҳамид Олимжон билан тез-тез театрга ҳам борардик. Театрда баъзан Акмал Икромов бизни ёнига чақирак ва ҳол сўрарди. У жуда камтар ва маданий киши. Адабиётни севгани суҳбатидан равшан эди. Уйи Педакадемия

қаторида бўлиб, ишга пиёда ўтар. Соқчисиз ҳамма жойда ҳозир, катта-кичикка бирдек суҳбатдош эди. У кўпроқ нима ёзаётганлигимизни сўрарди. Бир куни: «Очерк ёзинглар!» деб бизни Йўлдошбой ота ёнида Фарғонага жўнатди. Кўклам экиш маъракаси эди. Асосан, Қувада бўлдик. Пахта мустақиллиги учун курашнинг қизғин палласи. Фарғона ўша вақтда ҳам чинакам гўзал диёр эди! Ҳамид хиргойи қилгандек ҳадеб: «Кўм-кўк, кўм-кўк...» дегани-деган. Бу сафардан кейин унинг машҳур «Бахтлар водийси» шеъри дунёга келди. Мен ҳам шу сафар таъсирида «Барат» ва «Жанг» деган поэмаларни ёздим.

* * *

...Ёмғирли кунлардан бири. Ҳамид мени Ёзувчилар уюшмасига чақириб: «Деҳқон саройидаги бахшилардан хабар олгин!»— деди. Мен у ёғини сўраб ўтирмадим. Гапдан жиндай хабарим бор эди. Эски шаҳарда, бозор пинжида Деҳқонлар уйини сўроқлаб кетдим. Ёўлакай «Правда» мухбири Муханов менга йўлдош бўлди. Бахшилар турган хонага кирдик. Қишлоқи чакмонларда, дўмбираларини деворга суяб, талай ёш ва қарилар ўтиришарди. Биз улар билан танишдик: Абдулла шоир — паҳлавон жуссалик, нуроний. Фозил ота — жиккак, чўққи соқол одам экан. Ислом ота — узун бўйлик, шўх. Бола Бахши — қорамағиз, коса кўзлик, торга жўр айтаркан. Бахшилар ҳолини сўраб-биллиб, бирга чойхўрлик қилиб жиндак дўмбира эшитиб, кейин улар ҳолини Ҳамидга келиб айтдик.

Усмои бахши Маматқулдан «Давлатли турмуш» ва «Сталин ҳақида» деган термаларини кўчириб, қалам уриб, Ҳамидга топширдим. Косонсойлик Халиқбой бахши «Алпомиш»ни кўйиб айтар экан, Фозил ота ижросидан ўзгачароқ, жўшқинроқ, югурикроқ. Хоразмдан келган Қурбон ота бахшидан ҳам кўра қўшиқчи бўлса керак. Бола бахши кпшини илк пардасида боглаб олади, зўр бахши, ёқимли, мардона.

Эртасига Ёзувчилар уюшмасида улкан учрашув бўлди. Деярли ҳамма пешқадам ёзувчилар ҳозир эди. Бахшилар навбат-банавбат дostonлардан парчалар, термалар ижро қилишар, ҳамма онг-тонг қулоқ солар, таҳсин айтар эди. У вақт ёзиб олгувчи аппарат йўқ, қўлда кўчиришга тўғри келарди. Тил ва адабиётдан келишган ўртоқлар улгурганча ёзишиб олишарди. Умуман бу учрашувлар адабий ҳаракатчиликда янги гап, баҳор эпкинидай дилга саринлик бағишловчи бир кучга молик янгилик эди. Албатта бахшиларга ўқрайиб ё кеккайиб қарагувчилар, «Дўмбирасини дингиллатиб юра бермайдими булар далада?» дегувчилар ҳам йўқ эмас эди. Шу вaждан Ҳамид Олимжон, ҳар учрашувдан кейин албатта сўз айтар, бахшиларга ҳурмат ва қадр зарурлигини уқтирар эди. Бахшилар айтганларини оқизмай-томизмай кўчириб қолиш, нашр этиш ҳақида қайта-қайта гапирганлари эсимда. Бу учрашувларда Ҳоди Зариф, Буюк Карим, Сотти Ҳусайн, Яшинларнинг қатнашганлари ва сўзлаганлари шу букунгидай ёдимда. Ёзиб олишда мен ҳам қатнашиб турганман. Ҳатто Фозил отани уйга ҳам олиб бордим, яхши суҳбатидан талай баҳраманд бўлдим. Мен-ку бахшиларни гўдаклигимдан эшитганман, лекин Абдулла шоир ё Фозил отадақаларни биринчи учратишим эди. Шундан кейин ҳар йил бахшиларни пойтахтга бир чақириш, гурунг ўтказиш анъанага айланиб қолди. Уша учрашувлар беиз қолгани йўқ. Ҳозир Ўзбекистон Фанлар Академиясида бой оғзаки адабиёт хазинаси борлигидан фахрланаман. Бу меҳнатда Ҳамиднинг улуши катта эди...

...Фозил ота ҳар келганда янги уст-бош қилиб берар эди. Фозил ота ва Ислом шоир билан ҳазилкаш, сирдошдан ҳам яқин эди. Бола-чақаси, йигитлик шўхликларидан гапга тутар эди. Менимча, шу суҳбатларда у бахшиларнинг сўз хазинасига қўл солгандай эди, бир кун Ҳамид айтди:

— Фозил отани эшитдингми? Мол йиғаетган эмиш.

Бу аҳволда бор-йўгидан ажралиб қолади-ку. Ахир ҳар хўжаликда қанча мол бўлиши кераклиги наҳот отага ноаниқ бўлса... Увоқ моли юздан ошар эмиш.

Мен айтдим:

— Уша ўзбакилик.

— Еш хотин оламан!— деб ҳазиллашган эди тунов кун. Бу гапи ҳам рост шекиллик.

— Биласиз-ку. Чорвадор бойиса — қўшоқ-қўшоқ хотин олармиш, шаҳарлик бойиса — қават-қават уй солармиш.

— Уй солгани маъқул эди. Ҳали ҳам ертўлада яшармиш.

Кейин-кейин бориб Фозил ота оқ уйлик бўлди. Бу борада Ҳамиднинг тушунтиришлари ва ўша туман раҳбарлари билан кенгашлари бекор кетгани йўқ.

Бахшиларни Ҳамид нечоғлик қадрлар эди. Фақат ҳаёти, тирикчилиги, эртаси билан эмас, улар оғзида айтиладиган терминлар ва дostonларнинг бўғзида қолмасдан тўкис ва тўғри ёзилишига, халқ мулки сифатида адабиёт хазинасидан ўрин олишига жон куйдирар эди. Бахшиларни Ҳамид ўқимишли шоирлардан баланд қўйса қўярдики, паст қўйган эмас. Унинг «Алпомиш» достони устидаги бир олим ҳам муҳаррир сифатидаги меҳнати асрий олқишга сазовор меҳнатдир. Алпомиш ва умуман оғзаки адабиётимиз — боболаримизнинг маънавий давлати. Неча юз йиллар ур-сур, ола тўполон, кўч-кўч, қирғин ва чигал можароларда дилдан дилга, ёддан ёдга кўчиб, дўмбирага жўр, ҳафталаб куйланувчи дostonлар нечоғлик асл, нечоғлик ёрқин, нечоғлик жондош ва ғурурланса арзигулик!

Ҳамид оғзаки адабиёт бойлигимизга чинакам ватанпарвар, халқчил бир зиёли сифатида қарар, фольклоримиздан ижодий ўрганганларнинг ҳам биринчиларидан. «Ойгул ва Бахтиёр», «Семурғ»ларни эслайлик. Ҳамид ижодидаги табиий соддалик ҳам оғзаки адабиётни теран билиш ва севиш мевасидир, унинг шеърларида ва умуман

ижодида жумбоқ ва чигаллик йўқ даражада. Ҳақиқатда шеърда тумтароқлик, жумбоқнамолик, ўринсиз кўп нуқталар ва бақироқлик — ожизлик белгиларидир. Шу билан бирга, фикран саёз, қуп-қуруқ, беранг, жўн, соддалик ҳам ожизлик аломатидир, Ҳамидда оғзаки адабиёт таъсири фақат ва фақат ижобий из қолдиргандир. У шу каттакон хазинанинг вориси эканлигини ва шу хазина дурдоналарини авайлаб, ардоқлаб, замон зебига айлантиришни жуда эрта ва чуқур фаҳм этганлардан. Шу вайдан Ҳамид Олимжон ўзи ҳаёт кезида нечоғлиқ халққа таниглик, суюмлик бўлса йиллар ўтган сайин тағин суюмироқ, тағин доврўқлироқ. Бунинг сирларидан бири унинг ясамаликдан, бадҳазмликдан холи, уста заргар меҳнатига хос соддаликни эгаллашидир. «Куйчининг хаёли» ё бўлмаса «Дўмбиранинг мақтови»ни олайлик. Нечоғлик юксак шеър! Соддалик мана шундоқ бўлса, қуйма бўлса, мана шундоқ бамаъни бўлса қанийди ҳамма вақт... Оғзаки адабиёт хазинасини очишда Ҳамиднинг меҳнати борлиги унинг илмий ишларида ҳам, нутқларида ҳам, шеърларида ҳам, дostonларида ҳам билинади. Оғзаки адабиёт образлари, бахшинамо ифода ва тасвир, бахшинамо парвоз, мақол ва ҳикмат жуда кўп. Ҳамидни ўзгалардан ажратиб турувчи омиллардан бири ҳам менимча шу жиҳатдир.

Ҳамид оғзаки адабиётимизни ва уни ташувчи бахшиларни хўжа кўрсинга улуғлагани йўқ. Дилдан, дилнинг теран ўринлардан улуғлай олди.

«Дўмбиранинг мақтови»даги баъзи сатрларни кўчираман:

Сўз бошлайин энди яхши, ёмондин,
Кўзларимнинг нури бўлган дўмбирам.
Сен қўлимда, кезиб ўтдим жаҳондин,
Юрагимнинг жўри бўлган дўмбирам.
Сендан ҳеч бир мумкин эмас совишим,
Сен тоғларда кезган чориқ кавушим,
Сенинг билан баланд бўлди товушим,
Билагимнинг зўри бўлган дўмбирам.

Б бўлмаса «Куйчининг хаёли»дан манави сатрларни
эслайлик:

«...Куй кўпдир, қўшиқлар шу осмонни
Беркита олади булутлар қадар,
Куй кўпдир, қўшиқлар миллиснча жонни
Қўзғата олади муҳтарам падар!
... Куй айтар булутлар ичидан инсон,
Куй керак мардона, жувон ҳаётга.
Куй айтар лочинлар ўлкаси — осмон,
Ота, қўшиқ айтган етар муродга!»

Нақадар нафис, равон, бахшиёна ва теран! Халққа нақадар яқин, эслагулик, таъсирбахш ва жарангдор. Бу иккала шеърда Ҳамид Олимжоннинг умуман оғзаки адабиётимизга дил ҳурмати, қола берса бахшиларга фарзандлик дили янграб турибди. Бу иккала шеър фақат улуғ бахшиларга ҳурмат ифодасигина эмас, балки ватанга, халққа ошиқлик ифодаси ва тўлқинли шоир қалбининг адабиётимиз уфқларида қолган янгроғидир.

* * *

...Ҳамид Олимжон ўта ҳозиржавоб, замонга ўта оҳангдош, ватандошлик туйғуси юксак шоирлардан. Улуғ Ватан уруши ҳақида биринчилардан бўлиб шеър айтган Ҳамид бўлди. Уша кунлари у Болтиқбўйи республикаларининг бирида эди. Уруш бошланиб қолди. Ҳамид ўша ёқдан шеър битиб келди («Ғалаба қўшиғи»). Шеър даҳшатли жанг ҳақида ҳайқирикдай қалдироқли эди. Ушшатиш ва мантиқни эсланг: калхатга қарши лочин парвози, бўрига қарши шер... Фашизм қузғун ва илон, абжақ бўлиши аниқ. Бу ғазал жарангида ва мағзида узоқни кўролгувчи теран ўйли, негизи бутун, ақли бутун, ўктам инсон тик туради.

Мен ўзга бир шеърнинг ёзилишидан хабардорман. Ҳамид Олимжон уруш бошланган пайтда, ҳам Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида раис, ҳам опера ва балет театрида директор эди. Менга бир кун шундоқ деди:

— Операга ишга ўтгин. Ҳозир опера томошасидан ҳам кўра қўшиқ керак. Жанговар қўшиқ.

— Куним банд-ку,— дедим мен,— нашриётда редакторман, радиода адабий эшиттириш бошлиғиман, Езувчилар уюшмасида маслаҳатчи...

— Биламан,— деди Ҳамид,— тўртинчи вазифанг театрда адабий эмакдошлик бўлади. Кечқурунлар келасан, репертуарларни тамом сафарбарлик изиغا сол.

Мен ўйланиб қолдим. Тўрт вазифа. Ҳамид бўлса яна:

— Мен операга директор бўламан деб ўйлаганмидим. Бажаряпман-ку. Драма ҳам ёзаман. Давр талаби бу!

У мени сафарбар этди, театрда ҳам ишлай бошладим. Янги қўшиқлар ёздим, кўп таржима қилдим ва ўзгаларни бу ишга тортдим. Ҳамид Олимжон авторлар коллективи билан «Ўзбекистон қиличи» деган драма ёзди, машҳур «Муқанна» ҳам ўша кезларда дунёга келди.

Ҳамид Олимжон ҳар кун эрталаб театрга келар эди. (У вақтда опера ҳозирги Свердлов номидаги бинода эди.) Бутун ёшу қари санъаткорлар — Музаффар ота ҳам, Ашрафий ҳам, Қори Еқуб ҳам, Қарим Зокиров... Горький номидаги боғда ҳарбий машқ ўтар эди. Ҳамид ҳам машқ устида ҳозир бўлар эди. Оғир, жиддий. Шундай кунларнинг бирида у менга янги шеър ўқиди, бу ўша «Қўлингга қурол ол!» шеъри бўлиб, жанговор чақириқдай жарангдор ва қўйма эди. Ўша кунини Ҳамид бу шеърни боғда машқ устида санъаткорларга ҳам ўқиб берди, кейин матбуотда пайдо бўлди. Бу шеър концерт программаларида ва радиодан қайта-қайта ўқилар, мактаб саҳналарида ўқилар ва жуда машҳур шеърлардан бири бўлиб қолди. Ҳамид тинимсиз ёзар эди. Бирин-кетин янги шеър, янги балладалар дунёга келар, уларда беми-сол жанг даҳшатлари, қон ва қурбонлар, оғир мусибат, совет жангчиларининг тенгсиз баҳодирликлари ўз тас-вирини топар эди. Энг зарури бу шеърлар совет одам-ларида ёвга чексиз нафрат ва ғазаб туйғуларини аланга-лантлар, эртанги ғалабага тўлиқ ишонч бағишлар эди.

Бир кун Ҳамид Олимжон менга бундай деди:

— Ҳар сўзи устида ўйланиб ўтиришга вақт етмаяпти. Бу шеърларга урушдан кейин сайқал бераман. Бу унинг ўша-ўша камтарлиги, ўз шеърларидан доимий норозилиги эди. Тўғри, у бундан яхшироқ, жарангдорроқ ҳам ёза олар эди. Лекин улгуриш керак эди-да. Бари бир бу шеърлар уста ва тўғри кўзлагувчи мерган шеърлар эди. Давр шеърлари эди. Ахир «Сен тутилган кун» ҳам, «Россия» ҳам, «Жангчи Турсун» ҳам, «Роксананинг кўз ёшлари» ҳам ўша уруш даври шеърларидан-ку. Қандоқ бақувват, ўз ўрнида ва ўз вақтида айтилган шеърлар. Булар ҳаммаси улкан халқ дилидан чексиз изтироб, мотамсаролик, айни замонда қаҳрамонлик ва эртаги зафарга имони комил қасидалардир. Булар ҳаммаси чинакам ватанпарвар, ҳозиржавоб ошиқ шоир яратган улкан ватандош, фидойи бир қалб яратган асрий шеърлардир.

...Ҳамид Олимжон биринчи қадамларидан шеърда шиорбозлик билан сира-сира келишолмас, қуруқ жаранг-журуннга тоби йўқ ва сўнгги нафасигача шу принципга амал қилган шоир. Ҳамид Олимжон шиорбозлик ва қуруқ тизмаларга қарши ўз вақтида ўт очган шоирдир. У шеърда маза ва ранг тарафкаши, шеърнинг сут ва қондек инсон юрагига синга олиши ва инсон юрагини жизиллата олиши тарафдори. Бу ўринли ва чинакам партиявий жанр тарих бетларида бор ва ўчмас, кишини лол қилгулик, миннатдор қилгулик кучи бор ҳануз...

Негаки у йилларда шиорбозлар, аравани салт олиб қочувчи ўртоқлар анча-мунча эди ва улар Ҳамидга вақти-вақти билан тепки ва туҳмат ёғдирганлари тарих бетида қолди.

— Йўлдан тойдинг!— деб бақирар, аслида ўзларининг бесаводликларини ва ландовурликларини берки-тишмоқчи...

Ҳамид аввало саводлик қаламкаш, билим уфқи тонг қолгулик кенг, адабиёт назариясини сувдек ичган қаламкаш, партиявий принципларга етук ва содиқ қаламкаш.

Шу ваядан чалакам-чатти ўртоқлар (бу тоифа оз эмас ҳозир ҳам!) аччиғидан бурнини тишлашар, тажанг бўлишар...

Поэзияда чинакам шоирлар бор, яъни ҳалол ва оғир риёзат меваси бўлмиш, янги гап бўлмиш шеър ёзувчилар бор, ҳам кўчириқ ботқоғида қолганлар бор. Одатда кўчирмачилар ҳамиша кўкракларига уриб, бақириб-чақириб: «Мен ёздим!» дейишади. Гўё қайдан кўчирилганлигини китобхон билмагандек. Бутун ижоди нусха кўчиришдан, ўшатмадан, ўзга асил шеърнинг соясидан иборат қаламкашлар поэзиямизнинг илгарилашига тўғаноқдир. Улар биронта янги тимсол, янги қофия, янги ибора, янги сўз, янги ифода топишга уринмайдилар, бу масалада парвойи фалак. Ҳамиша янги сўз ё тимсол, тема пайдо бўлдими — бас, худди катта бувисининг эри ё почаси шайлаб қўйгандек ила қочишади, зигирдек ҳаё йўқ.

Уша вақтда ҳалигидек — ҳозир зикр этилгандек, қупқуруқ, сур кўчирмачилар ва ичган булогини инкордан тоймас қалам юритувчилар ҳайтовур етгулик эди. Ҳамид булардан жирканаар эди. «Гадоллигича қолди шундай бой замонда!»

Гап қалб қашшоқлиги, кўтарамлиги, уятсизлиги ҳақида эди, албатта. Бундай шоирлар кўр ё шол эмас, тўқсон тўққиз мучаси бутун, олифта, чиройлик, лекин пешона тери тўкишга тоқати йўқ! На қардош адабиётлардан хабари бор, на етакчи рус адабиётидан, на форс, на араб адабиётидан... Булар ўз адабиётимизни ҳам изчил ўқиб боришдан бош тортишар, инсанд эмас гўё... Вақт йўқлигидан эмас, шундоқ ҳаромхўрликка ўрганиб қолганларидан... Улар одатда энг популяр бўлади, тўйларда нутқ сўзлашга суяги йўқ, қаламкашлар номидан оломони қутлашга уста ва шеър ўқишни ҳам ўрнига қўйгучи бўлади. Бир талай латифа ёдлаб олган бўлади, Навоий ва Атоийдан, Машраб ва Ойбекдан ёдлаб олган бўлади, ўрнида ишлатишига шубҳа қилманг. Беҳабарроқ даврада замон шоирларининг энг яхши шеърларини ўзиникидек

Ўқишларига гумон қилманг. Шундоғ ҳам келиштириб ўқишадик... ўзиникидек! Одатда колхоз бошлиқлари, район раҳбарлари, ҳатто вилоят раҳбарлари ҳам ўшаларни етакчи шоир деб ўйлашади. Шу вайдан ҳурмат ва доврўғ ҳалигидақа!

Ҳамид булардан жўрканарди.

...Қишлоқдан икки елкасида қатиқлик челак кўтариб, соқоли мошкичири, нуроний бир одам, содда бир қишлоқчи киби келади ва иккала челакни сотиб олади. (Ўлгуржи) икки челак қатиқдан (қаймоғи олингандан кейин) ўн челак айрон пайдо бўлади, айрон сотилади, чўнтак тўлади. Юқорида зикр этилган кўчирмачиларнинг сур йигитдан фарқи кам. Кўчирмачи ҳам, ўхшатмачи ҳам ҳалиги поинсофнинг ўзгинаси...

...Мен эрталаб радиокомитетига ўз хизматимга келдим. Радиокомитетининг биноси Инқилоб майдони бурчагида, ҳозирги телефон марказида эди. Кимдир:— Ойдин опа айтдилар, тезда Жуковский кўчасидаги тез ёрдам касалхонасига борар экансиз!— деди. Юрагим орқага тортиб кетди. Юз хаёлда ўша жойга етиб бордим. Дарвозага ёндош, эски черков биносида Ҳамид Олимжон ётар эди. Кўзлар юмуқ, оламдан беҳабар. Ёзувчилар қатор туришар эди: Ойбек опа, Ойдин опа ва кўпчилик. Ёзувчи Шароф Рашидов печкага суялган ҳолда йиғлаб турарди. Зулфияхоним кейин келди, Ҳамиднинг катта синглиси ҳам. Зулфияхоним йиғлаб, фиғон чекиб эшикдан кириб келди, вожаб, Ҳамиднинг кўзларини очилиб кетди. Умримда бундай ҳайрон бўлмаганман.

* * *

Йиллар ўтган сайин унинг сиймоси ярқирамоқда, унинг улуғлиги, бурролиги, замон ўғли эканлиги, поклиги, қобилияти, одамийлиги тўлиқлик ва ойдинлик касб этмоқда. Унинг шеърлари йиллар ўтган сайин жаранглироқ эшитилмоқда ва ҳамиша жаранглагуси!

1971

ЕТАКЧИ САНЪАТҚОР...

Комил Нуъмон ўгли Яшин — шоир ва драматург сифатида, арбоб сифатида, адабий ҳаракатчиликнинг етакчиларидан бири сифатида ва умуман етакчи қалам соҳиби сифатида ҳаммага бирдай қимматли ва суюкли сиймодир.

Мен уни аввало шоир сифатида таниганман. Биз ўлка ўзбек эрлар билим юрти (Тошкентда) тайёрлов синфида талаба чоғимизда, Комил Нуъмон шеърларини излаб ўқир эдик. Ўша вақтда машҳур «Ер юзи» саҳифасида биз унинг «Ленин сағанасида» деган шеърига ҳам қойил қолган эдик. Қисқа-ю, лекин оловли, халқона, юракда ўчмас из қолдирувчи бу шеър, шубҳасиз, улуг Ленин ҳақида ёзилмиш илк ва яхши шеърлардандир.

Комил Нуъмон ўша йигирманчи йилларда етакчи жанр бўлмиш сочмада қалам ўйнатганлардан бири ва биринчиларидан. Унинг оташини сочмалари (озодлик, комсомол, хурофотга нафрат ва байрамлар, шодиёналар темаларида) ҳали ҳам ўз жарангини йўқотган эмас. Сочма — тўлқинли шеър; оддий вазнга сигмай, тўғон бузиб, шарқираб оқадиган кўклам тошқинларини эслатувчи шеър. Комил Нуъмон сочмалари ҳам худди ўшандоқ. Кейинроқ мен, бора-бора, Комил Нуъмонни етакчи драматург сифатида танидим, танийман ва ардоқлайман. Ҳақиқатан унинг драмаларидаги образлар ишончли, ёрқин, эсда қолгуликдир. Улар

бесаноқ. Бундай қараганда, ўзбек совет драматургияси деганда, чин маънодаги драматург Комил Нуъмон ўғли Яшин-да. У Ҳамза Ҳакимзоданинг издоши. Тўғриси айтганда, Ҳамзани Ҳамзалик чўққисига кўтаришда, оламга танитишда Яшиннинг меҳнати тоғдек, айна вақтда Яшинни Яшинлик чўққисига кўтарган Ҳамза.

Яшиндаги оригиналлик, халқчиллик, тил давлат-мандлиги, ранг-баранглик — мактаб даражасида юксакдир. У чинакам замон куйчисидир.

Йигирманчи йилларнинг ўрталаридаёқ Комил Нуъмон таниқли ва илғор қаламкашлар қаторида эди. У Андижонда турар, лекин асарлари Тошкентда ва жумҳуриятнинг бутун музофотларида қўйилар эди. Ҳамид Олимжон билан мен Комил Нуъмонни кўриш ва адабий суҳбатлар учун (ё 29, ёки 30- йилда) Андижонга борганимиз эсимда. У бизни аввало «Икки коммунист» томошасига олиб тушгани ва томошабинлар олқишига ўша кунни ҳам сазовор бўлгани шу бугунгидай эсимда. Ҳалимаҳоним билан умр йўлдошликни янги бошлаган йилмидикин, улар ҳеч бир-бирдан айрилмас, янги турмуш шундоқ бўлади, деб кўз-кўз қилгандай, ҳаммиша ва ҳамма ерда бирга бўлишарди. Ҳатто у биз билан Ҳалимаҳонимни Наманганга ҳам бирга олиб кетди. Янги колхоз қишлоқларида, тоғда, яйловларда ҳам бўлдик. Адабий кечалар ўтказдик. Уша замонга хос адабий суҳбатлар қуриб ва шеърлар ўқидик. Ушанда ҳам Комил Нуъмон етук ва назарий пишиқ, Ленинград тарбиясини олиб келмиш, навқирон адиб эди.

Комил Нуъмон ўғли қалам тебрата бошлаган палла инқилобнинг илк йиллари, синфий курашлар ва қурбонлар даври, қора гуруҳларнинг очиқ ва яширин кирдикорларига қарши, янги дунё, янги онг учун фидокорона кураш даври эди. Бу даврда миллатчилик руҳидаги асарлар кам эмас эди. Ҳатто ўшандоқ чирик,

аксилҳаракат асарлар устуликка интилар эди. Комил Яшин биринчи қадамларданоқ ўзини пўртанага урган қаламкашлардан. У биринчи асарларданоқ ҳеч қачон ўрта йўл тутган эмас. Ҳамма вақт сўз санъатининг меҳнаткашлар қураётган оламшумул ишга сафарбарлигининг тарафдори, у ҳеч қачон бетараф мавқе тутган эмас, ғоялар жангида у ҳеч вақт муросага йўл қўйган эмас. Сўз санъатини ҳамма вақт жанговар байроқдай баланд кўтарганлардан. Уша байроқ тағидан у ҳеч нари ё бери силжиган эмас. Комил Яшин ўтган жанг майдони беаёв, оғир, чигил, тайғоқ, қурбонталаб, мардоналикталаб майдон. Бу эзган ва эзилган, қоронғилик ва ёруғлик, ёмонлик ва яхшилик, ёвузлик ва одамийлик — меҳнаткашга хос одамийлик юзма-юз келган майдон эди. Бу майдон ҳар бир қаламкаш, ҳар бир сўз санъаткори учун зўр синов ҳам эди. Комил Нуъмон шу синовлардан дилига ва кетар йўлига ғубор қўндирмай ўтганлардандир. Шу ваздан «Икки коммунист»дан бошлаб «Генерал Раҳимов»га қадар Комил Нуъмон асарлари ғоявийлик, партиявийлик, реализм ва халқчилликнинг гўзал намуналаридир. Комил Нуъмон асарлари шу жанг қайноқларида камол топгани учун халққа суюкли ва умрзоқ.

Комил Нуъмон драматургиясининг бадний қудрати, томошабинни ўзига тортиб олувчи санъаткорлиги — замон фалсафасини очишда маҳмадоналикдан қочишда. Яъни замон ғояларини риторикада эмас, жонли ва ҳаракатдаги эҳтирослар жангида кўрсата олишда. Унинг асарларида салбий шахслар ҳам, ижобий қаҳрамонлар ҳам конкрет, жонли, ҳаракатдаги ва ҳароратли одамлардир. Бу одамлар шу даражада табиий, ҳаётӣй, таниш ва ишонгуликки, томошабин воқеанинг саҳнада ўтаётганини унутиб, гўё ўзи билган эшитган ҳаёт лавҳаларини қайта кўраётгандай бўлади. У ўз ғояларининг ҳақиқатини томошабин қалбига қуя олади, етаклай олади. Томошабинда нафрат ҳам,

муҳаббат ҳам қўзғай олади, кулдира олади ва йнгла-та олади.

Буюк социалистик аср қаламкаши сифатида, ўзи яшаган ҳаётнинг чўнг тарихий ва ижтимоий мазмунини уйдирмаларда эмас, жонли инсон тимсолларида, жонли инсон суратларида, жонли инсон жангларида бера олганлиги учун Комил Нуъмон катта санъаткордир. Унинг асарлари курч қоядай ғоявийлик ва юксак сўз санъати бирлигининг яхши ва ярқироқ монументларидир. Комил Нуъмон кўп асрлик адабиётимиз ва маданиятимизнинг илғор анъаналаридан баҳраманд қаламкаш. Унинг асарларида ўзбек руҳи, ўзбек тупрогининг атир ҳиди димоққа уради. Шу билан бирга жаҳон адабиётининг порлоқ ва пешқадам сиймоларининг сабоқлари бежиз ўтмагани аниқ. У Шекспирдан ҳам, Шиллердан ҳам, Островскийдан ҳам, Горькийдан ҳам ўргана олган ва ўзи устозлик рутбасига кўтарилган қаламкаш ҳозир. Одамийлик ва байналминпалчилик ғоялари, йўғон томирларда тоза қон чопқиллабгупириб тургани каби, унинг асарларида ярқираб туради, ўзгача айтсак, замон ғоялари, Ленин ғоялари Комил Нуъмон асарларининг умуртқа суягидир. Комил Нуъмон асарларининг қардош халқлар саҳналарида ҳам шуҳрат топганлиги, демак, тасодиф эмас, Комил Нуъмон драматургияси улкан ҳаётий қудратга эга асарлардир. Йиллар ўтган сари у асарлар тағин чуқурроқ ва ёрқинроқ мазмун касб этишларига тўлиқ ишонаман.

Комил Нуъмон адабий ҳаракат етакчиларидан бири сифатида ҳам жуда жўн, жуда оддий, ҳамма вақт, ҳар нечук шароитда сўзлашиш, маслаҳатлашиш мумкин бўлган, ўзини биринчи ўринга қўйиб, қаққайиб турмайдиган, ҳаминша ўзини орқароқда тутиб, умум адабиёт учун, бир бутун ўзбек совет адабиёти учун вақт ва куч аямайдиган заҳматкашдир. У қаламкашларнинг оқсоқоли сифатида ҳаммамизга маслаҳатгўй ва дўст.

Менинг Ленин темасига кириб олишимда Комил Нуъмон ўғлининг кенгашлари, даъватлари, дўстона кўмаклари зўр бўлди. У бўрк олиниши керак бўлганда, бошга қўл чўзганлардан эмас. У инсон қадрига етадиган, ленинчи принципга собит, чинакам етакчидир. Бу жиҳатдан у унутилмас. Ҳамид Олимжон ва устоз Ойбекларнинг адабиётга раҳбарлик йўсинлари ва ашъаналарининг яхши давомчиси, десам янглиш бўлмас. Мен Комил Нуъмон тўғрисида кўпиртирмай, муболағасиз, қайта сал тортиброқ айтаётибман. Мен бу гапларни ҳам ўз дилимдан, ҳам ўзимдек жўн қалам заҳматкашлари дилидан айтаётибман. Чунки унинг айтгулик чинакам одамий хислатлари кўп. Мен Комил Нуъмон ўғлидай заҳматкаш ва аллома қалам соҳибининг шунчалик доврўқ ва шарафга ҳалол меҳнат туфайли эришганидан хушвақтман ва фахрланаман. Ҳамиша янги чўқ-қилар забт этишини дил-дилдан истайман.

1972. апрель

УТНА ФА С..

Ғафур Ғулом тўғрисида айтилиши керак бўлган сўз ва хотира шу қадар мўл ва ранг-барангки, уларни бир эпақага келтириш, бир ипга чизиш учун вақт керак. Мен ҳар гал Ғафур Ғулом ҳақида ўйлаганимда, юксак бир довон қаршисига келиб тўхтаган йўлчидек ўзимни лол ва ҳайрон сезаман. Қаранг, йил кетидан йил айланиб келаётибди. Вақт шундоғам югуряптики...

Худди тунов куни ё ўтган ҳафта нашриётдами, ёзувчилар уюшмасидами ёки дўст-ёр даврасидами у билан гурунглашиб, чақчақлашиб ўтиргандай бўлман, унинг суҳбати саратонда сой шабадасидай сарин, унинг билгичлиги кўз илғамас уфқ, ақли ва диди дарёдай тинимсиз, теран, шоирона, унинг кенгашлари доноларга хос, унинг умр йўли ўзи бир китоб...

* * *

...Москвада, архивларда ишлаётган эдим. Тошкентдан: «Иzzат Султон билан Қирғизистон ёзувчилар қурултойига етиб боринглар», деган мазмунда телеграмма олдим. Демак, Иzzат Отахонович ҳам Москвада. Ахтариб, ўзим турган меҳмонхонадан топдим. У менадан олдин бохабар ва шай экан. Кечаси Москвадан тўғри Фрунзегга учдик ва эрталаб қурултой очилишига етиб бордик. Лекин...

Не чораки, дўстлар дийдори ҳам, қурултой ҳам та-

тигани йўқ. Чунки, сўрашиб бўлар-бўлмас, ҳамма бизга кўнгил айтиб, таъзия билдириб, қайғудошлик туйғуларини изҳор эта бошлаган эди. Биз гангиб қолдик. Ишониш оғир, ишонмаслик иложи йўқ. Улим қандоқ ногаҳоний, қандоқ бебошвоқ! Ҳай, аттанг!.. Қаламкаш дўстларнинг тасаллобахш сўзларида, мунгдош кўзларида ўша аттанг ифодаси очиқ-ойдин. Негаки, Фафур оғани билмаган ва уни дилдан ҳурмат қилмаган ёзувчи кам. Қурултойда эса, ҳамма қардош республикалардан ёру биродар бор эди-да! Биз гангиб қолган эдик. Ҳа, шундоқ. Уша замониёқ Тошкентга қўнғироқ қилдик, қайтишга ижозат сўрадик. Лекин: «Қурултойни ўтказиб келинглар», деган кўрсатма бўлди.

Мен қурултойда ўтирар, лекин хаёлимда Фафур оғани сўнги йўлга узатувчилар орасида, бош солиқ, бемаҳал ажалдан ранжида, шаҳар кўчаларидан ўтиб борардим. Мен ғойибона у билан видолашмоқдайдим. Кўз ўнгимга унинг дев қомати, ўлмас сиймоси келар, қуйма ва жарангдор сатрлари ёдимга келар, багримни ғурур туйғуси қоплаб олар, дилимни бир нима жизиллатар ва бирдан унинг ўз дўстлари, тенгдошлари тўғрисида ҳам Хўжа Насриддин номи билан боғлиқ латифалари эсимга тушиб, ҳамма гапни унутиб, қаҳ-қаҳлаб юборишдан ўзимни зўрға тутиб қолардим.

* * *

Фафур Фулом қалам меҳнатида ўхшаши кам, ўтроқ, бедор, топогон дов инсон эди, дов шоир эди. Янги дунё шеърятининг бешиги бошида турганлардан бири, ўзбек шеърятини поғонама-поғона жаҳон минбарига кўтарганлардан бири Фафур Фулом бўлади. Унинг шундоқ шеърлари борки, улар ҳар қайсиси ўзича бир давр, бир дунё, бир кашф, бир санъат, бир чўққидир. Фафур Фулом етакчи шоир, устоз шоир. Унинг созида фақат Фафурга хос жаранг, фақат ўзига хос авж, фақат унга хос

барқ бор, йўсин бор. Шеърни тада Гафур Фулом мактаби ҳам ҳозир саналган фазилатларнинг бирлик нуқтаси, авж нуқтасидир. Ҳа, филдай чўнг, чинордай чайир, чидамликда қайроқтош, билимликда аллома ва қадламкашликда шонри замон эди Гафур оға! Ҳар қалай анов-манов тўрт қаламкаш бажаргудай асар тахлаб кетди-да! Тўрт қаламкаш зўрға бажаргудай шеър, ҳикоя, поэма, қисса, ҳажв ва таржималар, тагин очерклар, мақолалар, адабий ўйлар...

Эса қолгулик, давр овози деса арзигулик шеърлар (ҳеч бўлмаса, «Соғиниш», «Сен стим эмассан», «Бизнинг кўчада ҳам...», «Вақт» каби), ундан олдинроқ битилган «Кўкан»дек поэмалар, Машраб, Атоий, улуғ Навоий ҳақидаги мақолаларни эслайлик. Мен китобхон сифатида, оддий қаламкаш сифатида ёндошяпман, таҳлил эмас, тадқиқ эмас. Ҳа, асар талай, тахт-тахт. Гафур оға тагин шунча асар яратиши мумкин эди-ю...

* * *

Қалбан бадавлат, маънавий дунёси бой одам эди Гафур Фулом. Суҳбати сахий, жондош, «Туркин туртмасанг билмас» мақолига амал қилгувчи, яъни вақти-вақти билан ўзидан кичикларга туртки ва маслаҳатини аямас бир фазилати бор эди. Нечоглик кўнгилчан ва дилкаш бўлса, ўшанчалик ловуллоқ, ҳам ғазабли, ҳам қаҳрли эди. Ёш боладай ишонувчан, жангчидай беаёв. Ким бўлмасин, қусур ва нодонлигини юзига айтар ва ўзи ҳам, ўз навбатида камчилигини пайқаб қолса, (одам камчиликсиз бўлмас эмиш) узр айтар, шундоқ мард ва ўзбаки танги эди. Унинг шу салобат, шу мақом авжида туриб, ўздан кичиклардан илтижо билан кечирим сўраганларини кўрганман. Унинг шу салобат, шу мақом чўққисиде туриб, ўздан кичиклар ижодини кўкларга кўтарганини биламан. Гафур Фулом катта адабиёт йўлига етаклаб чиққан қаламкаш оз эмас!

Мен Ғафур Ғулом билан талай гурунгларда, тўйларда, йиғинларда, ҳашарларда (халқ қурилишларида), сафарда ва меҳмондорчиликларда бўлганман. У ҳаётни билар, одамларни билар эди, адаб ва удумдан тўла хабардор, шеваларни билар, қардош тилларни билар, туркман дуч келса — туркман, татар учраса — татар, Нозим Ҳикмат келса — турк, қозоқ рўбарў бўлса — қозоқ, тожик даврасида — тожик, Алексей Сурков кўришиб қолса ё меҳмон бўлса — рус... Нечоғлиқ мунис, нечоғлиқ мушфиқ, дилкаш, ҳозиржавоб, хуштаъб, хушчақчақ, ҳазилкаш, (ҳаммаси ўз ўрнида) суҳбати қойилмақом, сидқидил дўст... «Сўзни айтгин уққанга, жонни жонга суққанга» таъбири Ғафур Ғуломга, шубҳасиз, тегишли, тўла тегишли. У билан бир гал суҳбатдош бўлган кўноқ (ким бўлмасин) кейин ҳамма вақт суҳбатини қўмсаб юарди. Лекин ўринсиз ва ноҳақ унинг гашига теккан одам, ножўя, беваж уни камситган одам (ким бўлмасин) унинг ғазабига дуч бўлар, балоларга гирифтор бўлар, тавбасига таянар...

У қўйдаи ювош, кийикдай ҳуркак, лекин қаҳри қис-таганда, (ё алҳазар!) ярали йўлбарсдай беомон... Не-не саёз, хашаки, таттихўр, адабиёт кошонасини булғамоқ ва текин нонхонага айлантирмоқ қасдига тушганларни Ғафур Ғулом шармисор қилгани рост гап. Адабиёт кошонасини муқаддас даргоҳдай қўриқлай ва ардоқлай олганларнинг бири Ғафур Ғулом экани рост гап.

...Шундай қилиб, Олмаотага Абай юз йиллигига келиб қолдик. Улуғ Ватан уруши тугаб, мамлакат енгил нафас олаётган йиллар эди. Тўйлар, саналар тағни авжида... Поезддан устоз Ойбек, Ғафур ога, профессор

Абдурахмон Саъдий ва мен тушиб келдик. Биздан олдинроқ Ҳоди Зариф, Фозил ота келишибди. Бекатда бизни қозоқ ёзувчилари кутиб олди. Мухтор оға устоз Ойбек ва Саъдий билан овора бўлиб қолди. Собит оға тўғри бизга қараб келмоқда... Ғафур Ғулом йўл-йўлаккай вагон деразаларидан яшил тепаларга, водийларга, сойларга тикилиб, хаёл суриб, ўз ўйларига ғарқ бўлиб, ҳорғин ва карахт тушаётганидан воқифман. У эҳтимол Турксиб қурилган йўлларни, йўл қурувчиларни, ботирларни эслаётгандир... «Бу йўллар кўп қадим йўллардир» сатри билан бошлангуччи ўша оламшумул шеър-ахир шу йўлда ёзилган-ку! Ўйчан, индамас Ғафур Ғулом бекатга тушишданоқ бутунлай ўзгариб, ўз аслига келди-қолди. Мен ағрайиб турардим. У тагин тетик, қувноқ, кўзларида ним кулги...

— Мен Ғафур Ғулом бўламан,— деди у ўқ узгандай дадил ва ифтихор оҳангида. Собит оға ҳам бўш келгани йўқ:

— Мен Собит Муқон бўламан,— деди у ҳам қарийб шу оҳанг, шу вазнда. Иккови биринчи кўришишдаёқ бир-бирини дилдан таниб олгани, қалин дўстлик шу лаҳзадан бошлангани эсимда. Икки алп қаламкаш, шу лаҳзадан бошлаб, икки қондош халқнинг иноқлиги ва жон аямас дўстлигининг қуламас ва ҳамиша тирик ҳайкалларига айлангани кўз ўнгимизда. Ғафур оға ўз ўрни ва ўз салобатини теран фаҳм этган шоир эди ва бу унга ғоят ярашар эди. Собит оға ҳам худди ўшандоқ...

Кечқурун тоғ этагидаги ҳукумат боғида — ажойиб боғнинг кенг саломида бутун республикалардан келмиш меҳмонлар тўкин дастурхон атрофига тизилишиб ўтирар, меҳмоннавоз қозоқ дўстлар хизматда... Ҳамма сарҳуш... Ахир қозоқ халқининг азамат фарзанди, алп шоирнинг юз яшар тўйига тўпланган-да бутун мамлакат. Берди сға шу ерда, тўрда устоз Ойбек, Сергей Бородин, Аҳмад Яриқай, Сильва Капутикян, Россия ва Украина, Грузия ва Озарбайжон — ҳамма халқнинг қаламкашла-

ридан бор. Фафур ога ҳам тўрда. Унинг иккинчи бўлиб қадаҳ кўтаргани ва қозоқ халқининг шарафига шеър бағишлаб, алёр айтгани эсимда: «Қазилик ва қўзилик, қизлик ва қимизлик қозоқ жигар соғлиғи учун оқ пчайлик!» деди у ва қаҳқаҳа янгроғи салон шифтида соз чалди.

Фафур Фулом шеърида донмо тугилмаган тимсол топганидай, латифагўйликда ҳам ўта оригинал. Унинг ҳар латифаси суҳбат мавзуга мос ва янги бўлар, дўстлар юмалашиб қолар эди. Уша биринчи оқшом суҳбат тонг отгунча чўзилиб кетди. Ҳамма бир-бирини соғинган ва дийдоридан рози, ундан рози, у гўё дўстларни сеҳрлаб қўйгану, ўзи ўз сеҳрини томоша қилар, айниқса биз ўзбек ёзувчилари ҳақли равишда ўз Фафуримиз борлигидан гурурланардик. Устоз Ойбек ҳам, Ҳоди ака ҳам, Саъдий ҳам, борингики, мен ҳам. Эрталаб Сергей Петрович Бородин Фафур огага ёндошиб, шундоқ дегани шу бугунгидай қулоғимда:

— Фафур, сен шу кеча икки романга жой бўлглик латифа айтиб ташладинг-а! Оббо сен-ей!

Бу ўша Бородин, Шарқни тушунгучи ва қадрлашга қодир, биз Ватан уруши қизиган паллада Москвага борганимизда¹ ва ҳар кун фронт учун уч-тўрт йўла радио орқали шеър ўқиган кунларда, «Правда» саҳифасида «Фафур удивительный», деб Фафур Фулом ҳақида мақола ёзган Сергей Бородин...

Фафур ака камтарликни ҳам жойига қўярди, ҳа!

— Майли, латифачиликдан оз-моз хабаримиз бор,— деди ва шу ерда тагин биттасини дўндирди-ю, Сергей Петрович, юмалаб қолди. Фафур Фуломнинг етуклиги, билим уфқининг кенглиги, қобилиятининг кўп қирралиги, адаби ва назокати, одамийлиги, гавҳарлилигига даврлар қойил бўлгани ҳамиша ёдимда.

¹ 25 киши эдик. Ёзувчилар ва санъаткорлар — устоз Ойбек, Ҳамид Олимжон, Комил Яшин, Зулфияхоним, Ҳалимахоним, Мукаррамахоним, Ашрафий, Абдуқодир найчи ва бошқалар.

Ғафур оға ва Собит оға дарров дўстлашиб кетган эди, иккови деярли ажралмас, бирга ўтирар, бирга сайр этишар, суҳбат битмас, дастурхон атрофида ҳам ёндош. Завқу шавқ, қаҳқаҳа бир-бирга уланиб кетар, суҳбат кети газалхонлик — Абай шеърлариини ҳар ким ўз тилида ўқир, кейин ўз шеърларимизга навбат. Икки забардаст қаламкаш — Ғафур Ғулом ва Собит Муқон дўстлиги нечоғлиқ самимий, нечоғлиқ беғубор, нечоғлиқ одамий, нечоғлиқ қўйма эканлигига ҳамма гувоҳ ҳозир. Собит оғанинг Ғафурни излаб тез-тез Тошкентга келиши ва хонадонидан хабар олиши, қабрига бориши, ҳар гал кўз ёшисиз эслолмаслигини ҳамма билади, кировий дўстлик шундоқ бўлса!

* * *

Профессор Саъдий, Ҳоди оға, Фозил ота ва мен берироқда ўтирган эдик. Зиёфат авж пардаларда. Май ҳам хилма-хил, қимиз ҳам етгулик. Профессор сал қизигандан кейин алёр айтмоқчи бўлиб, ўрнидан туриб кетаверарди.

Маълумки, Абдурахмон Саъдий қирқ йилга яқин олий ўқув юртларида адабиётдан дарс ўқитган киши. Адабиёт ҳақида биринчи дарслик ҳам Саъдий қаламига мансуб. Ундан бўлак илмий ишлари ҳам талай. Абай ҳақида инқилоб бошларида ёзган тадқиқоти ҳам бор. Ғафур Ғулом уни ҳурматлар, ота-боладай қалин ва ҳазилкаш эди. Бу оқшом ҳам профессор қизиброқ қолган эди. Ғафур оға тўрда ўтирарди. Бир кез дастёр қиз менга икки буклоғлиқ қоғоз ташлаб ўтди. Очиб ўқисам, Ғафур оғадан: «Мавлоно Абдурахмон Саъдий Тибтарига айтинглар, хап ўтирсинлар». Қоғоз араб алифбосида. Мен дарҳол қоғозни Ҳоди Зарифга узатдим. Ҳоди оға ўша замониёқ профессор жиловини қўлга олди.

Эрталаб Яриқай (машҳур татар шоири) бизга ёндошиб, (у ҳам сезгану ноқулай аҳволга тушган экан-да) Ғафур Ғулом ҳам эшитгудай товушда шундоқ деди:

— Абдурахмон абзи тугул, абдираған абзи.
Ғафур ака изма-из жавоб берди шоирга:
— Абдираған бўлсаям, абдирамаған бўлсаям ўзим-
нинг абзийим.

* * *

... Қозоғистон буғдойзорларидан ўтиб, Қарағандага бораётган эдик. Йўл-йўлакай кўллар, чаманзорлар, дўнглар, сойлар, ўзанлар. Онда-сонда тўхтаб, экинчиларга «Ҳорма, бор бўл!» қилиб кетмоқдайдик. Машинада Ғафур оға, Ғабит Мусреп, Ғали Урмон ва мен. Машина кетидан йигирма чоғли машина келмоқда. Дабдабали карвон. Қозоғистонда ўзбек адабиёти ва санъати ўн кунлиги кетаётган кезлар. Суҳбат кириб-чиқмаган кўча қолмади чоғи. Қулдик ҳам, ўйланиб ўтирдик ҳам. Бир пайт Ғали Урмон енгил нафас олиб деди:

— Тағин йигирма дақиқалик йўл қолди. Қарағанда яқин.

Ғафур оға сўраб қолди:

- Қарағандада ҳам ўзбеклар борми?
- Нега бўлмасин,— деди Ғали Урмон,— ўзбек йўқ жой борми ўзи дунёда!
- Кўпчиликми? Кўмир қазишадими улар ҳам?
- Йўқ,— деди Ғали Урмон.

* * *

... Улуғ Навоий юбилейига тайёргарлик кезларни эди. Москвадан Владимир Державин, Лев Пеньковский каби таржимонлар келишгану Навоий дostonларининг таржимаси бошланган эди. Лев Пеньковский, негадир, нашриёт билан келишолмай қолгани, қайтиб кетмоқчи бўлгани ўша куниеқ Ғафур оғага ҳам маълум бўлди. Ёзувчилар уида Лев Пеньковский учраб қолди. Ғафур оға уни излаб келган бўлса керак, дарров гап қотди:

— Вeдь ты — потомок Наваи, — Лев Пеньковский бир зумда ўзга тусда ярқираб кетди, оғзи қулоғида:

— Ғафур ака величайт меня — потомком Наваи. Я останусь!

Шундан кейин Ғафур Ғулом ва таржимон бошлашиб нашриётга кеттиди, шарт-шароит таржимон кўнгилидагидек бўлди.

* * *

Ғафур Ғулом феълү атворида турланиб туриш ошкор эди. Шу зарралар — шу шингил ҳангомалар ўзи бир рисола бўла олади ва нақ Хўжа Насриддин номига боғлиқ латифалардек.

* * *

Улуғ Ватан уруши тугай деб қолган йили эди чамамада. Ғафур Ғулом ёзувчилар уйида дуч келиб, бизни уйига олиб кетди:

— Арафа кунлари-ку, — деди у, — эрта-индин ҳайит келади. Биринчи январь ҳам бўсағада. Юринг, бир байрам шеъри ёзайлик, — деди у. Кетдик — Собир Абдулла, Уйғун ва мен. Қор шундоқ ёғмоқда, олам оқ шойи рўмолда. Қалин қор яхши кўклардан даракчи. Тўртовлон янги йил ва эртанги зафар ҳақида шеър ёзишга бел боғладик. Мазмун ва шакл аниқ. Рубоий. Албатта Ғафур оға онабоши. Аввал ҳар ким ўзича ёзиб, чизиб, тузатиб, кейин бир ипга тиздик. Аввал Собир Абдулла котиб бўлди у чарчаган маҳал котиблик менга ўтди. Ғафур Ғулом ҳаммага лақаб тўқиганидек, мени ҳам бу илтифотидан четда қолдирган эмас.

— Чўвир от, — деди менга, — адабиётимизнинг чўвир отисан. Кўчир, ула, қўш, оқла — эпақага келтиргин.

Учови толиқиб, ухлаб қолишди-ю, мен чўвир отлиқ қилиб, кўчирдим, оқладим, эпақага келди. Қантдек

шеър бўлди. Янги йил кечаси мен тўртовлон помидан радиода ўқидим. Дарров қўнғироқ — дўст-ёрга маъқул. Эртаси «Қизил Ўзбекистон»да пайдо бўлди — ярқираб пайдо бўлди. Уша шеър ҳам Фафур оға архивида бўлиши турган гап. Ишонаман.

* * *

— Турсун ўғли,— деди бир кун ёзувчилар уюшмасида Фафур оға (янги дарёлар очини — ҳашарлар авж йиллар эди-да),— сув ҳақида ёзганларнинг дуруст. Лекин сен «Қонқус» воқеасини эшитганмисан?

— Йўқ,— дедим мен.

— Эшит бўлмаса.

Фафур оға, ўша оғир ҳикояни хўрсиниб-хўрсиниб айта кетди. Тили нақадар рангли, бадавлат. Қандоғам фожиали бир ҳаёт лавҳаси! Мен шу ҳикоя таъсирида «Қўзи»ни ёздим, унга маъқул бўлганидан кейин нашрга узатдим.

...Ҳали ҳам бор ўша ер,
«Қонқус» экан дашт номи,
Сўзлайди бўзлаб шоир,
Гоҳо суҳбат айёми.

Бу сатрлар ўша «Қўзи»дан Фафур оғага бағишланган сатрлар. У яхши тушунарди ва мен кўпчиликка ўқиганимда, маъқул дегандай бош силкиб, жилмайиб қўйгани ёдимда.

Бир гал мен Хоразм ва Қорақалпоқ сафаридан қайтиб, ёзувчилар уйида адабий кечага қатнашиб қолдим. Кечани бошқариб ўтирган Фафур Гулом бир маҳал менга қараб:

— Турсун ўғли,— деди, —борми янги гап. Уқи!

Мен мишбарга кўтарилдим ва «Аму қирғоқлари» шеъримни ўқинишга тушдим. Шеър тугаганда, бундоқ қа-

расам, Ғафур Ғулом қаршимда турибди. У менга қўл
чўзиб, қутлади. Шоир учун бундан ҳам зўр дилдорлик ва
илтифот бўлмас!

Ғафур Ғуломни унутиш қийин. У ҳақда қанча ёзсак,
тағин нимадир етмагандай. Нуқтага яқин келдим. Ғафур
Ғулом етмиш ёшда. Унинг ҳали замон-замон яшашига
ишончим комил. У ўзбек халқининг ўлмас ўгилларидан.
Ҳамид Олимжон вафотининг бир йиллигида ўқиган мар-
сиямда шу сатрлар оғага етиб борганини кўзларида
чақнаган учқунларда кўргандим:

..Иўлбарсдай ўкириб келади яёв,
Узингдай билағон, ҳақгўй, дил чўғли,
Узингдай дилкашу, довқалб, беаёв,
Ғулом оқсоқолнинг ўт нафас ўғли!

7

1973, апрель

ТУРОБ ТҰЛА ТУҒРИСИДА

Туроб Тұла ўзбек совет поэзиясида ўз овози бор шоирлардан бири. Маълумки, умумсовет поэзияси, шунингдек, ўзбек совет поэзияси энг инсоний поэзия, ҳаётий поэзия, яъни янги дунё қураётган одамларнинг орзу ва амаллари, бой ички дунёси, курашлари ва ғалабалари, гўзаллигини куйловчи поэзиядир. Янги тузум, янги дунё, янги ҳаёт пафосидан, қурувчилик ва яратгувчилик пафосидан туғилаётган қудратли поэзиядир. Туроб Тұла мана шундоқ эзгу ва илғор поэзия заҳматкашларидан.

Қайноқ ўсмирлик йилларидан шеър машқига тушган қалам эгаси, мана, эллик ёшда. Ўсмирлик йиллари ўқиш, ўрганиш, изланиш, топиш йиллари бўлди. Йиллар ўтган сайин шоир қаламида тўқилган шеърлар пишиқроқ, бўёқлироқ, таъсирлироқ, яхшироқ жарангламоқда. Туроб Тұла ўзига хос жўшқинлик, туққан юрт гўзалликларига ошиқлиги, бутун қалби ва ҳаёти билан она тупроққа чамбарчас боғлиқлиги билан, она тупроқ мақтовларини ярата олиши билан таниғлиқ шоирлардан бири бўлиб, камолот доvonларидан дадил ўтмоқда. Маълумки, шеър — қофия ҳам вазнга тушган сатрлар эмас. Чинакам шеър — шоир демоқчи бўлган фикрларнинг образли ва энг содда ифодасидир. Шеър — қанотли туйғуларнинг жаранги, музикасидир. Шеър — юрак олови. Афсонавий ажиб дарёларга етакловчи бир қудратдир. Шунинг учун ҳам: «Ўлан — сўзнинг пошшоси!» дебди улуг Абай. Туроб Тұла шеърининг мана шундоқ хислатларини ол-

дин тушуниб, мағзини чақиб, кейин шеър ёзғувчилардан. Шу сабабдан унинг шеърлари ҳам эпик, ҳам лирик турда минбарда жаранглашга қодир, сада соясида ёлғиз ўқилганда ҳам дилга қуйлиб қолишга қодир шеърлардир. Туроб Тўла табиатнинг энг сўлим бир гўшасида, қадимий Турбат қишлоғида туғилган шоир. Гўдаклик, она табиат оғушида ўтган йиллар, бемисол табиат лавҳалари унинг шеърларида тез-тез намоён бўлиши шундан. Энг гўзал табиат манзараси билан меҳнаткаш одам туйғуларининг бирлиги Туроб Тўла шеърларининг яхши хусусиятларидан биридир.

Шоир меҳнатини болари меҳнатига чоғиштирган улуг адибдан жуда розиман. Шундоқ, болари меҳнати энгил эмас, олис тоғлардан ва чаманзорлардан уззукун тинимсиз зарралаб бол йўғиргувчи ари ҳам шоир, шоир ҳам болари! Туроб Тўла ҳовли орасида кезгувчи, дастурхонлардан қолдиқ шакар ушоқларини олиб қочиб, асал йўғиргувчи саёқ арилардан эмас, балки, инсофлик ва ҳалол йўлчи, меҳнатдан қочмас арилар қаторида. Яъни қуруқ қофиябоз, байтнавис эмас, поғона сайин янгиликка ва оригиналликка эришгувчи, фирромликка бегона шоир, обрўлик шоир. Туроб Тўланинг ўсмирлик йиллари эсимда. Ёзувчилар уюшмаси ёнидаги ёш қаламкашлар семинарида энг тиришқоқ ва уринчоқлардан бири эди у. Шеърни гўзал ўқир эди, тушуниб ўқир эди. Қулоч-қулоч шеърлар ва узун-узун монологларни ёддан билар эди. Одатда, ҳар машғулот охирида Туробга шеър ўқитар эдик. Бу анъанага айланиб кетган эди. Бутун семинар қатнашчилари унинг шеър ўқишига қойил эди. Бориб-бориб ўз шеърларини ҳам ўша Ҳамид Олимжон усулида ўқийдиган бўлди. Мен Туроб Тўлани гоҳ Ҳамид Олимжон билан суҳбатда, гоҳ устози Ойбек ёки Ғафур Ғулом билан маслаҳатлашиб турган вазиятда, гоҳ Шайхзода билан гурунгда кўп кўрганман. Устоз шоирлар Туроб Тўла ижодини кузатиб боришар, унинг камолот босқичларидан хушвақт, ҳамиша маслаҳатчи ва хайрихоҳ бўл-

ганлари ёдимда. Туроб Тўланинг кўзи устоз шоирлар кўзига кўп тушган ва ўша кўзлардан нур олган кўзлардир. Бу жиҳатдан Туроб Тўлани назаркарда шоир десам ҳам ошириб юбормаган бўламан.

Шуни ҳам эслатиб ўтайки, ҳозирги кунда катта адабиёт йўлига тушиб олган Туроб Тўла қатордошлари — Асқад Мухтор ҳам, Ҳамид Ғулом ва Мирмуҳсин ҳам, Саид Аҳмад ва Шухрат ҳам, Ёнғин ҳам ва ундан кейинги Эркин, Ҳусниддин, Абдулла, Ойдин ва Гулчеҳралар ҳам ўша семинар қатнашчиларидир. Семинар машғулотлари бу ноёб қобилият соҳибларига туртки бўлгани сир эмас.

Туроб Тўла қўшиқчи, яъни қўшиқ учун шеър ёзгувчи шоирларнинг энг олдинги қаторида. Туроб Тўла қўшиқчи шоир сифатида халққа энг таниқли, энг ҳурматли шоир. Унинг қўшиқлари куйланмаган кун йўқ. Тонг ҳам, оқшом ҳам Туроб Тўла қўшиқларисиз ўтмаслигини эслайлик. Тўй ҳам, томоша ҳам Туроб Тўла қўшиқларисиз ўтмаслигини эслайлик. Туроб Тўла Ватан куйчиси, табиат куйчиси, гўзаллик куйчиси. Унинг шеърлари ўзининг таржимаи ҳолидир. Шоир ўтган узун йўлнинг йўл қозикларидир. Назарий томонидан етук, замон ғояси ва партиявийлик дил-дилига сингиб кетган қалам эгасининг шоирлиги ҳақидагина тўхтаб ўтдим. Туроб Тўла гўзал санъат назариячиси, публицист, драматург, яхши таржимон, арбоб сифатида ҳам забардаст инсондир. У ҳозир эллик ёшда. Заҳматкаш қалам учун бу камолот ёши, меҳнат ёши деганларга тўлиқ қўшиламан. Бу — Туроб Тўладан янги-янги ва ярқироқ асарлар кутиш учун тўла ҳақ беради бизга!

Х А Т

Олимжон Холдорга маслаҳатларим

Қадрлим, аявлим! Сизнинг сўроқларингиз бошқа кўп ёш шоирларнинг хатларида такрорланиб туради, шу вайдан, сизга жавобим ёш дўстларимнинг ҳаммасига ҳам жавоб ўрнида ўтар, деб умид қиламан.

Шеърят тўғрисида ёш қалам эгалари билан Ёзувчилар союзида талай суҳбатлар ўтказган эдик ва конкрет мисолларда уқтирган эдик. Лекин назарияни амалда ишлатолмасак, назария бўлиб қолавериши, ёдаки назария, кундалик машқда иш бермаган назария бекорчи юк эканлиги аниқ. Шеър — дил пўртанаси, замон янгроғи, ҳаёт қўшиғи-ку. Қофиялик, вазнлик гапнинг ҳаммаси шеър бўлавермаслиги ҳозир ҳаммага равшан, чатоғи йўқ, ибтидоий гап бўлиб қолди.

Қалам эгаси учун китоб ўқиш зарурат. Китобдан санъаткорлик, усталик ўрганасиз. Лекин ҳаётдан узоқ бўлсангиз, янги мавзу, янги мазмун изламасангиз, усталик беҳуда. Лой қўғирчоққа атлас уст-бош кийгизгандек гап. Шу вайдан, газетада қишлоқ хўжалик бўлимида ишляпман, деб ёзганингиз жуда маъқул-да. Газетачилик ҳаётнинг ич-ичига кириш, инсонни, унинг қалбини ўрганиш, билиш, аниқлаш, гоҳо куйиб, гоҳо севишиш, ғурурланиш, тўлқинланиш, ҳаёт поэзиясини топа билиш демак, ишонгулик асар ёзиш демакдир.

Агар маҳорат мактаби ва ҳаёт мактабини риёзат чекиб ўтмас бўлсангиз, ёзганингизнинг умри калта. Тажриба шуни кўрсатяптики, бу йўлдан юрмаган қалам

эгаси, яъни фақат ўзга шеър таъсирида шеър ёзгувчи қаламкаш бора-бора назирачилик ботқоғидан бери чиқолмай қолади. Биласизки, назирачилик ва кўчирмачилик — фирромлик, номардлик! Поэзиямизнинг соғлом дарахтига тушган кемиргувчи қуртдир, унақанги «шоир» китобхоннинг нафратига дучор бўлиши турган гап. Сохта шоирнинг ҳолига вой! Шу вайдан, адабиёт назариясидан бўлак, умуман китоб ўқиш яхши, ҳар бир қалам эгасининг билим уфқи кенг бўлмоғи ва маънан баланд бўлмоғи устозлар сабоғи-ку. Шеър деган тиллардан тушмаса! Шеърда туйғулар табиий, тасвирлар ҳам табиий, ҳам ишонғулик, қор сувидай тиниқ ва жарангдор бўлса! Шеър — ўз мавзунининг тутилмаганлиги, мазмуннинг бадавлатлиги ва беғуборлиги, шакл навқиронлиги (яъни қофия, оҳанг, ифода, тасвир янгиликлари) билан бир-биридан ажралиб турса-да! Шундай шеър яратиш учун ҳар тарафлама билағон, ҳамиша изланувчи, бир нуқтада айланишдан безор, ҳамиша юксакка талпинувчи, эртаги кунни кўра билгувчи ва унинг ёрқинлигига дилдан ишонгувчи, ёруғлик учун тер тўкувчи, эзмаликдан кўра кам сўзлик ва конкретликни аъло кўргувчи, ёзгани халқ мулки бўлиши учун меҳнат қилгувчи шоиргина халқ ва замон қадрлайдиган шоир бўлади, холос. Сиз ўрганадиган устозлар оз эмас. Ундан ташқари Навоий бобомиздан Ҳамзага қадар, етакчи рус адабиёт хазинасида — Пушкиндан то Твардовскийга қадар, бўлак қардон халқларнинг дурдоналари, ажойиб халқ достонлари ўз тилимизда ўқишингизга мунтазир, ўрганишингизга мунтазир. Биз қўлга қалам олганда бу жўшқин булоқларнинг кўзлари ҳали очилмаган эди, ёш дўстим!

Юксак поэтик меҳнат меваси бўлган шеър ҳам юксак бўлади! Юзга айтиш — дўст иш. Умуман шеърларнингиз менга ҳам маъқул. Лекин сиз ҳали Андижондай заминда туриб, пахтакор тўғрисида, ё машинасоз, ё айтайлик, ипакчи қиз, ё нефтчи тўғрисида эсда қолгудек ва

умрзоқ шеър ёзмасангиз, шоирлик даъво қилишингиз қандоқ бўларкин? Уйлаб кўринг. Мен чин маънодаги шоир тўғрисида айтяпман...

Шеъримизда «Инсон» деймиз, «Меҳнат» деймиз, лекин бу ҳали умумий гап. Ҳамма фазилатларнинг онаси меҳнат бўлганидай, меҳнаткаш инсон тўғрисида чиннакам шеър ёзишнинг онаси ҳам меҳнат. Оти улуг, супраси қуруқ бўлмаслик учун жузъий омадлардан кеккаймай, битта-битта, лекин жадалроқ ошқултоқ ошмоқлик яхши. Бизда назирачилик погонасида кўп тўхтамай, сакраб-сакраб ўтган ёш қаламкашлар оз эмас. Сиз ўшалар сафидасиз. Унутмангки, сиз ҳам рассом ёки ҳайкалтарошсиз. Чўкичингиз қалам, бўёгингиз сўз. Шу сўз воситасида ҳаёт манзараларини ҳали ҳеч ким чизмагандай чизасиз, демак, сўз хазинасига эга бўлинг. Ўша хазинадан чиннидай жаранг, инжудай бебаҳоларини ўрнида ишлатинг. Тагин унутмангки, назм кўпчиликнинг қўлидан келади. Шеър учун образлилик сув билан ҳаводир. Замон ва халқ шеърнинг гоаявий қудрати ва бадний қувватини табиий қуймаликда кўрмоқчи. Бу ҳақ талаб! Уйланг, сўзлар жилоли, бўёқли бўлса-ю, таги бўш бўлса — пўк бўлса, пўрсилдоқ ва совун кўпигидай сал эпкинидан йўқ бўлаверса, қоғоз ва қалам, вақт ва пешана тер эсиз кетмайдими! Оловда тоблангандай, самимияти тошқин, юракни жизиллатадиган, ҳаётий, чинакам шеър халқ дилига тез етади, тўрдан ўрин олади ҳам ҳеч қачон силинмас!

Ҳозир, бундоқ қараганда, рисоладагидек шеър битувчи, яъни қофияси ҳам оҳанги бор шеър битувчилар талай бор. Бироқ, гап яхши шеър устиди! Уртача шоир Навоий замонасида ҳам етгулик эди, ҳозир ҳам кам эмас. Истеъдод дейсизми? Ҳа, бу, ҳавоини гап эмас, салмоқли тош. Чинакам истеъдод эгаси жавобгарликни чуқур ҳис этиши билан ажралиб келган ва ажралгуси...

Замон гоясини эгалламай туриб, замонга мос, давр-

га жўр шеър ёзиш маҳол. Тинимсиз тер тўкиш, машқ чўққиларга етаклагувси. Унутманг.

Йигирма йилдан ошиқроқ вақт ичида мен сизга ва сиздек шеър шайдоларига, меҳнатсевар ёшларга бир фил кўтаргулик хат ёзгандирман. Сиз — адабиётимизнинг эртанги кунисиз. Сиз тўғрингизда ўйламаслик — адабиётимизнинг эртасини ўйламаслик бўлади. Шу вадан, сизга ҳам очиқ, дағалроқ, тўғри жавоб ёздим. Ҳамма вақт шундайман-ку. Бу гал ҳам ранжимагайсиз. Бу кенгашларимни дарс тарзида эмас, балки, сиздан ўн беш-йигирма кўйлакни олдинроқ тўздирган оддий бир қаламкашнинг тажрибалари, қалин дўстона кенгашлари, нстаклари, яхши тилаклари тарзида қабул қилгайсиз.

Қ А Й Д Л А Р

Деҳқон — пахтанинг дилини ва тилини сув қилиб
ичиб юборган бўлади. Қачон, қайси об-ҳавода экиш,
қандоқ сугориш, қачон чилпиш, қайси куни тера бош-
лаш — ҳаммаси ёдаки...

Мен-чи, ҳам деҳқон, ҳам сувчи, ҳам агрегат даргаси,
ҳам тупроқшунос, бир сўз билан айтганда — ҳамма-
нинг дилини ойнадек ёруғ кўришим керак-да. Бўлмаса
менинг ёзганимга ким ишонади-ю, қарғишдан бўлак не
олардим?

* * *

Шоир минбарга чиққанида, унинг чиройига ё савла-
тига, ё башанглигига чапак чалгувчи кам бўлади. Ча-
пак чалинса, аксар, унинг шеъри учун, холос!

* * *

Садағанг кетай, халқим! Тилни ҳам, тимсолни ҳам,
адабни ҳам, меҳнатни ҳам, ўринлик гурур туйғуси ва
ғазабни ҳам, ўринлик жирканиш туйғуси ва инсон но-
мини ҳамма чўққилардан юксак тута билишни ҳам ўзинг-
дан беминнат ўрганаман.

ТУЙХАТЛАР

КИТОБХОН СУЗИ

Ёзувчи зиммасига ҳамма даврлар, ҳамма замонлар ҳам оғир ва жавобгарлик бурч юклаб келди. Мен том маъносидаги ёзувчи тўғрисида гапиряпман. Тарихимизда тилга олгулик қаламкаш борки, ҳаммаси чин маъноси билан давр фарзанди, халқ ўғли, халқ дилининг кўзгуси ва жарчисидир. Абдулла Қаҳҳор ўшандек қалам эгалари сирасидан ўрин олган ёзувчи.

Муҳандис — ўз ишига стук, жамиятда ардоқли киши, кимёгар ҳам, ўқитувчи ҳам, дурадгор ҳам, чилангар ҳам, наққош ҳам, гулчи ҳам... Ҳаммаси ўз ишига стук, ўзга билан иши йўқ. Ёзувчи-чи? Ҳа, ёзувчи деярли ҳаммасининг дилини, дидини, орзусини, характерини билмоғи шарт. Акс ҳолда, сохта, чалакам ва умри калта гап бўлади. Абдулла Қаҳҳор қаламга олган ҳаёт лавҳалари, характерлар, тимсоллар, тўқнашувлар ва айниқса тил ишонгулик, реал ва ибрат олгулик, эсда қолгулик, чинакам санъат асарларидир. Шу жиҳатдан оғиз тўлдириб айтсак ярашгулик, заргар, пурҳикмат, билгич ёзувчилардан бири Абдулла Қаҳҳор — фахрлансак бўлади!

Абдулла Қаҳҳор ҳикоянавис, қиссанавис, романичи, драматург сифатида донгдор. Лекин мен уни шоир ҳам дердим. У танлаган мавзулар, уларнинг ижроси, яхлит ва хилма-хил одамлар, уларнинг ички дунёси, табиат манзаралари, ўринли романтик оҳанглар, ранглар — шеърдир. «Ўтмишдан эртаклар» идаги Умарали-

нинг ўлимни эсанг: отанинг бир зумлик телбалиши
моменти, исён, томир-томирларидан титраб кўтарилган
наъра, она мусибати бу парчанинг ўзи тугал бир дос-
тон. Вазнсиз, қофиясиз, лекин юксак шеърдир. Даҳшат
бу! Утмиш нечоғлик қора ва шаддод экан-а! Қайтиб
келмасин ўшандоқ кунлар!— дейди ҳар китобхон. Бу
кунларимиз қадрига етадиган бўлади китобхон. Санъат
бу! Чинакам усталик ва устозлик....

Абдулла Қаҳҳор устоз сифатида талай асил наср
ёзувчи ёшларга етакчи. Лекин мен, ундан ҳам кўпроқ
шоирларга устозлигини биламан ва бу қаттиқ қўллик,
ёш адабиётчиларимизнинг чинакам устози билан фахр-
ланаман.

Абдулла ака! Соч оқлигига парво қилманг. Қирчил-
лаган пайтингиз бу! Янги асарларингизни бесабр ку-
тувчилардан бири мен. Излаб топиб ўқувчилардан бири
мен.

Узоқ яшанг!

1967

АБДУЛЛА ТОЖИБОЙ

Сен инсон зотига севинч бағишлай оладиган шоирсан, сенинг шеърларинг Олотов этаklarида, Эшиккўл қиргоқларидаги чаманлардек юз ранг, атирлик эпкин-да чайқалгувчи жимир-жимир чечаклардай дилни маст этади. Сен бутун дилинг, борлигинг, бор-йўгинг билан Ватанга, инсонга фидойи қалам эгасисан.

Инсон чириллаб-ингалаб дунёга келади. Озми-кўпми умр кўради; биров судралиб умр кечиради, биров ҳаётнинг аччиқ-чучугига чидаб, курашиб, тер тўкиб, ҳалол нон еб ва одамзод учун арзигулик бир эсдалик қолдириш армонида уриниб умр кўради. Сен ўшандоқ ўғиллардансан, сен ўшандоқ — юртингга фидойи қалам-кашлардансан.

Қадим Оқмачит шаҳрида, дарё ёқасида сен туғилган қамиш капани кўрганим бор. Сенинг тенгдошларинг билан суҳбат қурганим бор.

— Ҳа, Абдулла бизнинг куйчимиз-ку,— дейишади. Дарҳақиқат, сен севикли юртинг ва юртдошларинг куйчисисан. Замон ва ёруғлик куйчиси. Сен ҳозир яшаб турган Олмаота марказидаги ҳовли, икки қаватли оқ уй, гулзор — сенга юрт ҳурматиدير. Сен фақат шоиргина эмас, олимгина эмас, арбоб ҳамсан. Қурултойларда чигил масалалар ечимида қўл кўтаришга ҳақли арбобсан. Бу ҳам меҳнатингга яраша юрт ҳурмати.

Бу кунларда бутун Қозоғистон бўйлаб сенинг номинг янграмоқда. Кўмир конларида, яйловларда, мактабларда, дорилфунунларда, клуб саҳналарида сенинг шеърларинг ўқилмоқда. Бу бизнинг ҳам севинчимиз, Абдулла. Бу ахир, шеърят тўйи. Демак, бедор кечаларинг, манглай теринг беҳуда кетмабди. Чаккаларингга барвақт тушган оқ толалар беҳуда кетмабди.

Қозоқ адабиёти ва маданияти хазинасига қўшган дурдоналаринг саноғи қирқ. Айтишга осон. Қирқ китоб. Сен улкан сўз санъаткори. Тийран ғоявийлик, бой мазмундорлик — сенинг қирқ китобингга хос хислатдир. Сен фақат ўз юртингдагина эмас, қардош жумҳуриятларда ҳам, олис элларда ҳам донгдор қалам эгасисан. Довруғинг баланд. Сенинг қирқ китобинг халқчил, халқ дилига, халқ ҳаётига чамбарчас боғлиқ. Халқчиллик ва партиявийлик, Ватанга фидокорлик ғоялари сен яратган асарларда ёрқин ва камолот поғоналарида.

Сен устоз Ойбек билан қалин дўст эдинг ва забардаст Ғафур Ғулом билан ҳамиша ҳазилкаш эдинг. Бизнинг пешқадам қалам эгалари билан ҳамишалик бордикелдинг бор. Сен бизнинг адабиётимизга ва биринчи галда Навоийимизга ошиқлардан бирисан. Кузатиб борасан. Кенгашлар айтасан. Камолотимиздан чексиз қувонасан. Яқинсан-да.

Абдулла, сен нағиз қозоқ шоирсан. Сенинг ёзганларингда қозоқ тили, қозоқ қалби, қозоқ характери, қозоқ табиати, йилқичи ва ғаллакор, кончи ва геолог, куйчи ва ёш олим, қорли чўққилар ва яшил тоғ оралари, зилол шалолалар ва сўнгсиз қумлоқлар ўз тасвирини топгандир. Бунинг ўзбек китобхони сенинг таржима шеърларингда аён кўради. Сен нағиз қозоқ шоири бўлганинг учун ҳам бутун қардош халқларга севимлисан, тушунарлисан. Ардоқлисан. Чунки, ўз халқининг чинакам куйчисигина ўзга халқларга севимли бўла олади. Яъни, сен интернационал шоирсан.

Мен сени кўпроқ шоир сифатида танийман, ўқийман, қадрлайман. Шунинг учун кўпроқ шеъринг устида сўз юритяпман. Бир кез Жамбулнинг 100 йиллигига борганимда, Олотов этагида, булоқ бўйида ўтириб ҳордиқ чиқарар эдик. Уша даврада ўтирганлардан анчаси ҳозир йўқ. Абдулла, сен ўша булоққа ўхшайсан. Тиниқсан. Қирғоғинг чаманзор. Чанқоқ қушлар, оҳулар туш пайти сувингни ичиб, яшил тўқайларга кетишади. Йўқ, сен ўша булоқ тепасидаги чинорга ўхшайсан. Соябонсан. Япроқларинг орасида сайроқи қушлар макон тутади. Бақувватсан. Томирларинг ернинг қат-қатида. Йўқ, сен тикка тоғсан. Этакларинг — яйловлар, шошқин сувлар. Сен турган жойдан ҳаёт ва табиат кафтда тургандай аниқ кўринади. Йўқ, бари бекор. Сен булоқ ҳам эмас, чинор ҳам эмас, инсонсан. Уша ардоқли, заҳматкаш инсон.

Олтишга қадам қўйдинг, бу ҳазилакам довон эмас. Лекин сен бу довонга қуруқ кўтарилмадинг, юкинг оғир ва қимматбаҳо. Сен, менинг ўйлашимча, нағиз яратиш палласига ўтдинг. Чаккаларингда оқ излар бору, лекин ўзинг чинордай тик ва бақувватсан. Ҳамиша қирчиллаб юравер. Оловли ўланларинг жаранглайверсин, қўшинг ҳеч ҳам тинмасин. Қўшиқларингдан ҳамиша замон ва замондошларинг завқини аллалагувчи оҳанглар оқаверсин. Мен сенинг ўзбек юртидаги китобхонларинг дилидаги яхши тилакларни ифода этяпман, эй Тожибой чолнинг азамат ўғли, халқ ўғли, замон куйчиси, ўзбек адабиётининг қалин дўсти ва Қозоғистондаги тарғиботчиси, бизнинг тенгдош, севикли Абдулла!

1969

УЛУҒЛИК ХАҚИДА

Анча бўлди. Мирзачўлда, катта боғ ўртасидан эшилиб-чалқиб оққувчи улкан сув бўйида чоллар суҳбати-га аралшиб ўтирардим. Кўк чой аччиғу суҳбат қуюқ, дастурхон кузнинг ўзидай тўкин, кеча чароғон. Радиодан етилмаган бир ўсмир овози келар эди: «Ҳа, азаматлар! Ерда бир мисқол ҳам қолмасин, териб олинглар. Пахта бойлик...» ва ҳоказо. Чоллардан бири аппарат овозини ўчириб, соатига қаради-ю, шошилиб яна бураб қўйди. Радио тўлқинларида Юнус Ражабий қўл остидаги мақомчилар ансамбли ижросида қўшиқлар жаранглаб кетди. Ҳаво сеҳргар овоз мавжларида тўлғанар; диллар эриб оққундай талпинар, олам гўё фақат шу ёқимли куй оғушида титрар эди. Чақчақлашиб ўтирган давра ҳам жим қулоқ солар ва хаёллар парвозда эди. Қўшиқ тугагандан кейин:

— Отанга раҳмат! Барака топ! Умринг узоқ бўлсин, Юнусвой!— дер эди бири кетидан бири. Суҳбат аёғида оқсоқоллардан энг кексаси бундоқ деди:— Оғзидан она сути кетмаган тирранча ҳам ҳар кун радиодан: «Ҳа, тер. Бўла қол! Ўзинг яхшисан!» дей берса, ранжир экансан. Гапида хато йўқ, тўғри. Лекин... Биз-ку, экканмиз, тикканмиз, тер тўкканмиз. Териб олиш зарурлигини наинки билмасак? Ундан кўра мана шундоқ ашқлангни жаранглат! У ёғини қўйиб бер бизга!— деди. Ўзга бири:— Ахир ҳар кун бригадир ҳам, раис ҳам шунни ай-

тади-да! Шу важдан кўнгилга тегар экан!— деди. Мен боя радио овозини ўчириб қўйганда ҳайрон бўлган эдим, маънисига энди тушундим.

Дўппини ерга қўйиб ўйлаб кўрсам, чоллар ҳақ. Ўринсиз кўп вақиллагандан, ўринли бир айтган яхши. Чарчоқ дилларга эса Юнус Ражабий музикаси даводан-даво!..

* * *

Эсимда бор. Классик музика эшитиш қатоғон йиллар ҳам бўлди. Эмиш бу сарой музикаси... Бу билан ғаламислар халқни ўз мулки, ўз диди, ўз тарихи, ўз гўзаллигидан бездирмоқчи, маҳрум этмоқчи бўлдилар-да. Бездиришга ҳей уриндилар-ку, бўлмади. Бўлдиролмас эдилар ҳам. Юнусвой оға турткиларга чидаб, кўз нурини, вақтини, билимини аямай, битталаб, зарралаб эсдан чиқаёзган, ботқоқда қолган гавҳар доналарни йиғиб, ювиб-гараб игга териб, тагин халқ хазинасига топшира олди. Чоллар бежиз олқиш айтмабди-да:

— Отасига раҳмат!

* * *

Эмиш шарқда ярамас бир одат бор. Давлатманд, агар фарзанди ноқобил бўлса, олтин-кумушини ерга кўмиб кетар экан. Қимёгар, агар шогирд ноқобил бўлса, билим сирларини унга билдиришдан воз кечиб, ўз кўнглида олиб кетар экан. Бу бор гап. Афсона-ю, афсона эмас. Ноқобилга раво кўрмаслик бор гап.

Юнусвой ака умр бўйи зарралаб, Хоразму Бухоро, Фарғона-ю, Сурхонда йиққан дунёга бергусиз гавҳар тўла хазинасини ўз халқига, ўз даврига, ўз фарзандларига қўш қўллаб тутиб турибди. Негаки, у дилдан билди, имони комил: даври етук, фарзандлари қобил, халқи хазиналарга арзигулик, аслида хазина ўша халқники!

Шу жиҳатдан Юнусвой оғанинг меҳнати қаҳрамонона! Ҳа, чинакам қаҳрамон шу меҳнаткаш, камтар Ражабий.

Камтар-да... Улуғлик ҳам нақ шу камтарлигида... Етмиш ёш меҳнаткаш учун ўрта доvon. Узоқ йиллар дилимизни янги наволар билан тўлқинлатавер, устоз! Чоллар ҳақ:— Барака топ. Ҳамиша чўққида бўл, оға!

АЛЛОМА

Иззат Султон — кўп қиррали ижодкор. У шеър ҳам ёза олади, насрга ҳам уста, бақувват драматург, бақувват арбоб, лекин дарҳол кўзга ташланадиган қирраси — олимлик — алломалик. Аллома бўлганда ҳам анов-манов аллома эмас, забардаст ва ёрқин...

Илм унда туғма ва ўткир сажия эканлигига шубҳа бўлиши мумкин эмас.

«Адабиёт назарияси» китобини эслайлик. Нечоғлик ўз вақтида дунёга келган ва талай-талай аниқликка интизор, ташна ўқитувчилар йўлини ёритган китоб эди. Бу китоб ёш қаламкашлар учун ҳам, умуман ёш авлод учун ҳам янгилик бўлди, етакчи бўлди.

Иззат Султон драмалари юксак савияда, «Бургутнинг парвози»дан «Фидойи» гача эсда қолгулик. Драматургияда ҳам ўта етук қаламкаш Иззат Султон томошабин қалби тўридан ўчмас жой олган асарлар авторидир. Усталик шу даражада: драма ҳам, опера либреттоси ҳам, киносценарий ҳам бирдек қўлидан келади. Бундай дўндириб ёзадиганлар оз. Ушаларнинг олдинги қаторида Иззат Султон бор...

«Навоийнинг қалб дафтари» деган китоб ўктам алломамининг кейинги асарларидан бўлиб, шу даражада маъни ва мантиқ тифиз, узоқ меҳнат оқибатида дунё кўрган, умри узун илмий асардир. Бу китоб бутун бир давр кўзгуси, бутун бир давр қомусидек салмоқли ва мазмундор.

Бу китоб устоз Ойбек қаламига хос, ўша оламга машҳур романидан кейин улуғ Навоий ҳақидаги энг салимий, замонга оҳангдош ва фахрлангулик меҳнатдир. Айни вақтда улуғ бобога фарзандлик туйғуси тўлиб-тошган ёруғ қалб қўшиғидир. Нечоғлик ёрқин ва фусункор китоб.

Иш мактабида тарбияланиб, илм чўққиларига зина-ма-зина юксалаётган, билим ва маданиятимизнинг кўрки даражасидаги заҳматкаш алломага, йирик қалам соҳибига, замондошимга, ардоқли дўстга мен ҳам ташна бир китобхон ва қатордаги қаламкаш сифатида ҳаминшалик омад ва умрзоқлик тилайман. Янги асарлар кутуб қоламан.

1971

ЕТУКЛИК..

Шоислом Шомахмуд ўгли ўта маданиятли, ўта билагон, чин маънода ўқимишли, ибрат олгулик, ўргангулик зиёли, юртимизнинг фахри даражасидаги қалам заҳматкашларидан бири. У ёзган илмий асарлар тизими ўзи бир рисола бўлади. У бетиним изланувчи, бетиним ёзғувчи, теран билим денгизларига чўмиб, дурдоналар топувчи ва маданият хазинамизга қўш қўллаб тутувчи заҳматкашдир.

Мен Шоислом ёзган талай рисоалару, талай қалин китобларни севиб-севиб, ардоқлаб ўқиганларданман. Унинг Шарқ адабиёти кўкида порлагувчи ёруғ юлдузлар ҳақидаги илмий ишлари туфайли чексиз нурдан — ёруғликдан баҳраманд бир китобхон тарзида миннатдорман. Шуни ҳам ғурур билан чизиб ўтаманки, менинг миннатдорлигим — Шоислом асарларидан чинакам миннатдор ўн минглаб-юз минглаб китобхон, тўғриси, илмга ташна ва илм қадрига етолгувчи халқ миннатдорлигининг ифодаси, холос.

Шоислом китобхонлари улуғ бир халқ — қўшни бир халқ, яъни жуда қадимий маданият ва шеърят бешикларидан бири ҳақида тасаввурларимизни тўлдиришга, узук-юлуқ тушунча, қатра-кемтик билганларимизга яхлиглик бағишлашга қодир, пешана тери ва замон талаблари, тараққиёт талаблари асосида, чуқур фаросат, ёруғ идрок, партиявий фалсафа нурига йўғрилиб яратилган китоблардир. Улар тиниқ ирмоқлар, чопоғон,

шўх, ярқироқ, шифобахш, завқбахш, ташналик дардига даво китоблар. Шоисломнинг девкорлиги, дев меҳнати айтса арзигулик. Уларда буюк ва жўшқин Умар Ҳайём ҳақида, оловли Ҳофиз ва Саъди Шерозий ҳақида, Жомий ҳақида, улар асарларида ловиллаб ёнгувчи одамийлик, улуғлик, умумбашарий, олижаноб фикру туйғулар ҳақида дадиллик, ёруғ тушунча ва туйғулар нур тарқатиб туради. Бу жиҳатдан, Шоислом улкан ва фусункор бир хазина эшигини очиб қўйгани рост. У ўша афсонавий ва бой хазина эшигида туриб: «Қани бир кўрингчи!» дегувчи эшик оғасига ўхшайди хаёлимда. Ёшлигимда, олис қишлоғимда, узун қиш кечалари чоллар тонг отгунча Рустамни дoston ёки ўзга жангномаларга қулоқ солиб бош чайқаб, маҳлиё ўтиришганлари эсимда. Уша китоблар, ўша ҳангомалар нечоғлик мўъжизалик, ҳикматлик эди. Эшитувчиларда ботирлик, жувонмардлик, одамийлик, ватанга фидойилик каби юксак ва эзгу хислатларни қалбга қўйиб қўяр эди-да.

Халқ дostonлари билан баробар, балки улардан чуқурроқ таъсирбахшлиги бор эди чамамда..

Шоислом очган дунёни кўзи ҳар замон бир очилиб, жиндек жилдираб, кейин бевақт довуллар, фалокатлар касофатидан бекилиб қолган булоққа ўхшатишга ҳам қўшиламан. Бу ўхшатиш жуда шоирона ва ростгўй ўхшатиш, негизлик ўхшатишдир.

Шуларни ўйлаганимда — «Қўчқор бўлур қўзининг пешанаси дўнг бўлур, одам бўлур ўғилнинг пешанаси чўнг бўлур» деган мақол эсимга тушади ва «ақл ёшда эмас, бошда-да!» деган ҳикмат мантиқига тағин дилдан қойил қоламан. Утган ойда Шоислом билан мен қирғиз диёрида бўлдик, қирғиз ёзувчиларининг қурултойида бўлдик. Биринчи кун шундоқ, росмана ўтди. Иккинчи кун минбарга чиқиш кези келди.

Мен Шоисломни бутун унвонлари билан таништириб: «Сўзни шу киши айтадилар», дедим раисга. Раис кўзимга бир зум тикилиб қолди: «Қимиз ичгани юрган йигит-

лардандир-да!» деб ўйлаган бўлса керак. Минбарда ёшу йирик олим, профессор, улкан қаламкаш турар, тўлиб сўзлар, қурултой қатнашчилари олқишига сазовор сўз айтмоқда ва менда ҳақли фахр туйғусини ловулла-тар эди. Шу кундан у жуда доврқли бўлиб кетди. Ёшлар ҳам, оқ сочлик қаламкашлар ҳам, украиналик шоир ҳам, қозогистонлик таржимон ҳам унга ўралашиб қолди. Уни ғойибона кўпдан билишар, ҳурмат қилишар, лекин хаёлларида тўқсонни урган, асоли, оқсоч, нуруний бир ўзбек оқсоқоли деб тасаввур қилишар экан. Унинг ёшлиги, қилиб қўйган ишининг ҳаммага манзурлиги тагин бир бор аниқ бўлди. Дилимдан севиниб ўтирардим. Шонслом билан Қора денгиз бўйида ҳам бўлган эдим, бирга ишлашган эдим. Мени ҳамма вақт ундаги ишчанлик, топофонлик, бой қалб, кенг маънавий давлат лол қилиб келади. У ахир қон кечган, ундан олдин ҳаёт аччиқ-чучугини эртароқ тотган йигит. Лекин жуда оддий, тортишчоқ, одобли, тишим билмас инсон. Эрта билан ишга тушади. Сал бўш вақтида ҳам тек ўтиролмайдиган фазилати бор. Ҳеч бўлмаса Саъдийдан тўрт сатр таржима қилади.

Унинг таржималари ҳам талай. У бизга танитган улуғ ёзувчиларнинг асарларини ҳам йўлакай таржима қилиб бера олди-да. Шундоқ улуғ ишга вақт тополган қалам эгаси.

Шонслом кенг китобхон учун саралаб таржима қилган «1001 ҳикмат» ўзи ҳам ёруғ ва ажойиб бир хазина-ку.

«Душмандан, эй дўстим, ундирсанг шакар,

Емагил, гумонки, онда бор заҳар».

«Ҳасад — барча хислат нуқсондин ёмон,

Ҳасад аҳли барча ёмондин ёмон»...

«Нодондан нолийди ҳатто тоғу тош»...

«Ғофилу мурда — иккови бир-да!»

«Қоматдан не фойда — диди бўлмаса,

Ранидан не фойда — ҳиди бўлмаса»...

Бу чинакам дурдоналар, ҳар қайси улкан бир китоб учун маъни ё бўлмаса узун умр мағзи. Бу шарқ донолари қолдирган мағзи тиқин ҳикматлар, сабоқлар, йўлчи юлдузлар, йирик инжулар...

Фақат шу меҳнати учун Шоисломни ҳозироқ мавлоно десак ўринлик. Ҳолбуки унинг ўз шеърлари, ўз рубоийлари, ўз ҳикматлари ҳам анча-мунча.

У — бақувват, илгор, уфқи чексиз, қалами бурро, етук инсон. Етуклик ва камолот ошқултоғида...

Етуклик ва сарбаландликни унга Ленин замони, совет халқи, улуғ партия шарофати бергандир. Эллик ёши тўлган ёруғ кунда мен бир китобхон ва оддий қаламкаш тарзда Шоислом Шомаҳмуд ўглидай ардоқли, севикли давр фарзандига, эртанинг алломасига умрзоқлик ва янги юксакликлар тилайман.

1972

ТИЛАКДОШЛИК

Асқад Мухторни йигитлик ёшидан биламан. Андижонда танишган эдим. У вақтда Асқад Мухтор олий мактабда дарс берар ва ёзар эди. Кейин уйлик бўлиб, Тошкентга келди. Бу ерда ёзувчилар уюшмасининг йиғинларида тез-тез кўришадиган бўлди. Асқад адабий ҳаракатчиликка шўнғиб кетди. Айниқса унинг ёзувчилар уюшмаси ёнидаги ёш қаламкашлар семинарида қатнашган йиллари эсимда. Жуда ҳаракатчан ва билангонлиги кўзга ташланиб турар эди. Семинардаги тортишувлар, даҳанаки жанрлар, шеър оқшомлари Асқадсиз ўтган эмас. У ҳамма вақт олдинги сирада, тўғри фикр ва хулосалари билан ҳам қатордошларига, ҳам ўзидан кичикларга ўрнак эди.

Пойтахт ҳаёти, кескин ғоявий курашлар уни қайрагандек бўлди. Назарий томондан пегизи қурч ва шу ваздан дадил Асқад Мухтор бирин-кетин янги асарлар билан ярқирай бошлади. Биринчи китобиданоқ қалампининг ўткирлиги, меҳнаткашлиги, изланувчанлиги кўрниниб қолди. Биринчи китобиданоқ у китобхон дилидан ўрин олди: «Ҳа, сен ёзувчи бўласан!» деди ўша вақт китоб ошиқлари.

Асқад Мухтор ҳеч муболағасиз йирик санъаткордир. У ҳам шоир, ҳам ҳикоя ва романнавис, ҳам назариячи, ҳам таржимон, ҳам публицист, ҳам арбоб. Семинар йилларида Асқад мендан маслаҳатлар олур эди. Ҳозир мен Асқад Мухтор билан маслаҳатлашувдан тайсалмайман.

Ёзувчилар уюшмасида секретарлигида ва редакторлик рутбаларида мен кенгашиб турдим, кенгашлари асқатгулик...

Асқад Мухтор, агар ёзувчи меҳнатини болари меҳнатига тағни қиёс қилсак, чинакам болари. У ҳовлимаҳовли учиб, понуштага халал бергувчи ва лаганчаларда асал ё мураббо юқига чанг солгувчи саёқ боларилардан эмас. Олс тоғ ўтлоқларида кезиб, кўклам қуёшидан найкапалакдай кўрк ёйган чечаклардан зарра-зарра ҳаёт ширасини йиғувчи ва китобхон олқинини олгувчи заҳматкаш боларилардан. Кўчирмачилик кўчасига кирган эмас ва асло кирмаслигига имон келтирса бўладиган нафосат йўлчиси.

Асқад Мухтор ҳикоялари ва романлари ўқиғулик, ўйлатгулик, эсда қолгулик, таъсирли ва ўта ҳаётний. Асқад қаҳрамонлари бир-бирига ўхшамайдилар ва ўзганинг чопонига зор эмас. Ҳаммаси кўрган-билган, ишонгулик, ёрқин. Ё нафратланишга сазовор ёки ўрпак олишга лойиқ инсонлардир. Асқад қаҳрамонлари ҳаётнинг нақ ўзидан, қайноғидан, гирдобидан. Шу вайдан ишонгулик. Очил қарияни эслайлик-чи, жилла бўлмаса. Нақадар таниш ва буюкли сиймо бу чол. Шунчалик танишки, китобни ўқиётиб: «Ҳў ўша Олмосдаги чол-да!» дейсиз. Ё бўлмаса: «Бу чол, умринг узун бўлгур, Учқўрғонда ўтган Тожимат зовур-ку!» дейсиз. Ё бўлмаса: «Мирзачўлда кўрган эдим, ўша!» дейсиз. Ҳамма ўз Очил қариясини эсга олади ўқиганида. «Бузрук бобо эмасми ўзи!» дегувчилар ҳам топилиб қолади. Шахсан мен Очил боболарни кўп учратганман. Менга у шунчалар яқин ва танишки, шеър ҳам битганман:

Бир оқсоқол кўрдим, бўйи чинордек,
Эғнида банорас, кўкраги очиқ,
Қора чақмоқ каби ял-ял қорачиқ,
Билакларда йўлбарс қуввати бордек.
Меҳнаткаш инсонга хос кўрк ва савлат,

Табнатдай бархақ, бархаёт, эзгу.
Ҳа, пийри бадавлат деганлари шу,
Юз бир шоҳдан ортиқ пийри бадавлат.

Асқад Мухтор шеърлари ҳам шунчалар ранг-баранг, дилкаш, зиёбахш ва қувноқ. Шеърда ҳам Асқаднинг ўз йўсини, ўз услуби, ўз дастхати, ўз шавкати, ўз заҳмати — қисқаси, ўзлиги яққол. Оз ва лекин соз. Асқад шеърлари тинч ва лиммо-лим, лекин таги тугёнлик кўклам сойларидек табиий, пурҳикмаг, кучли ва жозибали. Асқад шеърларида образлар сийқалик иллатидан холий, Асқад тили чинакам поэзия тили, кўклам чечакларидек юз ранг, хушбўй, сутдай тоза халқ тили. Асқад Мухтор сўз хазинасига эга қаламкашлардан. Чертиб-чертиб, чиннидай жаранг берган сўзлардан силлиқ ва ҳар қайси ўз ўрнида зарур ғишт қўя олади. Мен Асқад романларини ҳали китоб бўлиб чиқмасдан туриб ўқиб оламан. Асқад шеърларидаги етуклик ва юксак дидга чинакам ҳавас қиламан. Янги асарларини интизор кутаман.

Асқад Мухтор зўр таржимачи ҳам. У Маяковский ва Пушкинга ўзгача ёндоша олди. Маяковскийни ҳам, Пушкинни ҳам ранжитгани йўқ.

Асқад Мухтор бугун эллигинчи ошқултоқда. Унинг мунис ва одамий сиймоси китобхонга қараб кулимсираб тургандай ва шоҳ асарлар ваъда қилаётгандай... Яхши китобга сувсоқ китобхонлар сирасида ва оддий қалам заҳматкаши сифатида Асқад Мухторга умрзоқлик ва янги чўққилар тилайман: қаламкашликнинг донғил йўлида ҳаминша ишинг ўнгидан келсин. Инсоф, одамийлик, олов ва топогонлик, тўғрилиқ ёруғ қалбингдан армасин, дейман.

Асқад ҳей, дунёда ҳалоллик бор бўлсин,
Ғирромлик ушоққа зор бўлсин, хор бўлсин.

1972

АТОҚЛИ ВА АРДОҚЛИ

Бундан эллик йил илгари биров: «Эшитдингларми, темирчининг қизи ғазал битадиган бўлибди-я»,— деса, «Қўйсангиз-чи, лоф ҳам эви билан-да, гўдакмидик чўп-чакка ишонадиган?»— дейишарди албатта. Замон ўшандақа эди-да. Темирчи қизини қўйиб туринг, ҳукмдор қизи ҳам шоира бўлиб, ёлчиган эмас. Не-не шоиралар беном кетгани рост. Аёл қисмати ҳали кўп китоблар ёзгулик оғир эди у замонларда. Ҳолбуки, бизнинг кунларда бу ёрқин ҳақиқат...

Шундай қилиб, Исроил темирчининг қизи Зулфия-хоним ўзбек юртининг атоқли шоираси.

Зулфияхоним фақат ўз республикамизга эмас, қардош халқларга ҳам, олис элларга ҳам ўта таниқли ва сеvimли шоирадир. Чўчиб-чўчиб қўлга қалам олгану, лекин келажагига ишонч билан қараган, сочи жамалаклигидаёқ ёзганлари матбуот саҳифаларида кўрина бошлаган бир қизалоқни кўз олдингизга келтиринг. Бу қизалоқ биринчи кунларданоқ ўзбек аёлининг дардини ва орзусини саррост куйламоққа тушганини тасаввур этинг. Ана шу Зулфия! Ижод йўли осон бўлмади, албатта. Уқиш керак бўлди, ёзиш ва ўчириш, тагин ўчириш ва ёзиш, ўрганиш ва ўртаниш керак бўлди. Юрт дарди билан куйиш-ўртаниш, Зебунисо ва Анбар отинлар учун ҳам куйлаш керак бўлди. Ҳаёт тўлқинларига шўнгиш керак бўлди. Халқ юрагини билнш ва билиб қўшиққа солиш керак бўлди. Мана бугун у бақувват қа-

лам соҳиббаси. Ўз сози ва ўз овозига эга бу шеър заҳматкаши кўп қатордошларидан, асосан, оригиналлиги ва мавзу кенглиги, ифода йўсинларининг янгилиги, тилга бадавлатлиги, замонга ўта ҳамнафаслиги билан ажралиб туради.

Севимли шоирамизнинг лирикасидаги «мен»лик — ўзбек совет аёлининг тўла ифодаси — тенглик туйғуси, инсонлик гурури, оналик шодлиги, ёр ҳижрони ва ғуссаси, ватандош аёл армони ва ишончининг ифодасидир. Жарангдор ва ёрқин, қувноқ бахт қўшиқларида ҳам, тинчлик орзусида айтилган, уруш оловини ёқувчиларга қарши ғалаёнли ҳайқириқларида ҳам, қардошлик — бирдамлик мотивларида ҳам, ошиқоналарида ҳам ўзбек аёлининг барала садоси эшитилиб туради. Ўзбек шоирасининг бардам овози жаҳоннинг олис нуқталарида, юксак минбарларда жаранглашидан гурурланмаслик мумкинми? Зулфияхоним жаҳонгашта қаламкаш. Халқ ва мамлакат берган ваколат билан олис юртларда кезиш, одамлар дилига ҳақиқат уруғини сочиш, кишиларнинг кўзларига тўғри қараб, уларнинг дилларида эрк ва тинчлик туйғусини уйғота билиш, кишилар дилида оташ ёқа билиш, тинчлик ошиқларини топа билиш — поэзияда ҳам изланиш ва топишдир.

Тинмас-тинчимас бир йўлчини тасаввур этинг. Сўқмоқларда, довлонларда, сойларда кезиб юрибди, излаб юрибди. Унинг бисотида ҳар дўнг ё ўйиқдан бир эсдалик — бир тош парча бор. Ҳар таш парча — бир хазина даракчиси. Мана бизнинг сеvimли шоира ҳам шундоқ: ҳамниша изланишда, топишда. Дунёда изланиш ва топишдан яхшироқ, юртга янгилик бағишлашдан ҳам эзгуроқ нима боркин?

Ҳамма вақт топавериш шарт эмас, мумкин ҳам эмас. Лекин бу — меҳнаткашлик белгиси, ўз китобхонига тегаран ҳурмат белгиси. Дунёда тайёрга айёрдан эл безор. Ҳамма соҳада асл меҳнаткашга олқиш бўлсин!

Ҳаммага бирдек ёқиш — маҳол гап. Лекин кўпчилик-

ка маъқул қила билиш — санъат. Санъатда эса, уринчоқлик яхши фазилатдир. Чунки санъатнинг чегараси йўқ, гап тиниб-тинчимасликда! Зулфияхоним ўшандоқ санъаткор, баъзилари жуда силлиқ бўлмаса ҳам ўзиники, такрор эмас, сийқа эмас.

Шоиранинг ўз сўзи билан айтганда, шеър устида узлуксиз меҳнат Ҳамид мактабидан ўрганилган хислатдир. Ҳамид мактаби деганда мен Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Ойбек, Шайхзода кабилар ўтган йўлни кўзда тутаман. Бу шоирлар ижодида давр ифодаси бор, воқеа даражасига кўтарилган асарлар мавжуд.

Зулфияхонимда ҳам шундоқ. «Юрагимга яқин кишилар», «Уни Фарҳод дер эдилар», «Ўғлим, сира бўлмайди уруш», «Мушоира», «Саодатнинг америкалик хонимга жавоби», «Қозоғистон ўланлари» — давр овози, замон таронаси, яъни воқеа даражасидаги асарлардир. Ҳаммасини санамайман.

Зулфияхоним классик шеърдан, унга қул бўлмай, замонга уйдириб ўргангани сабабидан — шеърларида қуруқ пафос кам, улар ҳаётний, воқеабанд. Зулфияхоним шеърларида борган сари воқеабандликка тугал ўтиш ҳаракати қувончли ва ҳасад этарли ҳодисадир.

Зулфияхоним эллик ёшда. Эллик ёш — анов-манов гап эмас, юксак поғона! Лекин соғлом ва оташқалб қаламкаш учун бу йўл усти нафас ростлаш учун қўним-қўналға, холос.

Эллик ёш чинакам ижодкор учун гул фасли, камолот босқичларидан юксакка кўтарила бормоқ даври, айни заҳмат вақтидир. Тинмай ўқиш, талтаймаслик, юксак маданият, коммунистга хос ижодий принципиаллик, ростгўйлик, ватандошлик туйғуси мужассам, инсонпарвар, жафокаш, самимий, куюнчак ва уринчоқ бир қалб — мана бизнинг шоирамиз шундоқ хислатлар эгаси. Юрилган сўқмоқдан юришни ҳамма дўндира олади. Лекин янги сўқмоқ азобидан қўрқмаслик — мард иши. Зулфияхоним ўшандоқ тантилاردан!

Зулфияхоним яқинда Фарғона водийсини кезиб, ўша таассуротлар ифодаси бўлмиш туркум ёзиб келди. Бу туркум — Фарғона ҳақида, чинакам олтин водий ҳақида янги гап, янги қўшиқлар, оғиз тўлдириб айтгулик шеърлардир. Мен бирон жойда мисол келтирмадим. Бунинг боиси менга ажратилган саҳифанинг кичиклигида. Ҳар ким жиндек гумон қилса, гапларимга шубҳаланса, Зулфияхоним китобларини ўқиб кўрсин. Ўшанда, менинг бу сўзларим мадҳия эмас, балки ўзбек совет поэзиясининг энг етакчи вакилларида бирининг ижодидан фахрланиш туйғуси эканлигига ишонч ҳосил этади. Шоирамиз бўлса, мадҳияга жиндек ҳам муҳтож эмас. Ҳар яхши шеъри яратувчига мадҳия-ку ўзи! Мен бир китобхон сифатида, оддий қаламкаш сифатида таассуротимни айтяпман. Таҳлил илм иши. Мен фақат Зулфияхонимнинг шеърлари устида айтяпман. Арбоб, редактор, жамоатчи, ёш шоирларга тарбиячи ва таржимон сифатида бошқа ўринда айтарман ҳали.

Эллик ёшга тўлган шарафли кунда ўз юртининг шайдо шоирасига халқ айтади: «Юксал, қанот бердим. Яша, ҳаёт бердим, азиз фарзандим! Янги чўққиларни эгалла, жаҳонга овозингни жаранглатавер, ардоқли ва атоқли шоирам!»

* * *

Зулфияхоним ҳақиқатан ўзбек совет поэзиясининг энг уринчоқ ва омадёр яратувчиларидан бири. Ҳамиша оригинал ва янги сўз айтиш, ҳамиша китобхон олқишига сазовор бўлиш шоира ижодига хос фазилатлардан. Зулфияхоним шеърляти ҳамиша замонга оҳангдошлиги, бугунни куйлаш ва эртани ишонгули тасаввур эта билиши, қисқаси, чинакам гражданик, гоёвийлик ва партиявийлиги билан ажралиб туради; ижодида эгрибугри, ошди-тушди чизиқлар йўқ, айниш йўқ, ҳамма вақт пояма-поя юксалиш, поғонама-поғона парвоз бор.

Бу жиҳатдан атоқли шоира ижоди ёш қаламкашлар учун мактаб! Зулфияхоним аввало ўзбек шоираси. Шу вайдан унинг шеъриятида Ўзбекистон бутунлигича жилваланади. Ўзбек табияти, ўзбек қалби, ўзбек меҳнаткашининг буюк дўстона онладаги бахтиёрлиги, ўзбек аёлининг ёрқин ва сулув сиймоси, дарди ва бахти, тўй ва томошаси — мана Зулфияхоним шеърояти!

Зулфияхоним шеъри — чинакам шеър. Яъни у нозима эмас, шоира! Оламини, ҳаётни образлар — тимсоллар воситасида тушунувчи ва тимсоллар воситасида китобхон дилига қуйувчи, одамзод қалбига қалин дўст, қалбторларини жаранглата олиш қудратига эга қаламкаш!

Бу жиҳатдан Зулфияхоним шеърояти грузинга ҳам, бошқирдга ҳам, озарга ҳам, русга ҳам севимли.

Зулфияхоним жаҳонгашта қалам эгаси. Жаҳон кезиш, жаҳон бўйлаб тинчлик ва дўстлик гоёларини тарғиб этиш сафарлари беиз қолгани йўқ. Унинг ижодида икки буюк қитъа ҳаёти, икки қитъа нафаси, икки буюк қитъа интилиши шеърый ифодасини топгандир. Шеъроятимиз доврўғини оламга ёйган машҳур «Мушоира», «Бахшиш», «Тун» шеърларини эслайлик. «Мушоира» умумсовет поэзиясида улкан воқеа бўлганини эслайлик. Севикли шоиранинг Осие ва Африкада ҳам ўта таниқли ва ҳурматларга сазоворлиги, жаҳон бўйлаб кезганда, қитъадан қитъага учганда, совет шеърининг порлоқ салобатини оламга ёйган кунларда эришилган чўққи эканлиги ўз-ўзидан аниқ.

Ҳамза мукофоти, Неру мукофоти лауреати бўлмиш Халқ шоирасининг янги мукофотга, яъни Осие ва Африка ёзувчиларининг «Нилуфар» мукофотига сазовор бўлиши ҳам ҳали зикр этилган меҳнатдан кейин табиий. Унинг шеърояти нилуфардек тиниқ, жилвали, ёрқин ва жозибалидир. Айниқса, шоира қаламидан тўкилган янги дурдоналар ўта ярқироқ ва нурбахш. Мен «Ҳарорат», «Асло унутилмас», «Дебоча» ва устоз Ойбек ҳақи-

даги «Қуёшли қалам» дostonини кўзда тутаман. Зулфия-хоним аёл қалбининг куйчиси, она қалбининг куйчиси сифатида чинакам гўзал шеърлар ёза олган сўз устаси ҳамдир. Мен ҳозир санаган асарлар оламга етук совет аёлининг етук ва пурҳикмат она кўзи билан, юксак шоирона кўз билан кўра олиш ўрнакларидир.

Зулфияхоним 50 ёшга тўлган кунларда Қўқондаги учрашув ёдимда. Қўқон шаҳар партия комитетининг котибаси унга ҳунар мактаби талабалари яратган сеҳрли, нақшши давог ҳам қалам совга қилиб, деган эди: «Нодира ва Маҳзунаойимлар айтолмай кетган сўзларни сиздан кутишга ижозат беринг!»

Албатта давог ва қалам рамзий бир тортиқ. Лекин халқ дили ва халқ умидини тўла ифодаловчи шеърий бир тортиқ. Зулфияхоним халқ дилидаги ўша умид ва ишончини оқламоқда.

Зулфияхоним шеъриятимиз ва маданиятимизнинг чинакам фахридир. Қаламкаш сифатида, қаламкашларнинг энг олдинги қаторида қадам ташлаётган заҳматкаш сифатида, редактор сифатида, арбоб сифатида у биз учун қадрли ва ўта сеvimли.

Маълумки, қайтариқ ва кўчирмачилик, назирачилик поэзиямиз юксалишига тўғоноқ, холос. Ёш қаламкашлар (фақат ёшлар эмас) Зулфияхоним заҳматидан, шеъриятдан ўргансалар, ўрнат олсалар бўлади. Зулфияхоним ижодига янгидан-янги омадлар тилайлик.

* * *

Ўзбек совет поэзиясида Зулфия деган номнинг чақнаб пайдо бўлиши — тонг юлдузининг туғилишига тенг воқеа бўлгани ҳануз эсимда, ўша тонгнинг ўзидай рост ва ёрқин бир ҳақиқат бу ўзи! Чигилликлар, тортишувлар, изланишлар тўлиқ бир паллада янги ва умидбахш бир садо, ёқимли бир саз жаранглаб кетган эди-да. Уша кезде аёл зотидан қўлига қалам олганлар саноқли ва

пайдо бўлиб улгурмайши сўниб қолар, иждолари ҳам умумийроқ, бир-бирдан фарқсизроқ, ибтидоийроқ, жўнроқ, назмгўйликдан нари ўтолмаган машқлар, ўхшатмалар эди. Давр ва поэзия аёл эрки, аёл қалби, изтиробга лиммо-лим она тимсоли, она армонлари, она бахтини, она дилини куйлашга қодир бир онабошига ўта интизор эди. Зулфия ана шу бўшлиқни тўлдириб, қўлига соз олган, ўша чанқоқликни қондирган биринчи аёл, биринчи куйчидир. У биринчи машқларданоқ тонгга маҳлиё. Буюк ва пок тонг гўзалликларига ошиқ, тонгни қадрлашга фидойи, жасоратли ва урунчоқ куйчи бўлди. Зулфия судралиб юргани йўқ, ҳар янги шеърда илгарилаетгани аниқ, парвозга узоқ йиллар тайёрлик кўргани кундай равшан, сатрма-сатр, бандма-банд, шеърма-шеър теранлашиб, ярқираб, бурролик ва жаранг касб этган қалам соҳибасидир. Бу фазилят ва сажия хакирдан қил суғургандай осон ва ўз-ўзидан қўлга кирган эмас, албатта. Узлуксиз меҳнат, уриниш, изланишдан, тунлар уйғоқ ўтганидан, ёзиб-чиизганидан, ўқиганидан, ўрганганидан, чарчаб аста чиरोқ сўндирганидан, отаётган тонгни кутганидан, тонгни суюб, куйиб куйлаганидан ҳосил бўлди.

Зулфияхоним шеърларида тонг тимсоли, тонг тасвири, буюк эрк, буюк бахт, буюк давр, буюк ва ёруғ дунё тимсолидай жаранглаб кетганлиги ва ҳануз ўшандоқ жаранглаб турганлиги ҳеч кимга сир эмас, ҳаммаси фақат меҳнатдан, узлуксиз меҳнатдан!

Улуғ Ватан уруши жаҳонга хавф солганда, бошларга оғир айрилиқлар, ҳижронлар тушганида ҳам Зулфияхоним овози тиниб қолгани йўқ, балки янги жаранг, ўктамлик зиналарига кўтарила олди. Бу оғир йиллардаги умумшеърнат оқимида Зулфияхоним овози ёрдан жудо ёш келин, ўғлидан жудо онаизор дилининг оғир изтироблари, ғалабага умидвор ва ишончи бор она тимсолининг ифодаси бўлди. Бу оғир йиллардаги Зулфияхоним шеърлари жангчи ёр ва жангчи ёрга вафодорлик садолари бўлди:

«Тушда ҳам, ўнгда ҳам излайман сени, сен ёвни йўқ этиб, омон қайтгунча», каби фиғонлик, дардлик, лекин аниқлик ярқираб турган сатрлар ўша йиллар ҳайқирғи-да! Она ҳайқирғи, ёр ҳайқирғи, давр ҳайқирғи, шу билан бирга бардамлик қўшиғи, субут ва садоқат қўшиғи, бир сўз билан айтсак — вафодорлик қўшиғи. Нечоғлик содда-ю, нечоғлик теран ва эсда қолгулик! Бу оғир йилларда Зулфияхонимнинг ўз бошига ҳам оғир жудолик тушди. У бир тасодиф қурбони бўлиб, унинг умр йўлдоши ва мураббийси, дўсти ва суюқлиси Ҳамид Олимжон оламдан ўтди. Ҳамма қалам аҳли учун, ўзбек халқи учун, совет маданияти учун оғир бу айрилиқ Зулфияхоним учун ниҳоятда оғир бўлиши табиий, ахир! Оловли ишқ, одамийлик, сидқидил дўстлик ва тошқин меҳр ўз авж пардаларида узилиб қолиши фожиа устига фожиа бўлган эди-да. Зулфияхонимнинг дунёда энг яқин кишисини, юлдузи юлдузига тўғри келган забардаст шоирни унутиши мумкин эмас эди-да. Ҳа, унутиш мумкин эмас!

Буюк ҳинд халқида (ўша халқнинг бир тоифасида) яқин ўтмишга қадар мурдани ёндириш одати бор эмиш. Ҳайратомуз ва даҳшатли томони шундаки, ўлган эр-какни ёндирганда унинг тирик аёли ҳам ўтин устига чиқиб ўтирар ва бирга ёниб кетар эмиш. Яқин ўтмишга қадар!

Ҳамид Олимжон кутилмаган бир фожиа туфайли гўё ёниб кетди-ю, Зулфияхоним ҳам ўша оташда баробар ёнди менинг назаримда. Фарзандларини отаси йўлида вояга етказиш, шеърни Ҳамидона вояга етказиш ўн-гаймиди? Ҳануз ёнмоқда... Ўша ишқ, ўша суқ, ўша вафо — Зулфияхоним шеърятининг ўзак мотивларидан бўлиб қолди.

Кўклам келганда, ўрик гуллаганда, дарё бўйида, тоғ этакларида, дўстлар гурунгида, олис-олис юртларда ҳаммиша ва ҳамма жойда шоира кўз ўнгида ўша азиз, ёрқин шоир тимсоли жиндак ҳам нари кетган

эмас. Ҳамид Олимжонни сориниб, жаранглаган шеърлар кишини лол қолдиргудек даражада Ҳамидона! Ушандоқ содда, ўшандоқ аниқ, ёрқин ва дадил! Ушандоқ асил, ҳақиқий шеърят! Ушандоқ халқчил, ўшандоқ нишиқ ва ўшандоқ замонавий! Ушандоқ олмос қирра, етакчи ва чақноқ!

Ҳамид Олимжондан поэзиянинг талай сирларини ўрганиб олганига шоиранинг ўзи ҳам иқрор ва шу билан бахтиёр. Шундоқ! Икки ирмоқдан бир жилға оқмоқда эди, бири гўё тиниб қолди-ю, ўзга бири ҳамон оқмоқда. Ўша жилға, ўша оқим, ўша мавж, ўша тўлқин! Зулфияхоним бу жилғада Ҳамид Олимжон учун ҳам оқмоқда. Унинг йўқлигини билдириш хаёлида йўқ, тўлиб-тошиб оқмоқда.

Ҳар бир шоирнинг ҳам ишонган кишиси шундоқ бўлса қани эди!..

Зулфияхоним шеъриятида вафо мотивлари билан бир қаторда ватанпарварлик, она табиатнинг моҳирона чизгилари, она тупроқ қўшиқлари, қардошлик қўшиқлари, оналик фахриялари, ватандошлик садолари ҳам энг ўзак мавзулардан.

Шоиранинг талай шеърлари совет адабиётимизда воқеа даражасига кўтарилган шеърлардир. «Рашк», «Сулув тонг», «Қозоғистон ўланлари», «Кўкчатов», «Сўроқлайди...», «Кўзгу», «Кўзлари сузук», «Сенсиз», «Мушоира», «Ҳарорат», «Қуёшли қалам» — ўххў! Ҳаммасини санашга ҳожат борми? Мисолларга ҳожат борми?

Жаҳон камтар, ўта заҳматкаш, билим уфқи кенг, ғоявий метин, эртани коммунист кўзи билан кўра би-лишга қодир, доимо дили тошқин, оламни тимсоллар — образлар силсилалари кўзгусида тасаввур этишга қодир етук ва асил шоира. Ҳозир шеъриятимизнинг ҳам, маданиятимизнинг ҳам, юртимизнинг ҳам фахри! Наинки фақат жумҳурият фахри бўлса! Йўқ, Улуғ Ватан фахри! Қолаверса барча қардош халқлар фахри ва суюклиси ҳозир...

Жаҳонгашта ва тишимсиз шоира асарлари талай-талай халқлар тилида жаранглаб тургани ҳақиқат! Зулфияхоним ўзбек шеъриятини жаҳон минбаридан жаранглатганлардан бири ва балким биринчиси. Қозоқ ҳам, арман ҳам, тожик ҳам, украин ҳам, булғор ҳам, ҳинд ҳам, занжи ҳам, араб ҳам шоирамиз ижодидан баҳраманд ва унинг одамийлигига, санъатига, маҳоратига, жасоратига шайдо.

Донгдорлик ва доврўқ бўлса шундай бўлади-да! Ўз Ватанимизда лауреат, ўзга юртларда лауреат — бу анчайин гап эмас, лауреатлик қошининг қаламлиги учун эмас, бўйи-басти учун эмас, балки шеър учун, санъат учун, одамлар дилини жазиллатгучи ноёб сўз айтолгани учун, халқ ишончини, партия ишончини оқлаётгани учун берилган-ку! Зулфияхоним шеъриятига хос томонлар — поэзиянинг ҳамма турларида ва ҳамма вазнларида қалам тебрата олишидадир. Сиёсий лирика ҳам, муҳаббат ўланлари ҳам, минбар шеъри ҳам, эркин шеър ҳам бирдек ўз ўрнида — ўз таъсирбахшлигида, ўз жарангдорлигида. Айниқса, замонага зарурлиги жиҳатидан воқеабанд шеър таъсирчану, минбар эгаллашга тўла ҳаққи бор, деб биламан. Зулфияхоним шеърлари кўпроқ воқеабанд, манзаралик. Кўз олдингизда ҳаётнинг бир парчаси, бир бўлаги ярқираб тургани турган. Бу — сўз йўқки, биринчи галда катта маҳорат белгиси, етукли белгиси, ҳаётга яқинлик белгисидир. Асиллик, яъни тақлиддан йироқлик ҳам шоира шеъриятининг яхши хусусиятидир.

Зулфияхонимнинг ўз отасининг темирчилик касбига ҳаваси, кесмалтак пўлат парчаларидан чақмоқлар сачратганига маҳлиё бўлгани ва отасидек бўлишни орзу қилгани бизга маълум. Менимча, шоира ўз орзусига тўла етган кўклам ва бахт жарчиси, тонг куйчиси, юракларда чақмоқ чақиб, оловлантириш бахтига эришган омадёр қаламкашдир. Шоира бутун ҳаётини, билимини, вақтини, уқувини — бутун ўзини ва ўзлигини шеъриятга ба-

ғишлаган, қисқача қилиб айтсак, шеърият учун туғилган жондир. Мен халқимизнинг фахри ва умиди даражасидаги бу шоирага фақат ва фақат шоира сифатида ёндошдим. Унинг бўлак яхши фазилатлари шеъриятини тўлдиради, холос.

Леонид Ильич Брежнев Тошкентдаги улкан бир йиғинда Зулфияхонимни жумҳуриятимизнинг энг ёрқин сиймолари қаторида тилга олгани ҳам бежиз эмас. Бу ғурур туйғумизга тағин ҳам ғурур қўшади! Нур устига нур, деганлари шу-да!

Зулфияхоним ҳозир ёлғиз эмас. Аёл қалбининг тешишини шеър қилгучи Саида ва Ойдинлар, Гулчеҳралар, Ҳалималар пайдо бўлди. Ҳам издош, ҳам елкадош. Бир-бирига ўхшамаган ва ҳамиша юксакликка интилгучи сулув шоиралар. Булар камолотида Зулфияхонимнинг меҳнати қанчадан-қанча. У онабоши.

Суюкли ва ардоқли шоирамиз ҳамиша ҳаракатда. Илгарига қараб ҳаракатда, янада юксакликка қараб ҳаракатда. Унинг поэзиямиз кўкида тонг юлдузидай кун сайин янада ёруғроқ ва фусункорроқ ёнишига бутун дўстлари ва яқинлари, китобхонлари ва мухлислари қатори мен ҳам дил-дилимдан шодман.

1973, ноябрь

САДОЛАР

АЗАМАТЛАР ОРАСИДА

Бекобод... Бу чинакам афсоналар ўлкасидир!
Қорли тоғлар, юксак доvonлар, сирли даралар, яй-
доқ ҳам ясси қирлар ва бениҳоя чўл...

Мана, афсонавий Фарҳод қояси — ўнг қирғоқ! Мана, қадимий, тенгсиз гўзал ва мислсиз оқила Ширин ўрдасининг қолдиқлари — култепалар чап қирғоқ! Мана, тўлқин уриб оқаётган ёйиқ, қудратли, сўлим она дарё—Сирдарё.

Фарҳод қоясидан ҳам баландроқ улуғ тўғон устида туриб, оламшумул иншоотга қарайман ва кўзларимни узолмайман.

Ота-боболарим хоки ётган муқаддас тупроқ, афсоналар диёри! Яланғоч қоялар ва култепалар! Ғуборингни кўзларимга тўтиё сингари суртаман ва кўк тўлқинларингни муздек майи ноб каби сипқориб тўймайман.

Эй, сен — Искандар Зулқарнайн йўлида ҳайбатли тўсиқлардай кўтарилган тикка тоғлар! Эй, шаддод Чингизнинг етти юз минг суворисига йўл беришни истамаган бўронлик доvonлар! Эй, Темурмаликни Хоразм саҳроларига қадар омон етказган тўлқинли Сир селлари!

Эй, қаҳратон шамоллар!

Эй, гумбурлама даралар!

Эй, Малика Ширин узоқ хаёлларга толиб, кезган сўлим соҳиллар, Фарҳод метин урган яланғоч ва қурч қоя! Шу қадар яқин, шу қадар севимли туюласизки, мен ҳеч қачон, ўз қалбимда, ватан ишқини бугунгидай жўшқин сезган бўлмасам керак...

Улуғ тўғон устида тураман, бу — қадим тоғдан юк-сакроқ, унинг али жуссаси дарёнинг тагига, ернинг қават-қаватларига ўтиб кетган ҳам темир-бетонлардан қуюлгандир. Улуғ дарё асрий йўлини тамом унутиб, шу темир-бетон дарвозалардан оқиб ўтмоқда.

Фахрланаман! Буни менинг халқим яратган, Улуғ Ватан урушининг энг огир кунларида, даҳшатли қиш бўронларида пешаналаридан қора тер тўкиб яратгандир.

Ширинсой иншоотини кўрдим, бу — ўз кўзим билан кўриб ва эшитган иншоотларнинг энг чиройлиги ва улканидир! Нақадар кўркам, мустақкам, дилрабо! Тагидан Ширинсой селлари оқиб ўтади, устидан эса улуғ Сир тошқинлари, янги ва муҳташам канал изидан йўл олади ва у энг улкан сув электростанцияларининг бири Фарҳод ГЭС губчакларига ҳаракат — жон беражак ва иккинчи офтоб сингари ўлкамиз уфқида барқ уражак, шонли республикамизга қувват ва ёруғлик сочажак.

Мен фахрланаман. Бу чинакам мўъжиза! Меҳнатсевар ва ижодкор ўзбек халқи дунёга келтираётган мўъжизадир. Бу асрий хаёл ва орзуларнинг Совет замонасидаги мужассам ва улуғвор ҳайкалидир! Бу сув ва нур учун бошланган мислсиз жангнинг ғалабасидир! Мен бу ерда кунига қирқ кубометр шағал ташиб, канал қазиган ургутлик Жўрақул полвонни кўрдим. Сирдарёни бўғиш кунларида, Бекобод иқлимининг замҳарир шамолларини енгган ва кетмонни метинга алмаштирган андижонлик пахтакорларни кўрдим. Мен бу ерда қояларни ушатиб, тўғонга харсанг ташиган бойсунлик тоғ бургутларини кўрдим; мен бу ерда минглаб ишбошилар, инженерлар, бетончилар, тошйўнарлар, гвардиячи бригадаларни кўрдим; мен бу ерда, қаҳрамон қурувчилар армиясининг меҳнат жабҳасини кўрдим. Мен бу ерда улуғ Ленин руҳини, улуғ Партиямизнинг етакчилигини ва халқлар қардошлигининг қудратини аён кўрдим. Мен бу ерда Ўзбекистоннинг бурчак бурчакларидан

келган беҳисоб алпомишларни кўрдим. Бугун сизга бир лавҳа ва икки қаҳрамон суратини чизиб бермоқчи бўламан.

С е п о я

Қиш, изғирин. Қор сепалаб турибди, сур булут худди қўл чўзсанг еткудай паст. Сирдарё ҳайқириб, бепи-санд оқмоқда. Фарҳод тоғи пинжида, бир неча муҳтарам чоллар ва қурилиш катталари суҳбат қуради: дарёни бўғиш керак!

Қурилиш бошлиғи, одатича, меҳрибон ва салмоқдор сўрайди:

— Қани, ота, айтинг! Нега ўйланиб турибсиз?

Оппоқ соқолини тутамлаб, дарёга тикилиб, ўйга чўмган чол — кекса сувчи қайрилиб қаради:

— Сир-да!

— Нима?— деди тушунмай бошлиқ.

— Сир деяпман, сирлик дарё!— деди кекса сувчи. У ўз умрида кўп сувлар йўлига тўғонлар қурган, тажрибаси еткулик, лекин Сирдарёни бўғиш учун тагин нимадир керак, нималигини билмай турибди чол.

— Бўғамизми, фотиҳа берасизми, ота?— деди бошлиқ.

— Бўғамиз!— деди кекса, нуроний чол қатъий ва қўлларини кўтарди, унинг кетида турган чоллар ҳаммаси фотиҳага қўл очишиб, оқ соқолларини сийпашди. Бу катта ишларга бел боғлаганда бўладиган асрий анъана! Ана шу ерда иш бошланиб кетди.

Декабрь эди. Минглаб одамлар тош ташимоқда, лекин Сир тўлқинлари бир неча кунлик меҳнатни бир нафасда кўтариб кетди ва тошларни тошларга уриб, неча фарсахларга суриб ташлади. Шундан кейин, андижонликлар сепоя ўйлаб топдилар. Сепоя дегани бир-бирига боғланган уч оёқли устунлар, ташланган харсангларни тутиб қоладиган ажойиб ғов!

Фарғоналик мардларнинг бошлиғи ҳаммани йиғиб кенгаш қурди:

— Андижонликлар-ку, сепоя деган гапни топди, из-босканликлар харсанг ташишда биринчи, бизнинг олдимизда сувга тушиш масаласи бор, шуни билингки, бу анчайин гап эмас, касал ёки майиб бўлишингиз ҳам мумкин, қани, ким рози?

150 одам биракай олдинга чиқди; ҳаммаси сепояларни сувга ўрнатишга тайёр ботирлар эди. Шундай бўлди ҳам! Фарғоналик азаматлар сувга чўмиб, сепоя ўрнатдилар. Ана, иннайкейин, сепоялар олдига шох босдилар, кейин ташланган харсанглар туриб қолди. Бу — ҳалиги кекса ўйлаб тополмаган ботирлик, фидойилик, халқ кучи эди!

1943 йил, улуғ байрам арафаси... Неча минг одамлар меҳнатининг асрий ҳайкали намоён бўлди, дарё бўғилди, янги тўғон устидан биринчи автомашина ўтди. Урра садолари тоғ чўққиларига урилиб, булутларга тегиб, қайтиб келар ва ўзга изга туширилган Сирдарёнинг бешик-бешик тўлқинларига, тўлқинларнинг қудратли шовқинларига қўшилиб оқар эди.

Бу — билим ва тажриба, девкор меҳнат ва халқ кучининг илк ғалабаси эди. Шу куни ўзбек халқи Москвага сим қоқди. Бутун мамлакат билдики, Ўзбекистон колхозчилари улуғ қурилишнинг тамал тошини қўйди, байрамга муносиб совға бағишлай олди.

Мен сепоячилардан наманганлик Нишонов, тўрақўрғонлик Эшондада Асроров ва бошқаларни кўрдим. Булар энди қурилишнинг номдор мутахассислари саналади, ҳар қайсисининг печалаб шогирдлари бор. Бетончи, электромонтёр, тошйўнар, электросваркачи ва ҳоказо...

Девзод

Нима учун бу одамни Жўрақул Шоди-девзод Самарқандий, дейдилар-а? Дев деган гапни кекса момолар

айтган эртактларда кўп эшитганман, тасаввуримда қолганича, дев — икки шохлик бўлади, жуда улкан, аъзойи баданини жун босган, бадбашара ва ёввойи бўлади. Неча марта тушларимда кўриб, қўрққанман ҳам. Лекин ўзини ҳеч кўрган эмасман... Ҳолбуки, Жўрақул Шоди-девзод Самарқандий жуда чиройли, хушбичим, келишган одам! Қўрқиш у ёқда турсин, бир кўрган қиз қайта-қайта кўргуси келади. Ҳўш, нега девзод ва тағни Самарқандий ахир, ўзи-ку ургутлик?

Жўрақул ёшлигидан кенг ўмровлик, жуссаси пишиқ меҳнаткаш бўлди: Шоди отадан унга боғбонлик касби меросдир. У, қурилишга келгунча, Ғўс қишлоқ советидаги «Ўзбекистон» колхозида боғбон бригадир эди. У ўзи парвариш қилган 98 гектар тоқзори ҳар йил бир гектардан 80 центнерлаб ҳосил берар эди.

Жўрақул ака полвон номини Каттақўрғон сув омбори қурилишида олди, у ерда ҳаммани қойил қилиб, ҳар кун тўрт кишининг ишини қилар эди.

1943 йил, февралдан буён Жўрақул полвон, Ширинсой соҳилларида баҳодирона меҳнат билан банд. Унинг кетмонини ўртамиёна одам зўрға кўтаради, унинг метини қадимий полвонларнинг гурзисидай вазмин, бир ботмон десам муболаға бўлмас, у ўзи қирқ йигитнинг каттаси, йигит оғаси! Тупроқ қазишга келганда, бир ўзи қирқ йигитни шошириб қўяди, тупроқни уйиб ташлайди, ташиб тугат-чи, қани? Тупроқ ташишга келганда бир ўзи бир кунда 51 кубометр тупроқни ташиб чиқаради; у деравация каналида бир кунлик нормасини 400 процентга етказиб, минглаб қурувчиларни танг қолдирган киши. Андижонлик не-не полвонлар, қашқадарёлик саҳро йигитлари унга самимий олқиш айтганлари рост, муболағаси йўқ. Чунки у якка ер қазишда ва тупроқ ташишда рекорд қўйган эди-да! Олқишланса арзигулик!

Мана шундан кейин, дилкаш ва ўқимншли, улфат полвонлардан бири унга боягидай лақаб тақиб кетди, Жўрақул Шоди-девзод Самарқандий шу кечаю кундуз-

да ҳам қирқ йигитнинг оғаси, гвардиячи бригаданинг каттаси. Гвардиячи бригада деган ном ашов-машов бригадага берила бермайди. Бу — ҳар бири камида 8 кишининг меҳнатини дўндирадиган помдорлар бригадаси!

Жўрақул Шоди-девзод Самарқандий мана шундай азаматлар табиат кўксига қўл солган девкорлар бригадасининг тираги, фахри ва алишинмас саркоридир!

Б у р г у т

Бойсунлик Темир полвон Хўжаевни билмайдиган киши борми? У Боботоғ этакларида, Сайроб қишлоғида тугилган, у Ленин номи колхозининг аъзоси, 1943 йил декабрь ойидан бери Фарҳод қурилишида; биринчи кунларидан гвардиячи бригада сафида.

Баланд бўй, ёйиқ елка, кенг кўкрак, чандир қўллар, юмри билаклар ва бургут кўзлар.

Темир полвон қурилишга ариза бериб келганлардан. Камтар, камгап ва боболар таъбиринча қиздай йигит.

1943 йил, ноябрь. Машҳур дарё бўғиш кунлари... Ҳаво совуқ, шамол. Минглаб одамлар тоғ ушатиб, тош ташмоқда; осма кўприк устидан келиб, харсангларни дарёга ташламоқда, халқ асов дарёни жиловламоқчи. Шу жанговар кунларда бойсунлик Темир Хўжаев полвон номини олди. У ҳар кун иш нормасини 500 процентга етказиб турди ва фақат бойсунликлар эмас, бутун қурувчилар фахри бўла олди. Бош инженер ўртоқ Бабун уни ҳар кўрганда:

— Ҳа, орёл из Боботага!— дер эди. Прораб ишбоши эса:

— Ҳа, бойсунлик ботир!— деб чақирар эди.

Қатор тош ташиётган завқли ва заршунос андижонликлар бўлса:

— Балли, тоғ йигити!— дер ва хушчақчақ аскияларида бу йигитни кулишга мажбур этар эди. Бойсунликлар эса, мийиқларида табассум ўйнаб:

— Алпомиш, ҳа, де, ҳушёр бўл, бу улоқни тўдадан

узиб чиқиб, чортоққа ташлаб соврун олишдай ўнгай эмас, бунн Фархадстрой, дейдилар, полвон!— деб қизартишар эди.

1944 йилнинг ёз ойларида, Темир полвон кунига 20 кубометр тупроқ қазиб-ташиб турганда, хотини Хўрматойдан хат олди, у ўғли Хўжамқулнинг хасталигидан хабар бериб, келишини ўтинган эди...

Фарзанд... Йигитга фарзанддан ҳам сеvimлироқ киши бўлармикин? Темир полвон неча кун ўйланиб юрди, лекин ишини бўшаштирмади, асло! У Бойсун бахшиларидан кўп марта эшитган Гўрўғли дostonидаги қўшиқларини, яккароқ қолганда, фақат ўзи эшитарлик қилиб айтарди:

Эй, ёронлар! Аввал бошдан
Давлат керакдир йигитга!
Йиқилганда суямакка
Фарзанд керакдир йигитга!
Отдир йигитнинг йўлдоши,
Ўғилдир давлатнинг боши,
Оққанда кўзларнинг ёши,
Фарзанд керакдир йигитга!

Темир полвон тушунардики, бу улуғ, мўъжизакор қурилиш ҳам фарзанддай сеvimли ва азиз! Бу ўзбек халқининг фарзанди; забардаст қўллар, паҳлавон ирода ва ижодкор халқ ярата оладиган асрий фарзанд!— Темир полвон яна пайқар эдики, ўғли хаста ҳам бўлмаган, Хўрматойнинг ноzi, холос!

— Қурғур, соғинган шекиллик-да!— деб қўяр эди у баъзан. Ҳақиқатаи, кўп ўтмай, колхоз раиси келди ва уйи, молу жони, хотин ва ўғли Хўжамқулнинг соғлигидан тўла-тўқис дарак етказди. Темир полвон аён билдики, сигирини ва қўйларни ҳар куни эрталаб Хўжамқул подага қўшиб, кечқурун қайириб олади, Хўрматой ҳар саҳар бугдой ўроғига далага чиқади ва одатича ҳар кун икки меҳнат куни топмоқда.

Демак, гап ўз жойида, полвоннинг кўнгли тўқ! Шунинг учун яна бардам ишга тушди. Ҳозир Темир полвон гвардиячи бригаданинг устун; у тупроқ ташишда кунлик нормасини 400 процентдан оширса-оширади, лекин камайтган эмас!

Бу — ҳаммага ҳам муяссар бўлавермайди.

Бу қанча-қанча қурувчиларни эргаштирадиган ирода ва баҳодир кучига соҳиб кишида намоён бўладиган хислатдир. Йўқ, бу одамнинг яхши хислатлари кўп; ноёб фазилатлари беҳисоб!

Бу одамнинг маънавий ҳаёти теранроқ ва чуқурроқ, фақат уни тўла чиза олиш учун жўшқин ҳис, кенг таъаввур керак, вақт керак!

Кечқурун... Йироқларда металлургия комбинатининг чироқлари пориллайди. Бунда, ертўлада Темир полвон ўз ёру дўстлари ичида газета хабарларини тинглайди, одатда бу вақтларда мулла қизлар келишиб, олам хабарларидан ўқишади. Полвон биладикки, Қизил Армия Берлинга яқин бориб қолди. Қизил Армия даррандани ўз ўнгурида янчажак! Полвон биладикки: шонли Қизил Армия сафила ўзбек йигитлари бор, бойсунликлар ҳам бор! Темир полвон биладикки, ғалаба ҳайитлари остонада! У жангдан қайтган укасига, қизармай айта олади: «Ука! Мен ҳам жанг қилдим, мен табиатни енгдим, мен халқимизнинг фахри Фарҳод ГЭСни қуришда ишладим!»

У офтобда пишган юзидаги хушмўйловини бураб, хаёлга кетади: ана, янги дарё, Ширинсой ва ҳашаматли ГЭС, заводлар, Фарҳод шаҳри...

У — муродига етади!

* * *

Эй, жаннат днёр, боболарим хоки ётган тупроқ. Ғуборингни кўзларимга тўтиё сингари суртаман ва тўлқинларингни майи нобдай ичаман, она дарё!

1945. Бекобод

ОҚ ЧУҚҚИЛАР..

Эй, менинг олам севгисига сазовор, заҳматкаш республикам, заҳматкаш халқим! Баҳор тошқинларидай қирғоқларни сўлқиллат, тонг алангаларидай олис уфқларга шуълалар соч, ўзинг яратган денгизлардек чайқал ва тўлқинлан, куйла ва яйра! Эй сиз, боболардан ёдгор жез карнай садолари! Қўш-қўш ногораларнинг така-тумлари, чилдирмаларнинг гижбанглари! Рубоб ва чилторларнинг шўх мақомлари! Шодмон қўшиқларимизни эфир нўртаналарининг учағон қанотларида фазоларга олиб учинг, оламга таратинг! Ўзбек тупроғидаги тўйсуронлари, ўйин наволари, бахт ва суюнч ҳаволари меҳнат дунёсига таралсин, оламлар қалбига суюнч ларзаларини солсин!

Тўй ахир, тўй бўлганда ҳам қандақаси денг. Тўйларнинг андақаси! Тўйга қўшиқ ярашади-да. Қўшиқ айтнинг, меҳри жаҳон оналар, сингиллар, туп бўйи бешик тебратиб, тонг чоғида ўчоқ ёқиб, нон узиб, ойдин кечаларда сув жилдиратиб, саратон селида тер тўкиб, ариқ бўйларида томоқлари қақраб, меҳнат китобини варақ-варақ ўқиб, меҳнат қўшиқларини далаларда тўқиб, шарафга сазовор бўла олдингиз. Табиий офатларга, бевақт дўлларга, бебош селларга кўксингизини қалқон қилолдингиз, тоғ қазувчининг меҳнатидай узлуксиз ва оғир меҳнатда ўз ўрнингизини билолдингиз. Йил бўйи меҳнатда сизнинг зиммангизга тушган улуш — фахрлангулик. Улкан хирмонга сиз қўшган улуш қўшиққа арзингулик.

Эрта баҳордан қорли қишга қадар, қорли қишдан эрта баҳорга қадар баб-баробар, балки ошириб манглай тери тўқдингиз. Вақт бўлдики, неча бор эқдингиз ва тикдингиз. Ваҳима сиздан йироқ бўлди. Таваккал ва ўктамлик белбоғи сизнинг ҳам белингизда боғлоқлик бўлди. Шафақ дурра боғлаб, тракторда ер сурганлар, зангори тилсимларнинг тилини ўрганиб, пахтазорларга бурганлар, тепа-тепа, балки тоғ-тоғ оқ хирмон уйганлар, қўшигингизни жараплатинг!

Оқ суг берган она юрт, она тупроқ! Ҳар замон сен тўғрингда ўйласам, заҳматкаш ва мушфиқ она, меҳри тошқин ва қалби қуёш эркин она қиёфаси кўз олдимда тик турарди. Сеннинг бағрингда дунёга келдик, бошларимизни силаб, вояга етказган сенсан, сен бизга нон ва туз, сен бизнинг бугун ва эртаминсан! Эрк ва тенглик, билим ва ёруғлик оналарнинг азалий кўркига юз ҳисса кўрк қўшгани ҳақиқат-ку! Бўри йўлига боғланган улоқдай дир-дир титраган қалби синиқ, эрки занжирбанд, шарафсиз замонлар ўтмишда қолди. Сен ҳам одамсан,— деди Ленин асри,— сен ҳам одамсан!.. Ҳа, Ленин асрида она ва оналик ўз қадрига, ўз шарафига чинакам эга. Меҳнатда ҳам, шодиеёнада ҳам тенг шерик. Одам бўладиган одамни онасидан таниб ол, деганлар. Янги замонамизнинг янги одамни камолга етказаётган оналарга, ўз эркининг қадрини билган, кўзи очиқ, сочи ҳам узун, ақли ҳам теран оналарга, меҳнаткаш оналарга қўшиқ-мақтов арзигандан-арзигулик!

Ўзбек хирмонининг чўққиларни шунчалар юксакки, олис ва қардош дилёрлардан ҳам ярқираб кўринмоқда. Бу хирмонга менинг халқим ўз меҳри, кўз нури, куч ва қувватини, улуғ рус халқига ва бутун қардош халқларга бўлган муҳаббат ва садоқатини тўқди аямайин. Бу хирмон мисқол-мисқол тўплаиб, уч ярим миллион тоннадан ошиб кетди. Пахта заҳматкашларининг коммунизм қурилиши ишига қўшган бу ҳиссалари олтин чўққидай нур сочмоқда. Эл бойлиги, бел қуввати, кўзлар-

нинг чарогонлиги, ёшлик ва ёрқин бахт тимсоли оқ чўққилар... Юрт обрўйи, меҳнатга ва меҳнаткашга хос фахр ва ғурур тимсоли оқ чўққилар. Шу оқ чўққиларнинг оламларга ардоқ бўлишида, бахтимиздай порлоқ бўлишида сенинг улушинг баб-баробар ва балки ошиқроқ, онажонларим, опа-сингилжонларим!

Давраларни қизит, овозингни оламга тарат! Янги меҳнатга билакларнинг шимариглиқ бўлсин, тўйга-тўй, қўшиққа-қўшиқ улансин, эй эзгулик ва мангулик ёғдулари онажонларим, опажонларим, қизларим, келинларим!

Элимсан, тупроғимсан, қадим она юртимсан,
Машъала чироғимсан, олтин пахтазоримсан,
Тўкис-тўкин боғимсан, баракамсан-қутимсан,
Девкорлар даврасида мардимсан, девкоримсан.

1963, ноябрь

РУС ТИЛИ ҲАҚИДА

Рус тили қадимий, пурҳикмат, революцион, алп қудрат ва бардошли бир халқнинг денгиздай теран тилидир. Бу тил чинакам поэзия тили, билим ва фан тили, энг юксак гуманизм ва интернационализм тили, юлдуз кўзлаган, фазо тилсимига калид ясаётган ёрқин инсон тили, келажак замон тилидир.

Бу тилни билмаган, ўрганмаган, бу тилни севмаган кишини ўқимишли деб тасаввур этиш мумкинми, ахир!

Мен рус тилини 1922 йилларда Тошкентдаги ўзбек эрлар билим юртида ўрганишга киришган эдим. Рус тили дарси ҳафтада икки соат бўлишига қарамай, ҳурматли ўқитувчимиз Пальмин биринчи кунлардан оқ ҳамма ўқувчиларда бу тилга рағбат ва ҳурмат туғдира олди. Унинг Пушкин шеърларини бизга ўқиб бериш ва кейин ёдлатишдан иш бошлагани эсимда. Кейин мен бой кутубхонамизда китоб қўймай ўқишга тушдим. Кўз олдимда янги жаҳонлар очилаверди, ўша китоблардан: Толстой, Некрасов, Тургенев, Блок, Горький, бора-бора жаҳон адабиётининг ёрқин сиймолари...

Мен рус тилини севар ва таърифлар эканман, бу бебаҳо хазинадан баҳраманд бўлишдай бахтга эришишим билан беҳад қувонганим демакдир. Бу ўз она тилимни ҳам ҳурмат қилишим демакдир.

Бир шоир сифатида менинг ёзганларимда ҳам бир қадар маъно, бўёқ, жаранг бўлса, бу билан мен Навоий бобом билан бир сирада улуг Пушкиндан ва унинг

тилидан миннатдорман. Нега десангиз, бир бутун ўзбек совет поэзиясининг ҳозирги ривожига ўз боболаримиз билан рус поэзиясининг бир қатор отахонлари баб-баробар манглай тери тўкишганлари ҳақиқат!

Мен ўйлайманки, таржима меҳнати, рус тилини ўрганиш жараёни талай ўзбек ёзувчилари қаторида мен учун ҳам маҳорат мактаби бўлди — бу қўшдай равшан гап!

Ҳа, ҳикмат кўп бу тилда!

ХОРМА, ОТА УЎЛИ, АЗАМАТ ЭЛИМ!

Ҳорма, ота ўғли, азамат пахтакор! Балли, қўлинг дард кўрмасин, эй меҳнати ҳалол, ошу нони азалдан ҳалол, пешана терларидан гавҳар ундиришга қодир, ўз касби, яъни ўзбек тупроғи ва ўзбек халқининг фахри пахтачилик касбини мўъжиза мисол дўндиришга қодир, валломат элим! Сенинг девкор меҳнатингни тасвирлаш учун сўз хазинасида сўз топилгани йўқ ҳали.

Фахрланаман, ғурурланаман, эй забардаст, дунёнинг ўзидай қадимий ва пурҳикмат, замоннинг ўзидай югурик, етук, ҳам билоғон, ҳам кўрағон пахтакор халқим.

Фахрланаман ва ғурурланаман.

Балойи ногаҳонлар, ҳатто тушга кирса лабга учуқ тошадиган офатлар ва қурбонлар сени синдирилгани йўқ, синдирилмайди ҳам. Босқинлар, тошқинлар, ёнғинлар ва ёнғинлар тиндирилгани йўқ, тиндирилмайди ҳам!

Утда куймас, сувда ботмас баҳодир, менинг тушуншимча, сен ўзингсан! Жумҳурият хазинасига, Ватан хазинасига йил сайини кўпроқ гавҳар тўкаётган, бахту келажак яратишга моҳир сен ўзингсан. Фахрланаман, ғурурланаман.

Валломат халқим! Сенинг бу меҳнат армуғонинг, яъни тўрт миллион тоннадан ошгироқ беқиёс хирмонинг — пўлат қуювчилар, кўмир қазувчилар, миллиардчи ғаллакорлар, янги Тошкент қураётган азамат бинокорлар, ўрмон кесувчилар, Олмалиқда олтин топгувчилар, олимлар, фозиллар меҳнатидай қадрли ва бебаҳо! Шу вайдан азмингга олқишлар ўқилса арзигулик!

Олам ҳайрат бармоғини тишляпти. Тишласа май-
ли. Айтишга осон бу, тўрт миллион! Ҳимматингга бал-
ли! Фаҳрим ва гурурим меҳнатқашим! Айтганинг ҳа-
миша бўлади!

Сенга-сенга ардоқлим —
 республикам, олқишлар,
Сенга жўшқин илҳому авжи
 баланд таронам.
Сенга-сенга ҳурматим,
 дилимдаги болқишлар,
Орденлик заҳматқашим,
 бобо деҳқон — мардонам,
Шавкатим, фаҳрим менинг,
Пахтакор республикам,
Юрагим-бағрим менинг,
Пахтакор республикам.
Ерти эмас, бутуним,
Ёрқиним, ёруғ куним,
Қўшиғим, қалб тўлқиним,
Пахтакор республикам.

Узун ва мушкул йўлни қисқа вақт ичида босиб
ўтолган алп пахтакор, сувчи ва агроном, раис ва юк
ташувчи, теримчи ва дарға — ҳамманинг меҳнати бор
бу тенгсиз зафарда.

Ҳаммани тўғри йўлга бошлагучи, ҳаммага масла-
ҳатгўй, ҳаммага пешвоз ва етакчи, мушкулларда си-
налган бир куч бор бизда. Бу бизнинг коммунистик
партия, бу бизнинг Марказий Комитет. Келинг, шундоқ
тенги кам тўй кунда ленинчи партиямизни улуғлайлик!

1966, 20 ноябрь. Пахта байрами

АЛП СИЙМО

Йўлдошбой ота Охунбобо ўғли — ўзбек халқининг чинакам қаҳрамон фарзандларидан бири, чинакам коммунист, инқилоб, янги тузум, янги замон байроқдорларидан бири ва юксак мансабга чинакам лойиқ давлат бошлиғи эди. У Ленин мактабига хос курашчи ва улкан арбоб эди. Унинг халқ ичидаги обрўсига ва доврўғига тараф йўқ эди. Довруғи дунёга кетган одам, деган халқ ибораси, менимча, Йўлдошбой ота таърифи ва сифатига тўла мос иборадир.

Марғилонлик мардикор, аравакаш, қарол, жафодийда ва хор бир меҳнат ўғли — жумҳурият раиси даражасигача кўтарилиши ҳеч кимнинг тушига кирганмикин? Ҳа, туш ҳам гапми! Меҳнаткаш одамзод ўзига дарддош, тўғри ва жўмард ҳукмдор, яхши бошлиқ ҳақида армон қилар, эртақлар тўқиб, қўшиқларда куйлар эди. Ленин замонасидаги мўъжизалардан бири ҳам ўша армоннинг рўёбга чиқиши бўлди.

1929 йили мен Йўлдошбой отада шахсий котиб бўлиб ишладим. Котиб битта мен эмасдим, мен тўртинчи эдим. Биринчи шахсий котиб Ҳамид Азимбоев деган хушбичим татар йигити бўлиб, йўл-йўриққа етук одам эди. Қабулхона ўшанинг эркида эди. Ўша вақтнинг ҳам билгич, ҳам саводли ходимларидан эди. Тагин Фулом Исмоилов деган самарқандлик шоп мўйловли йигит бўлиб, у Ота номига келган аризалар ҳисобини олиб ўтирар эди. Ахир, ҳар куни Ота номига даста-даста хат келар эди-да. Ҳамма-

сини ўқиб чиқиш учун бир одам улгуриши маҳол эди, баъзан хат ўқиш ва қисқа мазмунини Раисга етказиш учун котиблардан ташқари бошқа бўлинмалардан ҳам ўртоқлар жалб қилинар эди. Учинчиси Аҳмад Шораҳмедов эди. Тўртинчи мен эдим. Мен кўпроқ янги алифбе (Ота янги алифбо қўмитасининг раиси эди) масаласида; баъзи мақолалар иншосида, умуман, маданият ва адабиёт масалаларида Отага қарашар эдим. Ва шу бобдаги топшириқларни бажарар эдим. Ундан ташқари, Ота билан учрашувларни, суҳбатларини, сафарларини матбуотда ёритиб турар эдим. Ота ҳақида, йиғинларда чиқишлари, ташаббуслари, фикрлари, ҳаёти ҳақида хабар ва очерклар ёзиб борар эдим. Шунингдек, Ота билан ҳар кун рус тилидан машғулотлар ўтказиш ҳам меннинг зиммамда эди.

Йўлдошбой ота халқ орасида энг обрўли, иродаси зўр, жуда оқ кўнгил, хушмуомала, ниҳоят камтар, меҳнаткашга жонкуяр, ўрнида бсаёв, ўрнида кўнгилчан, жуда зийрак, жуда ҳушёр, жуда доно, фидоний, дилкаш, деҳқончилик илмида аллома даражасида билагон, чин маъносида халқчил инсон ва туғма чечан етакчилардан эди. Қуввайи ҳофизаси ҳайрон қолгулик ёрқин ва айнимас одам эди. Кўп ғазал, дoston ва масалларни ёд билар ва ўрнида ишлатар эди. Бир кўрган одамини қирқ йилдан кейин ҳам таний олар эди.

Мен Тошкентда ўлка ўзбек эрлар билим юртини тугатгандан кейин, комсомол йўлланмаси билан Самарқандга (ўша вақтда пойтахт Самарқанд эди) ишга бордим. Биринчи китобим чиққан эди. Ёзувчилик ишқи дилимни тугал эгаллаб олган палла эди. Ўзбекистон Марказий Ижроия Қўмитасида ишлаш ёш қалам тебратувчи сифатида мени аввало доводиратгани, лекин бари бир жуда қизиқтирганини яширмайман.

Ўша йили Фарғона водийсида, нечундир, ипак режаси тўлмай қолди. Ўзбекистон Марказий партия комитети бу ҳолни бартараф қилиш вазифасини Йўлдошбой ота зим-

масига қўйганини мен шошилинч сафарга тайёрланаётганда билдим. Ярим тунда, чамаси, ўн киши Ота билан бирликда дрезинда (темир ғилдиракли, темир йўлда юришга мосланган авто) жўнаб қолдик ва тонг маҳали Марғилонда ҳозир бўлдик. Ота ёнида ўша чигалга тегишли комиссариатлардан вакиллар бор, Олтинбеков деган доимий соқчиси ҳам бирга.

Шундай қилиб, эрта билан Марғилон шаҳрига тушиб, Ўрда тагига келиб, сўрилик чойхоналарнинг биридан жой олдик. Сал ўтмай айлана чойхоналар, майдон, ён кўчалар ғуж-ғуж одам бўлиб кетди. Тепароқда чой ичиб ўтирган Ота ёнига дам-бадам чоллар, ўрта ёшли қўшчилар, косиблар, аравакашлар келиб, ҳол сўрашар, дийдор кўришганларидан хушвақт. Давра борган сари кенгаяр эди. Сал ўтмай аския, чолғу, ашула бири бирига уланиб кетди. Шаҳар маркази тўй тусини олди. Майдонда ўйин ҳам баравж. Бир вақт Ота ўрnidан турди, ҳамма сув қуйгандай жим бўлди, ҳамманинг кўзи ва қулоғи Отада эди. Ота аввало қўлини кўкрагига қўйиб, халққа тағин салом бериб, гўё она шаҳри олдида фарзандлик таъзимини бажо келтириб, кейин салмоқ билан гапга тушиб кетди.

Ота ўтмиш жафоси ҳақида, Шўролар ҳукуматининг халқпарварлиги, Ленин йўлининг бахтга етаклаши, эртаги куннинг яна тўқ ва ёруғ бўлиши аниқ эканлиги ҳақида, эски дунё сарқитлари, душман унсурларининг янги дунё қуришимизга халал бераётганлиги ҳақида, ҳали камчиликлар мавжудлиги, ҳали навбат келмаган ишлар талайлиги ҳақида сўзлар эди.

— Хўш,— деди сўзининг охирироғида Ота,— пиллага қандоқ бало тегди бу йил? Шўролар ҳукуматидан нега аяб қолдинглар пиллани? Қим сизни чалғитган ўзи? Важи борми?

Нафас ўтган йўқ, сўрига бир кекса кўтарилди-ю, кўкрагига муштлаб кетди. Ота бориб кексанинг қўлидан тутди:— Гапиринг-да!

Нуроний кекса айтганлари тахминан шундоқ эди:

— Самарқандга кетдингу биздан хабар олмай қўйдинг, ҳей! Қурт тутдик, топширдик ҳам. Лекин манови ноинсофларинг бизга тегишимизни бермай куйдирыпти. Тагин уйларимизни тинтув қилишди, зада қилишди, норизо қилишди, безор бўлдик-ку. Кўзингга куйдирги чиққурларни қара, ҳў ана, уялмасдан ўқрайишиб туришибди-я! Мана мен икки қоп пиллани ҳў Езёвондаги суви қуриган қудуққа ташлаб қўйганман. Мана, ўзинг келибсан, дардимни айтдим. Текинга десанг ҳам ҳозир олиб келиб, ҳукуматга ўтказаман, Шўролардан аяйдиганимиз йўқ, болам! Емонлар даккисидан асра, хўрлатма бизни, ҳа!

Маълум бўлдики, пилла топширувчиларга берилиши зарур чой, ширинлик, ипаклик ва газлама босиб қолинмоқда экан. (Ўша вақтда ҳамма нарса танқис ва ўлчовлик эди-да!) Охунбобоев ёнида борганларнинг бирига нимадир пичирлади, холос. Сал ўтмай майдондан милиция олдига тушган тўртта дўкончи ўтди ва шунинг кетидан Ўрда тагида тўрт жойга катта тарозу қурилди-ю, пилла қабул қилиш қизиб кетди, дўконлар эшиги очилди ҳам. Юзларда ёруғ бир шодонлик, кўзларда эртаги кунга умидворлик ярқираб кетди. Меҳнаткаш халқнинг ўз ўғли, ўз оқсоқолидан кўнгли тўлганлиги жилмайишларда, Фарғона водийсига хос қадим ўзбекиё салом ва ширин суҳбатларда намоён бўлди. Ўша куни мен Отанинг халққа нечоғлик яқин ва ардоқли эканини, халқ билан тили ҳам, дили ҳам бир эканини илк гал Марғилонда кўрдим ва қойил бўлдим.

Ўша кун кеч оқшом Ота ва ёнидагилар Марғилон чеккасида бир қўшчи ҳовлисига бордик (оти эсимда йўқ, дафтаримда ҳам йўқ). Ўша кечаси ҳалиги қўшчининг тўйи (уйланиш) бўлди, сигирлик бўлди (кўпдан буён кам харажатликдан, қўли калталигидан унашиб қўйган қаллиғини ололмай юрган экан-да!). Бутун харажат юз эллик сўм бўлди. Бу жумҳурият Раисининг жўмардлиги.

(Узига хос фонддан ўрнида ишлатар эди Ота. Ҳар йўлга чиққанда даста-даста пул олиб чиқардик. Жуда ёрдамга муҳтожларга улашар ва халқ Шўро ҳукуматига дуою олқинш айтиб қолар эди.)

Тонготарда Ота: жўнайлик, деб қолди. Кимдир ҳозир поезд ўтмаслигини айтган эди, Ота: юраверинглар, бир гап бўлар, дрезинга бекор жавоб берибмиз-да, деди-ю, бекатга бошлаб қолди. Марғилон бекатида, ҳамма ҳайрон, нима қилар эканмиз, деган хаёлда турардик. Ота бекат бошлиғини чақириб: бизни Андижонга етказинг, деди. Бошлиқ, яқин орада поезд ўтмайди, лекин паровоз бор, деди шекилли. Ота: майли, паровозни тўғриланг, деди. Ҳаммамиз паровозга тушиб, хайрлашиб, жўнаб кетдик. Кун кўтарилган пайтда Андижонда бўлдик. Қандайдир, Ота келишидан хабар топиб, тумонат одам қарши олди. Бекат майдонидан — меҳмонхонага қадар одам эди. Андижон ҳам тўй тусини олган эди, бу ерда масала митингсиз ҳал бўлди. Ундан Наманган, кейин Қўқонга келдик. Тўрт кун ичида Фарғона водийсида пилла режаси кутилгандан ортиқ бажарилганлиги, Отанинг азмкорлиги, тадбири, обрўси, бурролиги, халқ қалбининг нозик торларини жаранглатишга қодир, уста арбоблиги ҳануз ҳануз эсимда. Отанинг энг қалтис ва чигал паллада ўткир табибдай халқ ичида пайдо бўлганига ва халқ дардига даво топганига гувоҳ бўлдим, кўрдим, уқдим, гурур туйғусида тўлқинланиб юрдим ҳам.

Ота одатда эрталаб хизматга ҳаммадан олдин келар эди. Кейин соат 8 да бутун хоналарни айланиб чиқар эди. Бирор одам кечикса ё хизматга келмай қолса, қаттиқ уялтириб, яна такрорланса қўлига паттасини тутқазар эди. Бир куни Бекчонтой деган бўлим бошлиғи хизматга кечикиб келди. Жуда ҳурматли, ўз ишига пишиқ одам эди. Лекин Ота чақирганда титраб қолди, беваж кечиккан экан-да. Елгон гапириш қўлидан келмас эди. Барибир Ота кўзларидан билар эди. Узр сўради, капкатта одам қора терга тушиб, узр сўради-я! Ҳаммадан

кечирим сўради у. Ота юмшаб айтди: «Марказий Ижроком дейдилар. Олий маҳкама, сиз шу ерда улкан мансабдасиз. Сиз шундоқ қилсангиз, бошқалардан не умид? Ахир мой айниса туз сепишади. Хўш, туз айниса — нима солайлик, ўйланг-чи!» Бекчонтой шу-шу ишдан кечиккани йўқ.

Ота номига келадиган бесаноқ конвертлар ва телеграммалар ичида баъзан ўлимга ҳукм этилган бировнинг аризаси ҳам бўларди. Ота бундай вақтда ўта жиддий тус оларди. Махфий бўлим бир соат ичида ўша ҳукм этилмиш одам ҳақида Отага тўла маълумот етказар эди. Шунга қараб, гоҳ у ёқли, гоҳ бу ёқли ҳал этилар эди. Албатта Ота кўп вақт, иложи бўлганича, қонун сиғдирганича ўлимни қамоқ билан алмаштиришга буйруқ берарди. Бир кун Аҳмадали Эрали ўғли деган одамнинг аризаси келди. Ота ўша номни эшитганданоқ: «Бекор қилинг!» деди бўлим бошлиғига. У ҳам иккиланмай, дарҳол ҳукмини бекор қила қолди, кейин маълум бўлдики, Аҳмадали ота-бобосидан батрак бўлиб, заминдорлар туҳматига қолиб, ўшалар қилган жиноятга, сал бўлмаса, йўқ бўлиб кетар экану, отанинг Аҳмадалини бир кўрганлиги ва эсининг бутунлиги, синфий сезгирлиги бегуноҳни ўлимдан олиб қолди. Бундай воқеа ўқтин-ўқтин яхшилик билан тугалар эди.

Йўлдошбой отанинг Самарқандда Уртут кўчасидаги ҳовлисида дастурхон устида ҳар куни камида ўн қўноқ ҳозир эди. Булар жумҳуриятнинг ҳамма бурчакларидан келгувчи аризачилар бўлиб, ҳар қайсиси камида бир ҳафта ётиб, Самарқандни тўкис зиёрат қилиб, айланиб, кейин ишкалини битириб кетар эди.

Отанинг биринчи шахсий котиби Азимбоев ҳам (оиласи билан), мен ҳам ўша ҳовлида турардик. Оқшомлар ҳам аризаларни қоғозга кўчириш, ўшани қайси комиссарнат орқали ҳал қилиш билан ўтар эди. Юрт отаси ҳамма вақт юрт иши билан банд, ҳамиша юрт қайғусини егувчи, юрт хизматидан чарчамас, биллурин пок, юртга келган

балого кўксн қалқон коммунист, кеккайиш тушига ҳам кирмас улуг қалб эгаси эди. Катта-кичик бирдек: Ота, дер эди. Отадан норози бўлиб кетган одам йўқ эди, фақат мулкдорлар, зўравонлар, аслида терс одамлар дакки еб кетишар эди.

Йўлдошбой ота ҳаммадан олдин деҳқон эди. Самарқанд чеккасида, дарё бўйида у ўзи ташкил этган ва ўз оталиғига олган бир ўртоқ хўжалик бўларди. Бу кам ерилик ё бутунлай ерсиз хўжаликлардан қурилган эди. Ҳар жума куни Марказий Ижроком ходимлари, битта қолмай, Ота билан ўша хўжаликка чиқардик. Уша вақтда ҳали гўдак қизалоғи Хайри ва ундан кичик Қаримберди ўғли ҳам бирга бўларди. Ота қайсидир қўрбошидан ўлжа тушган оқ бўз тулпорни қўшғилдирак енгил аравага қўшиб, сайр этиб борар эди. Биринчи бўлиб енг шимариб, ишга тушар, кетмон чопар эди.

Ер тўқайлик бўлиб, битта-битта очилар, тўнкалар қўпорилар ва йил сайини кенгаяр, йил сайини тажриба ва малакаси ошар, атрофдаги қишлоқларга ибрат-ўрнак бўлар эди. (Ҳали колхоз йўқ маҳал эди-да!)

Ҳар вақт бирор мақола ёзиши ва ё мактаб, ё зиёлилар, ё қурувчилар ўртасида гапириши керак бўлса, Ота: — Ўғлим, шу масалада ўртоқ Ленин нима дептиякан, қараб кўринг-чи?— дер эди. Мен ҳам дарров топшига ҳаракат қилар эдим. Жуда хушвақт ва рози бўларди Ота.

1925 йили, Тошкентда «Билим юрти»да тузилган ёш кашшофлар уюшмаси Охунбобоев номида эди. Вожатий ҳам аввал Жавлон Раҳмон (таниқли маърифатчи, машҳур педагог), кейин Олим Аминий бўлди (ҳозир улкан олим). Йўлдошбой ота шу уюшмани оталиққа олгани махсус Тошкентга келган эди: «Мана, бугундан ҳамманг менинг ўғлим бўлдинглар, яхши ўқинглар», деган эди. Бизга усти бош, кийим-кечак, байроқ, дўмбира олиш учун минг сўм берган эди. Минг сўм катта пул эди у маҳал! Ушанда мен ҳам Ота олдида, инимандир, ёд

Ўқиган эдим, ҳам музика тўғараги қатнашчилари билан «Ражабий I» куйини ижро этган эдик. Саҳнада биров чуваклик, ўзгаси ялангоёқ, биров камзулда, биров кўйлакчан ўтирардик. Қамчил вақт эди-да. Ушанда бир кўрган Ота, 1929 йили, яъни тўрт йилдан кейин, ўзга кийимда, ўзга қиёфада мени дарров таниб: «Ўғлим» деди, синфдошларимдан анчасини, ном-баном, қайга юборилганидан хабар олди.

Ота ҳақида асарлар яратилмоқда. Мен ҳам анча йиллар меҳнат қилиб, бир драма ёздим. Лекин булар Отанинг жуда мазмунли, жуда ҳикматли ҳаётини ва қаҳрамонликларини ёритишда қатралар, холос. Сўнги нафасигача ленинчи, инсонпарвар, коммунистик гояларга содиқ, гавҳардай беғубор, маъракаларда ташаббускор, тўйларда тўйбоши, халқ ҳашарларида етакчи, талай комбинат ва саройлар негизига биринчи ғишт қўйган, талай янги дарёлар очишда биринчи кетмон урган, ярим асрлик оғир йўлда, оғир курашларда байроқдорлардан бири, чинакам халқ ўғли, халқ Отасининг нутилмас сиймоси ҳаминша дилимиз тўридадир.

1967

Ж И Г А Р Б А Н Д...

Соғ бормисан, эй қучоғи қуёш ҳароратли, меҳнати бир олам, доврўғи бир дунё, девкор ўзбегим!! Кел, кўришайлик. Сени соғиниб келдик, суюк ва тансиқ дийдорингни кўргали келдик.

Тетик бормисан, эй шеърият ва ўлан ўлкаси, санъат бешиги, жаҳондай қадимий табаррук тупроқ! Эй, Навоийдек ўлмас устоз дostonларига ранг ва жило бермиш, Бобиршоҳ газалларига борса келмас элларда ҳам қудрат ва зиё бермиш, Машраб ва Ҳабибий, Яшин ва Манноф Жалол, Ҳалимабону ва Асад Исмат ўғли каби буюк сиймоларнинг она алласидек қиммат ўлкаси, киндик қонлари тўкилмиш бобо юрт, она тилим! Ҳам ишчи, ҳам бободоҳқон, ҳам кончи, ҳам мўъжизакор боғбон, ҳам пиллакаш, ҳам қора мой булоқларининг кўзини очишга қодир, париваш ва баҳодир, ўхшаши кам алп элим! Кел, кўришайлик! Сенга ўзбек қаламкашларининг дил-дилларида барқ урган фарзандлик қутловларини ва яхши тилакларини, қаламкашлик бобида қарздорлик туйғуларини олиб келдим. Қабул эт, эй балодийда, тоғ бардош, азамат, оқ момиқ ўлкаси!

Меҳнатинг бир олам, дедим ҳали. Шундоқ! Сенинг азминг ҳам, бардошинг ҳам, сен босган одимлар ҳам алпларга хос. Сенинг тўйинг ва томошанг ҳам, сенинг заҳмат ва маҳоратинг ҳам алпларга хос! Жондош жумҳуриятимизнинг фахрисан, тантилик ва ўқтамлик, одамийлик, пешана тери ва мўлчилик-кўлчилик наҳрисан,

десам юздан бир мақтовимни айтган бўламан, холос.

Эй тошқин дарёларга биринчи бўлиб жилов сололган, фалокатларга эртакдаги паҳлавонлардек қалқон бўла олган, чинакам забардаст ва чўнг диёр, сенинг ҳар кунинг бир китоб, ҳар соатинг бир қисса ва қўшиқ. Сенинг салобатинг қаршисида бош эгаман, қутлуғ ва бебаҳо Ватан парчаси! Не дейин! Ҳамиша юзинг ёруғ, белинг бақувват, давлатинг дарё, сахийлигинг юз Ҳотам лол қолгули, довруғинг ҳамиша давронга ярашиқ бўлсин! Ҳамиша бахт ва қут бўсағангдан нари кетолмасин. Сенинг ҳамиша қувноқ ва бардам бўлишингга, ҳамиша ғолибона кулишингга, ҳамиша қўшиқларда жараглаб туришингга, ҳамиша аср одимларини ойларда босишингга ва илғорлик байроғини юксак чўққиларга ошишингга тилакдошман, кўзим қэрачиги, жигарбанд Андижон!

1967, 26 август

ТЎРГА УТИНГ

Қорақалпоқ — оталар сўзига ҳам ўбдон бой халқлардан. Биттаси эсга тушди: «Бой билан қуда бўлса, ўртасида йўрға юради. Бой билан ёрли қуда бўлса, йўрғаси ҳам зўрға юради».

Ўзбек билан қорақалпоқ фақат қудагина эмас, балки ака-ука, жигарбанд, қалин дўст, жонқуяр. Тағин бири-бирига қўлдошлиги ва улуғ йўлда ҳамиша йўлдошлиги ҳам бор. Йўрғаси ҳам зўрға юрадиган замонлар ўтиб кетди. Наинки йўрға, кумуш ранг семурғлар қатнапти ўртада. Юзини Аму сувида чайган йўлчи нонуштани Тошкентда, тушликни Москвада қилаётибди ҳозир. Негаки (бой ҳам гапми!), ҳар иккала халқ ҳозир юз Сулаймондан бадавлатроқ, юз Ҳотамдан жўмардроқ. Давлати бор, олам-олам давлатга бергусиз эрки бор. Байроғи бор. Маданияти ва адабиёти бор.

Қорақалпоқ адабиёти бизга кўпдан таниш ва сеvimли. Қорақалпоқ адабиётининг боболари ҳам, замондош адиблари ҳам бизга кўпдан таниш ва ардоқли. «Қирқ қиз» эпоси, шубҳасиз, жаҳон адабиёти хазинасига қорақалпоқдан армуғон гавҳар донадир. Уша улкан эпос устидаги узоқ меҳнатдан кейин мен Бердақ, Жиянжиров асарларини севиб таржима қилдим. Жўлмирза, Хўжабек, Наврўз оға, Содиқ Нуримбет ва Аббос Добил китоблари қайта-қайта нашр этилмоқда. Мен қорақалпоқ поэзиясига дилбандлардан бириман ва бу эмгакларим билан фахрланаман.

Қорақалпоқ ўта қадим халқлардан бири. Замонлар зайлида не-не қирғинлар ва балоларга дуч бўлавериб, сал бўлмаса, номи ўчиб кетишдан буюк инқилоб, Ленин замонаси сақлаб қолди.

Ленин туфайли қорақалпоқ қардош халқлар сафида кенг ва ёруғ йўлдан илгариламоқда. Бугун ўша халқ оқинлари ва санъаткорлари пойтахтимизга келиб тушдилар. Бахти кулган йигитнинг янгаси чиқар олдидан, дейишади. Ажаб бахти кулган йигитларданман-да. Бугун фақат сулув ва санъаткор янгаларимнигина эмас, суюкли қаламкаш дўстларим ва замондошларим, укалар ва сингилларимни кўряпман. Тирикликда дийдор энг яхши ва унутилмас бахтдир. Кўз кўзга, меҳр юзга тушадиган кунлар келди. Ҳафталик сермазмун ўтади, суҳбатлар ва томошалар қизиқ ва серзавқ бўлади.

Йўлингизга интизор эдик, кўз устига. Қош устига. Тўрга ўтинг! Меҳру муҳаббатимиз пояндоз сизга, девкор пойтахтимиз пешкаш сизга, дўстлар, жондошлар!

1969

У Г И Т...

Билим — ақлнинг чироғи, деган боболар сўзини-ку, талай эшитгандирсиз. Лекин мағзини чаққанмисиз? Гап мағзида, болаларим!

Сиз шундоқ бир замонда яшамоқдасизки, буни одам-зод неча-неча асрлар орзу қилиб келар эди, ер юзидаги талай мамлакатлардаги лак-лак меҳнаткаш инсон ҳозир ҳам бундоқ замонга етолмай армонда, бундоқ замонга ўт сувсоқ.

Не-не жанглар, қурбонлар, азоблар, оғирликлар сўнггида қурилаётган, кундан-кунга яшнаётган ва чўққиларга юксалаётган Ленин замонаси бу, болаларим!

Бундан эллик йилгина аввал тағи бўйра ё похоллик, қоронғи ва зах, тор мактабларда («Эски мактаб») ўқиш ҳам ҳамма болаларга насиб бўлмас эди. Бундоқ мактабларда ўқишнинг ўзи азоб устига азоб, умр эгови эди. Уша вақтда боболаримиз фақат тенгсизликдан, кўтарам меҳнатдангина эмас, билимсизликдан ҳам қийналар эдилар. Билимсизлик, жилла бўлмаса жиндак савод олиш имконияти йўқлиги боболаримизнинг бахтсизлиги эди. Сиз омончи кўрмагансиз, урчуқни кўрмагансиз, қора чироқ, бўз дастгоҳини ва қўл тегирмонни кўрмагансиз, кўрмайсиз ҳам...

Буларнинг ҳаммаси билимсизликдан, ақл чироғи ўчиб қолганидан бошга тушган балолар эди.

Тўғри, бир замонлар юртимиз билим ўчоғи эди. Форобий, Беруний, Улуғбек, Навоий каби сиймолар халқимиз-

нинг фахри ва ғуруридир. Лекин узлуксиз тахт жанжаллари, ўзаро жанглари, бирин-кетин босқинлар билим чироқларимизни сўндириб кетдилар. Ҳалигидай улуг ва ёрқин сиймолар қора тунларда юлдузлардай порлаб қолдилар, холос. Бу гапларни тарих дарсларидан тўлароқ билиб оласиз кейинроқ...

Мен ўзим ҳам гирт қишлоқиларданман. Тошкентга 1921 йили келдим. Тошкент ўша вақтда ҳам билим бешиги, ёруғлик эшиги эди. Ҳозир чин маъноси билан шундоқ!

Мен аввало «Алмаи» номли иш мактабида, кейин ўзбек эрлар билим юртида ўқидим. У вақт шароит анча оғир эди. Синфлар совуқ, оч-тўқ, юпун ўқишга тўғри келди. Лекин ўқитувчиларимиз жуда талабчан ва чинакам тарбиячилар бўлганидан жуда тиришиб ўқир эдик. Айтиқса, Олим Шарафутдинов менинг чинакам ўқитувчим, менда адабиётга ишқ уйғотган улуг инсон эсимдан чиқмайди, асло...

Мундоқ қараганда яхши ўқитувчи — ота ўрнидаги одам. Иккинчи ота. Эзгу ота! Оталардай ўрнида қаттиқ қўл, ўрнида меҳри булоқ бу киши талай-талай мендек ўқувчиларнинг умрбод миннатдорчилигига сазовор ўқитувчидир.

Баъзилар ўйлайдики, масалан, адабиётчи бўлиш учун ҳадеб, адабиёт назарияси ва қисса ё шеър китоблари ўқиш kifоя. Бу нотўғри тушунча. Биз ҳандасадан ҳам, кимёдан ҳам, алжабрдан ҳам, қўл ҳунаридан ҳам бешга ўқирдик. Ўзимиз чувак ҳам тикардик, кўчат ҳам ўтқазардик, чопиқ ҳам қўлимиздан келарди, физика лабораториясида кечаси алламаҳалга қадар, совуқдан жунжиб тажриба ўтказардик.

Мана қишлоқдан илк марта бекатга тушганимда, электр чироққа бир мўъжизадай тонг қолиб, амаким билан аграйиб қолган эдим... Бунинг ёғи қайда-ю, пилиги қани? Қандай қилиб муштдаккина юмри шиша кўчани ёритиб турибди-я... Ҳозир электр кучининг нималигига ақлим етади. Бир вақт ой ё қуёш тутилишидан ўлгудай

ваҳимага тушадиган эл-улус ҳозир фазога учишлардан ҳам гангиб қолмайди! Уйлайманки, бунинг ҳаммаси билим туфайли, бизга билим берган ўқитувчилар туфайли, замон туфайлидир.

Ҳозир билим қудратига ишонмовчилар бармоқ билан санарлик. Лекин бу талтайишга ҳақ бермайди, болаларим! Билим, боя боболаримизнинг сўзини эслатганимдек, йўлда яроғу кўзда қароғ, ақлга чироғ, билиммензликнинг йўли йироқдан-йироқ. Билим — хазиналар қални. Билимли киши замондан бохабар ва замонга ҳамнафас, эртасидан бохабар киши, деган сўз. Табиат тилсимлари, аввало, билим билан очилмоқда. Ҳали очилмаган ва сизнинг азмингизни кутган тилсим ва сир бесаноқ, болаларим!

Билим ўзи мияга қуйилиб қолмайди. Кўз нурларингиз бадалига, бедорлик, қунт ва жонбозлик бадалига келадиган бебаҳо ва эзгу гавҳар бу! Ўқимишли бўлинг, болаларим! Подонликдан қочинг, подонлик ҳамиша чалкашлик. Замон қадрига, бахт қадрига етинг. Мактабни севинг, ўқитувчингизни ардоқлай олинг. Яхши китоб ҳамиша йўлдошингиз бўлсин. Халқимизнинг эртанги кунни, келажаги, умиди — сиз, болаларим. Эртаги куннинг муҳандислари, кимёгарлари, тупроқшунослари, табиатчилари, машинасозлари, етук қаламкашлари, алломалари, фазогирлари, қисқаси, ўқимишли қурувчилари, Ленин асрининг чинакам билагон кишилари бўлинг. Тағин уқтирмаман; бахт қадрига етинг, отадай заҳматкаш ва меҳри жўшқин ўқитувчиларни дилдан ардоқлай олинг, улардан тугал ўргана олинг!

1970

КЎЗ УСТИГА!

Навоний менинг устозим, деган ўз ўланида Абай. Улуғ Алишерга ихлосманд Абай Қунанбой ўғли, ўз навбатида, қозоқ ёзма адабиётининг бобоси, қозоқ халқининг даҳо фарзанди, улуғ шоири, аср ўғли даражасига кўтарила олди. Мен тагидан чизиб айтмоқчи бўлган гап ўзбек ва қозоқ адабий яқинлашувларининг Абайдан бошланиши...

Абай бошлаган бу қутлуғ амал бизнинг замонамизда тагин ярқираб кетди десак, ошириб-тошириб айтган гап бўлмас. Мухтор оғаю Собит оға билан устоз Ойбек ва Фафур Фулом борди-келдиси бор, жон аямас дўстлар эди. Ғабит Мусреп ва Абдулла Тожибой асарлари ўзбек китобхони севган китоблар бўлиб қолгани сир эмас. Шунингдек, қозоқ китобхонлари Абдулла Қодирий, Ойбек, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор ва бошқа талай ўзбек адиб ва шоирларнинг асарларини ўз тилларида ардоқлаб ўқишмоқда.

1961 йил май ойида биз ўзбек адабиёти ва санъати вакиллари қозоқ жумҳуриятига қўноққа борган эдик, чексиз қозоқ дёрида ўлкама-ўлка кезган эдик, давраларда — суҳбатларда бўлган эдик, шеър ўқиган эдик. Номлари ҳали харитада ҳам йўқ ўнлаб афсонавий оқ мармар шаҳарларда ва яшил кентларда ҳайрон ва қойил кезган эдик. Жилмайган кўзлар, тавозекор юз яшар чоллар, неварога бой бувижонлар, кўмир қазувчилар, Олатоғдек буғдой хирмонини уйган деҳқонлар, балиқчилар ва чорвадорлар ҳали кўз олдимда. Бу дўстлик, қардошлик шодиёнаси кечагидек эсимда.

Мана, бугун қозоқ дўстлар бизнинг жумҳуриятга қўноқ. Бу бориш-келиш, бу қалинлик, бу тўйларнинг маъноси Балхашдай тоза-ю, теран ва Чотқолдек юксак. Бу фақат бизнинг замонда — Ленин замонасида рўёбга чиқаётган асрий орзулардир. Бу келиш чинакам қардошлик ва қондошлик байрамга айланиши ўз-ўзидан маълум. Бу тўй дил тўлқинига сал йўл бериб айтсам, Ленин замонасидаги халқлар дўстлигига бағишланган жаранг қасидадир.

Мен қозоқ тупроғида, қадим ўзбек қишлоғида туғилганман. Қозоқ тили ва адабиётини она тилимдек биланман, ардоқлайман. Улуғ Абай ва Жамбил, Абдулла Тожибой ва Ғафур Қайирбек, Изтой ва Шамил Муҳаммаджон ўланларини ўз тилимга таржима қилганим билан зиғирдай фахрланаман. Олмаотага ҳар борганимда дўстларим кўзларидаги ёруғ меҳр менинг кўзларимда қолади. Кўзларимдан қалбимга ўтади.

Менга нон ва туз бермиш ўзбек халқим номидан, менга шараф ва минбар бермиш бобо юртим номидан барала айтаман:

— Хуш келибсиз, қалин қозоқ дўстлар! Қозоқ адабиётининг алп заҳматкаши Собит оға, чинакам зиёли аллома ёзувчи Ғабит Мусреп ўғли, қозоқ тупроғининг жарангсоз булбули Тожибой оқсоқолнинг кўз қорачиги Абдулла замондош, Жубан Мўлдағали, Сирбой Мавлен, Анвар Олимжон — келинг, тўрга ўтинг, қадамларингиз кўз устига, қош устига! Юртимизни кўринг, яйранг, энг яхши нимамиз бўлса — ҳаммаси сизга пешкаш! Қучоғимиз очиқ, дастурхон ёзиғлиқ, ардоқли бовурдошларим!

1971

САДО

Улуғ Коммунистик партиямизнинг улкан ва қутлуғ қурултойи ўн кунлик азамат ишини тугатганига уч ҳафта бўлди. Лекин бу чинакам улуғвор қурултой садолари юмалоқ дунёнинг олис-олис нуқталарида меҳнаткаш одам қулоғида ҳануз баравж мақомдай тинимсиз жарангламоқда. Чунки бу — учағон тарих саҳифасига олтин боб ёзолган қурултой бўлди-да...

Қурултой дунё кўламида жуда кўп чигил масалаларга аниқлик, жуда кўп аниқ масалаларга ёрқинлик бағишлаб ўтди. Қурултой минбарида жаранглаган хотиржам, салмоқдор мантиқ ва ҳикмат — одамзод онгида, одамзод тушунчасида теран из қолдириб, уйғоқлик, бурролик яратиб, инсон кўзига ёруғлик бағишлаб ўтди. Оддий инсон, манглай тери бадалига ҳалол нон егувчи инсон учун талай-талай жумбоқ ҳозир жумбоқ бўлмай қолди.

Олам тагин бир карра пайқаб олдики, Совет Иттифоқи коммунистлар партиясининг етакчиси бўлмиш Марказий Комитет ва унинг Сиёсий бюроси тўғри йўлдан тоймай илгариламоқда, Ленин ғояларига содиқ, Ленин ғояларини ижодий қўлламоқда ва учиримларидан учиб ўтмоқда, жавлон урмоқда.

Олам тагин теранроқ фаҳмлаб олдики, Совет Иттифоқи ер юзида энг илғор оғир саноати, энг тўкин қишлоқ хўжалиги бор, энг маданий ва эркин, ўз тақдирига ўзи эга, келажаги ёруғ ҳам энг яратувчи инсон яшаётган

мамлакатга айланмоқда. Олам тушуниб олдики, бу мўъжизакор мамлакат осойишталик ва тинчлик ошиғи, лекин тинчини бузганлар адабини беришга қодир, беаёв.

Олам тағин аниқроқ тушуниб олдики, Совет Иттифоқи дунёда энг адолатпарвар, энг жувонмард. Меҳнаткаш инсон (ким ва қайда бўлишидан қатъи назар) тақдирига тарафкаш, меҳнаткаш инсонга қўлдош, меҳнаткаш инсон учун машъал мамлакатдир.

Олам англаб олдики, Совет мамлакати мўъжизакор, бақувват, нони бутун, энгил-боши бутун, бахти бутун, тўйи томошаси карнай-сурнайлик, дастурхони жаннатий, кўзларни қувнатар даражада қувноқ, дилкаш, дилрабо, меҳнатда ва ижодда девкор мамлакат, эртақлардан ҳақиқат яратилган фазогир мамлакат, донгдор мамлакат, етакчи мамлакат.

Олам шуни ҳам англаб олдики, қадимги ва ялмоғиз зиддиятлар тағин кескинроқ, тағин яланғочроқ поғонада; қадимий очкўзлик, алдоқ ва найранг тағин авж нуқтасида: соддароқ айтганда, сармоя — сармояни ямламай ютишга шай, тимсоҳдай ёвуз, қўрқинч, турқи совуқ. Сармоядорлик табиатига хос режасизлик, бозоркасодлик, босқинчилик, зўравонлик, мубталолик тағин ўз чўққисида. Сармоя ва ишчи синф ўртасидаги ёвгарчилик ҳам қайралган тигдек қурбон талаб, қон талаб. Сармоя билан мустамлака ўртасидаги ўша асрий ўч, асрий жабр ярали арслондай инграмоқда — шаддод ва асов... Сармоя ва социалистик тузум — бу зиддият шу даражадаки, ёвуз ва аждаҳо жиғилдон сармоядор аросат жангга баҳона тополмай тажанг. Гажиб ташламоқчи-ю, иложи йўқ-да...

Олам анча-мунча гапни англаб олди, олам онги ва тушунчаси чархлангандек бурро...

Меҳнат дунёси, эрксизлик дунёси Ленин мамлакатига умидвор кўз тикади, хўрсиниб-хўрсиниб, армонда, хаёлда кўз тикади...

Баҳор тушларидай фусункор ва тенгсиз сулув менинг

жумхуриятим — Улуф Совет мамлакатида иноқ ўн бешнинг бири. Тенглар ичида — тенг, танги, тўкин, хазиналик ва дафиналик, сахий ва қадаққўл, дунёнинг ўзидай қадимий — али пахтакор ва пиллакаш, чорвадор ва қийғир богбон, тупроқшунос ва кимёгар, машинасоз ва зангори кема даргаси, ўқитувчи ва наққош, бинокор ва ҳайкалтарош — меҳнаткаш юрт шодиёна айёмга шай, бежоқлик ва ясоғлик...

Меннинг қўш орденли жумхуриятимда ҳам қурултойдан кейинги кўтаринки руҳ, дадиллик ва ўктамлик ҳукмрон. Дилда чексиз ва жондош Ватанга жонбозлик туйғулари, ғурур туйғулари, кўклам туйғулари ҳукмрон.

Ахир партия қурултойи янги беш йиллик режасини тузиб берди-да. Шу вайдан ҳамма соҳада кўкламнинг ўзидай жонланиш ва ҳаракат ҳукмрон. Ҳаммасига партия илҳомчи, ўзи йўлбошчи, ўзи ишбоши, ўзи сардор.

...Чексиз мамлакат устидан қушдай учиб ўт ва ақл кўзи билан разм сол: Карпат тоғларидан — Сахалинга қадар, ё бўлмаса Саяндан — Амуга қадар азамат қурлиш гулдурослари гуркирашда: йўллар, қувурлар, электр бекатлари, конлар, санъат саройлари, комбинатлар, шолиторлар, янги ишхоналар, қазноқлар... Ҳаммаси ўз ўрнида... Ботқоқлар қурийдн — боғу роғ бўлади. Қумлоқларга сув оқади — яшил яйлов бўлади. Ҳаммаси режалик, ўз муддати, ўз вақти, ўз қурувчиси, ўз ҳисобу китоби бор. Аниқ ва роса. Мамлакат жўғрофияси беш йил ичида пишиқ ва доно меҳнаткаш инсон таҳриридан ўтади. Тузатилиш кам бўлмас. Мамлакат харитасида янги дарё ва кўллар, янги кент ва шаҳарлар, янги хиёбонлар, кошоналар пайдо бўлади.

Меҳнаткаш инсон ўзи учун, бугуни ва эртаси учун, боласи ва невараси учун, демак, олис келажак учун йўқдан йўниб, тўққизини тўқсон қилиб яратажак...

Жаҳон тарихи замини замон — социалистик тузум билан ҳисоблашмоқлиги зарурат даражасига кўтарилиши давр ўз кучига кирганидан, ўз минбарида қарор

топгандан дилшодмен. Ёвлар ҳам инкор этилмас ҳақиқат ҳозир. Ҳамма ҳаракат халқ учун, меҳнаткаш инсон ҳаёти, тирикчилиги учун, энгил-боши яна алвонроқ бўлиши учун, дастурхон яна тўкис ва «сен же — мен же» бўлиши учун, соғлиги ва маданияти учундир. Мамлакат ҳаммасига қодир бугун. Ҳаммаси қўлидан келадн ҳозир. Негаки мамлакат бадавлат ва тенгсиз бой. Нон ҳам етгулик ва ортгулик, мева ҳам, чит ҳам, ипаклик ҳам, шароб ҳам, эт ҳам мўл ва туганмас. Одамзод алмисоқдан орзу этган, зор ва ночор излаган замон шу-да. Тилсимотлар бир-бир очилаётган замон шу-да! Бари давлат борлигидан, негиз борлигидан, бардамликдан. Гапнинг мағзи не-не қийинчиликлар ва йўқчиликлар чангалидан мард ўтолган, тоғбардош ва яратувчи инсон зотининг ҳар томонлама ривожн устида, бахти ва қудрати устида — ишлаб чиқариш кучларининг тағин юксалиши устида, тағин орзулар ҳам ёруғ хаёлларнинг ҳақиқатга айланиши устида...

Партия сўзи, партия режаси — халқ сўзи, халқ режаси. Партия сўзи, партия йўриғи не-не синовлардан ўтган йўриқдир. Демак, совет жамиятидаги бирлик — бирдамлик тағин кучлироқ, қурчроқ бўлиши гумонсиз. Синфлар ва табақалар бир-бирига тағин чатишиб кетиши гумонсиз. Социалистик демократиянинг тағин ҳам ривож ва равнақ топиши гумонсиз. Меҳнаткаш инсонда Коммунистик онг ва фаросатнинг тағин қайралиши гумонсиз. Меҳнаткаш инсоннинг маънавий дунёси тағин бойиши, билим ва маърифатнинг тараққиюти гумонсиз. Булар — коммунистик жамиятнинг моддий техникавий негизинн яратиш ишидан ажратиб бўлмас чоралардир.

Ўз орти ва ўз тақдири ўз қўлида муҳайё ватандош! Қайси соҳада бўлмайлик, бизга партиявий интизом ва инқилобий ирода, меҳнатда мардоналик илгаригидан зарурроқ бу гал! Ҳамманинг бир киши учун ва бир кишининг ҳамма учун жавобгарлиги, бутун учун ҳам, ушоқ учун ҳам баробар куймоқ илгаригидан зарурроқ бу гал!

Ўз меҳнатида тарих яратаётган баркамол ва қобил инсон қўлидан келмайдиган иш йўқ...

Бу беш йилликда ҳаёт учун зарур жамики нарса ошиб-тошади: кўмир ва қалай, симоб ва олмос, ўғит ва қорамой, ёғоч ва мрамар қаланиб қолади, бари-бари...

Менинг жумҳуриятим ҳам тагин ярқираб кетади: машина мўл бўлади, ускуна мўл бўлади. Кимёгарлик тагин авж олади. Газлама ва ипак тахланиб қолгудек бўлади. Мис, мовут ва атлас мўл бўлади. Қорақўл бундан ҳам мўл бўлади. Сирдарёда, Самарқанд ва Оҳангаронда, Навоий ва Бекободда, Бухорода янги комбинатлар, заводлар, электр ўчоқлари юзага келади. Хива гилами яна мўлроқ, чиройлироқ бўлади. Фарғонада ва Қўқонда чарм ва кўн ишхоналари, талай пахта тозалаш заводлари, пиллакашлик, пойафзал ва тикувчилик ишхоналари дунёга келади. Андижон ва Урганчда ҳам... Сир ва Аму бўйларида, Қарши ва Шеробод чўлларида янги қўриқлар очилиб, янги кентлар пайдо бўлади. Янги кўллар, дарёлар юрт беағи бўлади. Андижон адирларини кўм-кўк боғлар ва экинзорлар билан яшнаб кетади.

Гуруч ва мева мўл бўлади. Сут булоқлари кўпириб оқади. Сарнёғ, бол, пистаю бодом, чет элларда кўзига суртиб оғзига соладиган чарос тоқзорлари, элексирай оқ мусаллас, сабзавот...

Мен истардимки, қовунлар ҳам ўз аслига қайтса, жужун ўз аслига қайтса, ўзимиз кийгулик мўл бўлса... Қадимдан ёзлик энгил-бош жужундан эди-да...

Мана шундоқ.. Санаб ўтирмайман. Бари бўлади. Ишонаман. Меҳнаткаш халқ — ишчи синфи ҳам валломат деҳқон, жами меҳнаткаш ватандош яратиш, йўқдан бор қилиш ниятида барқарор бугун...

Тиниқ осмон авжларида шўх ва сеҳрли садо...

Баҳор байрамнинг мағзида — маъносида, алвон байроқларнинг ҳилпирашларида, қўшиқларнинг шўхликларида, гўдакларнинг жилмайишларида, қувноқ қаҳқаҳаларда ўша садо... Атлас ва беқасамларнинг тов-

ланишларида, осма қовунларнинг бол мазасида, бол тўла баркашларнинг хумор бўйида, йигитларнинг тегажакликларида ва қизларнинг ғамзаларида, келин пошшалар — лорсилдоқ бўй-бастларида, қалқма кўкракларида, бадавлат чолларнинг нуроний ва пайғамбарона юзлари ҳам оқ соқолларида, ширмой нонларнинг офтоб ловиллашларида, шаробларнинг ширакайф мавжларида — қисқаси, меҳнаткаш жумҳуриятининг қалдироқ уранларида ўша садо...

Бу тантилик, баҳодирлик меҳнатга ва жувонмардликка шай, эртасига комил имон, бахтидан мамнун ва рози халқ дилидаги қувноқ пўртана садолари...

Ишонч тўлиқ. Ерқинроқ
ярқирар бахт бунда ҳам.
Юрт бўлур тагин кўркам,
тенги кам, сўлим, суюк.
Уринчоқ, қодир экан
юртда меҳнаткаш одам,
Режалар шундоқ содда,
тиниқ, ҳаётий, буюк!
Байроқдорим, саркорим,
бошлайвер доим олға.
Фурурим ва шарафим
Ленинчи гвардиям!
Азмингга, парвозингга
коммунизм қўналға.
Иўлбошчим, пўлат сафим,
коммунистик партия!

1971, 29 апрель

ҲИММАТ ҲАҚИДА

Асака ажаб чиройли ва жозибали жой-да! Анди-жоннинг энг обод, энг эзгу, яшил гўшаларидан бири. Асака мевазорлари ва пахтазорлари айтса-айтгулик. Одамлари-чи? Ҳў, одамлари одамшаванда, меҳнаткаш, соҳибкор, қувноқ...

Мен Асаканинг шундоқ бағридаги «Коммунизм» колхози ҳақида айтмоқчиман. Колхоз дегани ўзимизнинг оддий тилда ўртоқ хўжалик дегани. Мана шу оддий ўртоқ хўжаликда шу ёзда айни саратонда бўлган эдим. Ахир мен шу ўртоқ хўжаликнинг фахрий аъзосиман-да, адирдаги шийпон ёнида кетмоним ҳам бор. Лекин мен кетмон чопганим йўқ. Ғўзани чилпишда ҳам қатнашганим йўқ. Раис айтган эди: «Майли, сиз ёзсангиз, лекин яхши ёзиб турсангиз, бас! Ўз хўжалигимиз ҳақида ҳам ёзинг!» Мен ёзиб турдим. Раис ёзда борганимда менга бир дона ғўза гули тутган эди. Ўша ғўза гули товланиб, ажойиб куздан дарак бериб, кўзларимни яйратгани ёдимда. Шундоқ бўлди. Ғўзаки гулга кирдими — бу куз ва унум муждаси. Яхши куз — яхши гулдан...

Бугун шу «Коммунизм» колхози ўз режасини 101 га етказиб, яъни маррага етиб, тағин илгари чопқиллаб кетди. 101 да бутун кекса-ю ёшнинг пешана тери ва замонага ярашиқ жавлони ҳувайдо...

Минг гектар пахтазор. 75 гектари адирда. Адирдан ер очиб қақроқ тепаларда яшил сайҳон барпо этиш ановманов гап эмас. Кучи тўлган, қудрати бор ўртоқ хўжа-

ликкина сойдан адирга сув чиқариб, экинзор қила олади. «Коммунизм» бели боғлиқ хўжаликлардан. Қолхоз гектаридан 31 центнердан унум олиш режасини тузган эди. Ҳозир режа тўлиб, 40 центнерга қараб йўл олди.

Турғунбой Нурматов ҳам, Ҳавохон Мирзаева ҳам, Умаржон Алижонов ҳам, Мажидхон Мирзаев ҳам ўз бригадаларида зиммага олинган чизиқдан ўтиб, 40 центнер чартоғига тўғри от солишмоқда. Ойтўти Нишонова, Муҳтасар Тўхтасинова, Донохон Миркаримова, Маърифатхон Исмоилова каби теримчи қизлар хирмонга 10 ва 11 тоннадан улуш қўшиб, юзларидаги марварид доналарини артиб, яна ишга тушдилар. Ўртоқ хўжаликнинг кўрки ва фахри бўлган бундоқ фидойи қизларни анча санашим мумкин.

«Зангори кема» дарғаларидан Толиб Иброҳимов, Улмас Усмоновлар хирмонга 200 тоннадан ошириб улуш тўкдилар. Бу жуда чўққи рақамлар эмас. Мен тушуниб турибман. Ўз режасини бажарган ўртоқ хўжаликлар сони ҳозир кўп, районлар ҳатто рапортларига қўл қўйди. Сирдарё маррага яқинлашди. Лекин мен ўртача ўртоқ хўжаликдаги ҳаракат, ғайрат ҳам суръатни чизмоқчиман, холос. Мен шу колхоз тимсолида бутун республиканинг алп хирмонига зарурий тонналарни тўкиш учун қилаётган алп меҳнатини айтмоқчиман. «Коммунизм» колхозини ўз зиммасидагини бажариб, 40 учун бел боғлаб ишга тушган экан, буни мен мажбурият эмас, балки ҳиммат деб баҳолар эдим. Ҳақиқатан, ҳеч қандай мажбурият йўқ. Бу ўртоқ хўжалик тўқ, обод, маданий ва эртаси тағин ажойиб, бахтиёр бўлганлигидан, бели бақувват бўлганлигидан ҳиммат камарини боғлади-да. Бели бақувватлардагина ҳиммат ва ҳотамийлик юзага келиши ахир аксиома-ку!

Ҳозир ҳамма ишга қодир
одамзод,

Писанд бўлмай қолди довул
ҳам, сел ҳам,

МАМАЖОН ОҒА...

Шу суратни менга кўрсатишганларида йиғирманчи йиллардаги Самарқанд кўз ўнгимдан ўтди. Ўзбек жумҳуриятининг биринчи пойтахти бўлган йиллар Самарқанднинг яшнаб кетган йилларидир. Бошидан не-не офатлар, босқинлар, фалокатлар, мусибатлар — қора кунлар ўтган бобо шаҳар қайтадан Улуғбек даврини бошлагандай ярқираб кетган эди. Фақат бу ярқирашларнинг мағзида социалистик тузум, янги ва асрлар орзу қилган ҳаёт — эрк, тенглик, ёруғлик ва бахт мавж урар эди. Ҳар қадамда янгилик — янги алифбо, янги мактаб, янги журнал, янги қонун ва қонда, янги бинолар — қисқаси, йўл янги, замон янги, келажак ҳаммасидан янгироқ эди. Ҳаётда янгилик қудрати ҳукмрон эди-да...

Албатта, янгилик хамирдан қил суғургандай осонгина давр эгаси бўлди, деб ўйлаш хато. Ҳали олис тоғ йўлларида совет ходимларнинг отишар, ё бўғизлашар, ёш қизларни жувонмарг қилишар, янги алифбога — янги маданиятга, янги шеърга, янги қўшиққа очиқдан-очиқ тўсиқ бўлишар эди. Янгиликка тушов солишга интилувчи қора кучлар оз эмас эди. Бироқ Ленин ўйлаган ва чизиб берган ёруғ йўл кўп адашган, кўп суриниб-йиқилган халқимизнинг ягона ва донғил йўли бўлмоқда эди. Не қурбонлар бермадик! Не тухматларга қолмадик! Шундай ёвузлар бор эдики, кўкрагига уриб, ёқа йиртиб, қўй терисига бурканиб, энг заҳматкаш ва Ле-

нин партиясига содиқ одамларнинг пайини қирқиншар, умрини хазон қилишар эди. Лекин, бари бир, Ленин ғоялари етакчи куч, ғолиб куч — не-не чигил ва мураккаб ғавғолардан соғ олиб чиқа олди.

Самарқанд кўрки шу қадар очилиб кетган эдики, аста қўяверинг. Тўкинчилик шу даражада эдики, бир қадоқ узум (у вақтда кило ўлчаги йўқ эди) бир мирн, беқасам тўнлик амирий қовуни тарозисиз бир танга, қовурилган нўхат ва кишимш ҳаммининг эрмаги, мағиздек нон, бутун пиширилган қўй ғўшти ва думба-жигар, шўрданақ, кўк чой... Уҳў-ў!..

Асрлар шу кунни кутган заҳматкаш халқ хушвақт ва даврон сура бошлаган йиллар...

Мен бу суратни кўрганда Мамажон оға Жобиров ҳам эсимга тушиб ва дилдан кулиб қўйдим. Кулгининг маънисига бор: Самарқанднинг шарқи-шимоли томонидан оқувчи Зарафшон бўйида, жийда тўқайлари ва чинорлар, тўбилғилар чатишиб кетган қалин чакалак орасида ўша вақтда жуда донгдор коммуна жойлашган эди. Коммуна аъзолари, асосан, фарғоналик бурунги чоракорлар ва мардикорлар бўлиб, йил сайин тўқайдан ер очиб пахта экишар эди. Коммунанинг трактори, қўш ҳўкиз араваси, ҳовузи, капалари шу бугунгидай эсимда. Коммуна ерларининг этагидан Зарафшон ўлан айтиб оқади.

Коммуна пахтазорини атроф қишлоқлардан келиб кўришар, ҳайратда ёқа тутишар, коммуна қовун-тарвунини еб — «барака топ» айтишар, коммуна аъзолари кўпайгандан кўпаяр эди. Ери қумоқ, шабадалик, сероб ва ям-яшил. Ғўза тиззага уради. Хирмон эртақдагидек.

Шу коммуна ранси суратда биринчи қаторда энг чапда ўтирган мўйловли Мамажон Жобиров эди. (Лақаби лум-лум...) Ҳар жума кунни (у вақтда дам олиш кунни жума эди-да) Йўлдошбой ота бутун Марказий Ижроня Қўмитасининг катта-кичик ходимларини шу коммунага олиб чиқар эди. Ҳамма кечқурунгача ишлар, энг огир кетмон Йўлдошбой отада бўлар, ялангоёқ кетмон чопар,

тушликда ҳамма Зарафшонда чўмилар, оқшом ҳовуз бўйида ошхўрлик...

Йўлдошбой ота коммунага бориб кетмон чопмаган ҳафта ўзини унчалик сезмас, кўнгли тўлмас эди. Буни қоровулдан тортиб, отанинг ўринбосарларигача билар эди.

Мана, энди Мамажон оғага келайлик. Қизил юз, қотма, чайир, кўзларида қора учқун парпираб тургувчи ва ҳамиша қувноқ, чечан, топқир раис бобо.

Баъзи оқшомлар Йўлдошбой ота коммуна аъзоларидан биронтасини уйлантирар, Мамажон оға қўй ё бузоқ сўяр, дошқозон осар, тўйга сўзсиз Усмон ота, Қори Еқуб, Тамарахоним, Уста Олим, Ҳалимахоним, Қомил Нуъмон ва бошқа ёр-дўстлар келишар, базм авж пардаларда, Зарафшон тўлқинлари қанотида олисларга жаранглар эди. Аини базм авжида Йўлдошбой ота раис бобони ўртага қақирар, раис эса ҳеч тортинмай-тайсалламай ўйинга тушиб, лапарни айтар эди:

Лум-лум, лум-лум Мамажон,
Лум-лум Мамажон!
Стаканда чой ичган
Лум-лум Мамажон!..

Қўшиқнинг ҳамма сатрлари эсимда йўқ, лекин севги қўшиғи эканлиги аниқ...

Лапарга ота ҳам қўшилар эди. Раис шу даражада қийиб ўйнар эдики, Тамарахоним ўтиролмасдан ўйинга тушар, уста Олим янги усул бошлар, бора-бора ҳамма ёш-яланг ўйнаб кетганини билмай қолар, кечаси алламаҳал бўлишига қарамай, ён қишлоқлардан сават-сават анжир, узум, тоғора-тоғора сомса ва қовурдоқ олиб келишар, хурсандчилик ўртада бўлар эди.

Йўлдошбой ота халққа айтадиган гапини, ўғитини, ҳукуматнинг янги қонун-қондаларини, пахтакорга янги

енгилликлар, янги машиналар берилишини шунақа маҳалларда айтиб қолар, кейин яна пуравж базм...

Мен биринчи вақтларда раис бобонинг лақабига тушунмай, сўрагани тортиниб юрар эдим. Бир тасодиф бўлди-ю, билиб олдим. Тиниб-тинчимас раис бобо ҳар ҳафта бир ёки икки марта Самарқандга тушар, оқшомлари одам тўлиб ўтирадиган Йўлдошбой ота ҳовлисида бўлар, аскияда қатнашар ва мушкулини битириб кетар эди. Бир куни Йўлдошбой ота айтди: «Раис бобони ҳам ёзинг, мулла! Тортинчоқлиги ҳам бор, ҳаммага айтавермайди ўзи. Ун олтинчи йилда мардикорликка кетди. Ўзи етимчилиқда ўсган, ғариб йигитлардан. Ерсиз, ўксук, кўп тепки еганлардан. Қарангки, Двинь ўрмонларида ёғоч кесиб, чала-чулпа русчага тушуниб қолибди. Йигит маҳали. Ўша ерда буни бир белорус қизи яхши кўрибди, денг. Тортинчоқлиги бор-да, ҳеч қарорга келолмасдан юрибди шўрлик. Ҳар куни қатиқ-сут, нон ва сочиқ келтирар экан қиз. Узун бўйли, осмон кўзли, сочи тақимига тушган барно. Ун олтинчи йили йигитларнинг ҳар тўпида мулла борган эди. У Мамажонни ҳадеб айнитгани айнитган. Ҳатто сут-қатиқни ҳам ҳаромга чиқарар экан. Бора-бора қиз Мамажон тўғрисида қўшиқ тўқиб айтадиган бўлибди. Қўшиқ бутун қишлоққа, балки бутун аймаққа ва бутун мардикорга борганларга таралиб, доврүқ бўлиб кетибди:

«Люблю, люблю, Мамажон,
Люблю, Мамажон».

Боринги, қиз билан топишолмасдан қайтиб келди. Мана, ҳозир бола-чақалиқ раис бобо. Лекин ҳар маҳал сирлашганимда уҳ тортиб: «Ота, Марицага ҳеч кимни тенглаштирмайман», деб қўяди ва сал юраги сиқилса ҳам ё жиндек ширакайф бўлса ҳам Марицанинг қўшиғини айтиб ўйинга тушади. Йўл-йўлакай эрмаги ҳам, ёлғиз қолганда ҳам шу қўшиқ, ўша Марица. Люблю

деёлмасдан лум-лум дейишини кўрмайсизми? Мана бу ёгини ўзингиз топиб ёзаверинг».

Мен Мамажон оға ва коммуна тўғрисида ёзганман, қайси газета ё журналдалиги эсимда йўқ. Шу суратдагиларнинг ҳар қайсиси ҳақида бир қисса ёзишим мумкин. Ўшандоқ одамлар...

Ҳамиша шўх, ҳамиша бардам, биринчи коммуна етакчиси Мамажон оға қайда экан ҳозир?..

1972

ПҮРТАНА БУРГУТИ...

Куба оролининг ажойиб баҳодирин, дунёнинг у бетндаги инқилоб етакчиси, аросат жангдан қайтмас ва енгилмас халқ сардори Фидель Кастро олам маркази аталмиш Москвамизнинг азиз тупроғига илк қадам қўйишданоқ Ленин сағанасига йўл олди. Фидель Кастро Ленин ҳузурида бош яланг туриб, устоз олдида бутун ўтган йўли борасида ҳисоб бериб, ўтилажак йўли ҳақида кенгашиб олди. Олам ҳайрат бармоғини тишлаб қолди...

Биз билардик: Фидель қалбида Ленин ёққан алангдан учқун бор, йўқ, аланганинг ўзи! Фидель — Ленин алангаларидан бири. Ленин даҳоси унинг ғайратига — ғайрат, азмига — азм, жасоратига — жасорат бағишляпти. Улкан бир қитъанинг кафтдай оролида инқилоб алангаси гуриллаб ёняпти. Унинг ёруғлиги каттакон бир қалъани нурга ғарқ этгудай ёрқин ва ҳароратли. Фидель ва унинг жанговар сафдошлари ёққан аланга қул халқининг қоронғи кечасини ёруғ кундуз қиляётгани аниқ. Бу аланга ҳароратига ҳар нечук кўршапалаклар чанг солмоқчи бўлса куйиб кул бўлиши аниқ! Фидель амаллари, орзулари бизга жуда равшан. Унинг идеаллари меҳнаткаш инсонга хос, эртаги куни порлоқ инсонга хос идеаллардир.

Фидель Кастро Совет ўлкасининг азиз меҳмони бўлиб юрибди. У ўз кўзи билан кўриб, ўз қалби билан сезиб, ўз қулоғи билан эшитмоқда. Фидель қаерга бормасин, қайда пайдо бўлмасин гулдурос олқишга сазовор. Қучоқлар

очиқ. Чунки Фиделнинг бутун хатти-ҳаракати, интилишлари, армонлари, шижоати, баҳодирлиги, меҳнаткаш инсонга оташин севгиси бизга яқин ва тушунарли...

Бугун олис ва озод орол қаҳрамони, пўртана бургути, оташқалб жангчи Фидель Кастро ўзбек тупроғига қўнар экан, биз бутун совет халқи билан бир овоздан саломлар деймиз:

— Балли, эй ота ўғли — халқ ўғли! Қойил! Тўрга ўтгин! Айлан, кўриб ол. Сен кўришга арзигулик эркин, меҳнаткаш, пахтакор ўзбек ўлкаси сенга худди ўз жигаридай қучоқ очади. Энг кераклиги — бизнинг юрак севгимизни қабул эт!

1963

ҚУЛЛУҚ

Олой этакларида юрганман. Олатов ён бағирларида ҳам кўп кезганман. Яшил далалар, экинзорлар, боғу роғлар, қўшиқчи жилғалар, югурук сойлар бўйида эртакдек жозибадор қишлоқлар ва овулларни кўрганман. Табиат ва инсон кўркига, замон кўркига суқлана-суқлана тўёлмай кетганман.

Чўққиларга ҳам ошганман. Ана гўзаллик, хазина, она ўпмаган қиздек тозаллик ва сеҳр. Кўк яйловлар, кўз илғамас яшил арчазорлар, тиниқ шаршаралар, қуйма ҳайкаллардай ажиб тоғ силсилалари ва қирқма қопчиғойлар, табиат ўғли эркин инсон... Чўққилардан кенг жаҳон кўрингандай бўлади. Юксак. Булут оғушида. Бош айланиб, кўз тиниб кетгандай. Табиат гўзаллиги ва улғулги олдида лол бўлмай чоранг йўқ. Дарҳайрат ва лол қараб қоласан...

«Манас» эпосини ўқиб чиққанда ва ҳар гал қўлга олганимда мен ўшандай ҳолатга тушаман. Унинг чўққиларидан оламга қараб кўзим тингандай, ҳайрон ва лол сеҳрланиб қоламан.

* * *

Қардош қирғиз халқи! «Манас»дай шоҳ асар учун сенга ҳали олам халқларидан олқиш ёғишига шубҳам йўқ. Қардош қирғиз! Эркин ва эртаси яна ярқироқ жумҳурият! Қирғиз меҳнаткашлари машинасозлар ва тў-

қувчилар, чорвадорлар ва ўшлик пахтакорлар, қирғиз
ортининг зиёдилари! Гўзал ва бой ўлка эгалари!
Қўноққа чорлабсиз. Қуллуқ. Ленин замонасига хос ода-
вийлигингиз қаршисида ва кенг очилган қучоғингиз
қаршисида бош эгаман. Меҳр ва қуёшдай жилмайи-
шингиз учун қуллуқ.

1970

Қ И Ё Т...

— Одам ёлғиз юриши хатарли эди, ботқоқ эди бу чексиз дала, бўри ҳам бор эди, бўрсик ҳам. Тулки билан қуённинг кўплигини айтмайсизми? Қирговул билан бедана-ку, қўяверинг. У ёғини сўрасангиз, нақ эшакдай-эшакдай мов мушук ҳам бор эди тўқайда. Барс дейишарди шекилли. Овга ҳам ёлғиз тушиб бўлмасди. Шундоқ кўклам сув босарди. Ёз бўйи ғоз минғиб ётарди. Асли биз қирда тирикчилик қилардик. Чорвадор эдик. Сув тортилганда Сир бўйига — шу тўқай чеккаларига тушиб, тариқ ва жувари, қовун-тарвуз экиб олардик. Қабан ёриб кетарди пишганида. Бу Қиёт қишлоғи ҳозир. Уяс, ачамойли, парча, юз ва қиёт уруғларидан қуралган қишлоқ. Ҳозир — ҳам пахтакор, ҳам чорвадор.

Гап шу ерга келганда, мен раис бувадан сўрадим:

— Қирдан қачон тушгансиз, эсингиздами?

— Эсимда,— деди у,— 1925 йилдан экин-тикинга кўпроқ қайрила бошладик. Секин-секин зовур қазиб, сувни ер этагига-ю, қулайроқ ўринларда дарёга оқизиб, пахта экадиган бўлдик. 1936 йилга бориб, трактор кучи билан ер очиш қизиб кетди. Сир бўйидан узунасига 25 чақиримга чўзилган мана шу кўз илғамас дала пахтазор, боғи роғ, бедазор, поллиз, уй-жой, бир сўз билан айтганда, Қиёт қишлоғи.

Айланиб юрсанг, кўнглинг тоғдек бўлади. Қиёт чакана қишлоқлардан деб ўйламанг, кўчалари кенг, ариқ

бўйлари толу терак, чинор, тут, марказида икки қаватли гиштин бинолар, боғу гулзорлик ўрта қишлоқ. Қиёт пахтазорларида кўз илгамас тошлоқ ер ҳам бор, қумлоқ ер ҳам бор. Экин тури кўп. Лекин қишлоқ асосан пахтакор.

— Пахтага ажратилган ер расо 1550 гектар, ўтган йили гектаридан 26 центнердан ҳосил кўтардик,— дейди раис бува,— ҳолбуки яқин ўтмишда энг юқори ҳосил 11 центнер эди. Айтдим-ку ҳали, ботқоқ ҳам бор, қумлоқ ҳам. Ер мижозини билиб иш юргизмасанг, шўринг қуригани. Йилига ўғит тўк, сувини қочир, сизотга йўл берма, ёввойи ўтга беомон бўл, ўтаб ташла, вақтида суғор, вақтида ғўза тагини юмшат, техникага тўла-тўкис суян, яғанала: ўхў, ана ўшанда тупроқ ва ғўза тобига келади, йил сайин ҳосилга — ҳосил, хирмонга — хирмон қўшилади, ҳа!

— Ўн тўрт пахта бригадаси бўлса, ўшанинг биттасида мен бригадирман,— деди атоқли пахтакор Қурбон оға Иброҳим ўғли,— раис айтгани тупроқ мижози ҳақида, мен ғўза мижози ҳақида айтай, ғўзанинг ҳам ўз дунёси бор. Қўш япроқ бўлганидан то кеч куз барг тўк-куннча кўз қароғимизда, бутун фикру зикр ўшанда. Шира деган иллат бор, қатқалоқ деган бало бор, кана деган офат бор, сув ўз вақтида берилмаса ҳам, ўз вақтидан олдин суғорсак ҳам, вақтида чилпиб, вақтида юмшатмасак ҳам чатоқ. Ғўза деган ўсимлик ўз парваришини топса, кунма-кун ҳам гапми, соатма-соат камол топадиган ўсимлик. Эркароқ. Лекин ҳамма қоидасини жойига келтириб, гули чақмоқ бўлиб, чақмоғи чаноққа айланиб, дарё шабадаси ғир-ғир куз саҳарида бир очилиб берса... Ҳай-ҳай, узун ёз чарчоқлиги ҳам, саратон чарчоқлиги ҳам ўша лўппи-лўппи чаноқларни очган тонг шабадасига учгандай бўлади.

— Шоирсиз-ку!

— Ўқиймиз-да. Қим билан сўзлашиб турганимни билиб турибман.

— Тупроғу ғўза миждзи сизга сувдек ёд, хўш, ҳосил миждзи-чи,— дедим мен. Раис бува имосини пайқаб, бригадирнинг қорамтир юзида ғурур ифодаси — мардона ва нурбахш ним кулги ярқираб кетди:

— Ҳосил миждзи ҳозирча ўттизда. Ўттиз центнер юқори чек эмас; мана. Бегмат Назар ўғли бригадасида ҳосил миждзи 35, гап меҳнатда.

— Ҳа, меҳнатда, пешана терида, қунтда,— деб сўзга қўшилди Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Қўчқор Эгамберди ўғли кўкрагида Олтин юлдуз ярқираб.

— Ниятда ва интилишда,— деб яқун ясагандай бўлди партком Зардабой Ирисов.

Қаҳрамоннинг даласида кезмоқдаман. Нияти зўр бу бригадир ҳам бу йил 35 ни кўзляпти. Дала — шудгор. Ўғит тўкилгани кўриниб турибди, ариқлар қирилган, тоза.

— Бу бригадирлар ғайратли ва ҳимматли, етакчи бригадирлардан. Лекин ҳали боя айтилган тошлоқ ё ботқоқроқ ерларда ҳосил миждзи бурноғроқ.

— Барибир, умумхўжалик бўйича бу йилги марра йнгирма тўққиз. Бу қатъий қарор,— деди партком.

— Ният шу! — деди раис бува,— ният шу, болам.

Мен кулиб юбордим, мени «болам» деяётган раис Дониёр Қўзибой ўғли менинг катта ўғлим қатори йнгит. Ҳамма қатори мен ҳам раис бува атаганимдан ўнғай-сизланди шекиллик, аламини ҳалиги сўз билан ювгандай бўлди.

Ер этаги кўл. Ўша қамиш, қўғай.

— Балиғи борми?— деб қизитиб сўрадим мен.

— Балиғи бўлса керак, сув-ку, балиқсиз бўлармиди! Лекин кўлу балиқ тўғрисида ҳали бош қотирганимиз йўқ. Албатта хазиналардан бири. Қарангки, дарё яқин, дарёда балиқ мўл. Ўйлаб қарасам, балиқчиликка ҳам одам ажратсак ёмон бўлмас экан.

Раис бува бедазори, молхонаси билан фахрланар, қайта-қайта гапирар эди:

— Бир миллион 200 минг сўлкавойлик молхона қуриляпти. 600 қорамол боқилади-я, сут булоғи денг. 250 гектар бедазор, 120 гектар макка, мана ем! Алаф! Бундан ташқари тоғ яйловларида 500 чамаси увоқ мол: паррандачилик ҳам бор, 170 минг сўлкавойлик товуқхона қуриляпти.

Дала айланиб, боғ устидан чиқиб қолдик. Қирқ гектарлик боғ. Ер-сув шунча мўл хўжалик учун бу анчайин гап.

— Боғ мевадан ташқари пилла барги хазинаси,— деди партком,— боғ атрофи, ариқ бўйлари ҳаммаси тутзор.

— Икки пиллачилик бригадаси бор,— деди раис бува,— ўтган йили хирмонга саккиз тонна пилла тўқдик. Бу йил пилла мижози 10 деган рақамда.

Даладан қайтиб келаётиб, бир-бирига жуда ўхшаган уч деҳқонга дуч бўлдик.

— Эшбоев бир, Эшбоев икки, Эшбоев уч,— деди партком.

— Учови ҳам агрегат дарғалари,— деди раис бува.— Бу йил ҳар қайси 250 центнердан пахта теришни мўлжаллашиб турибди.

Мен йигитларга қарадим, кўзларимда тушунмовчилик аён. Ахир 250 деган рақам бунча оғиз тўлдириб, пилла оҳангида айтиладиган рақаммас-ку!

— Бизнинг шароит учун бу баланд нуқта,— деди бригадир Қурбон Иброҳим ўғли.

Қўлга бир сиқим тупроқ олиб:

— Тобида! — деди раис,— ерга чигит тушади, баракка тушади, кузги хирмонлар салмоғи шу чигитда.

Қўёт қишлоғида ўн йиллик мактаб уч жойда қад кўтариб, қишлоққа кўрк бериб турибди. Саккиз йиллик мактаб, иккита болалар боғчаларидаги тозалик, тартиб шаҳардагидан қолншмайди, учта болалар боғчаси, 50 кишилик касалхона.

Кечқурун. Бўйинлари осмалик саф-саф қизалоқлар

ва ўғлонлар маданият саройи ёнидан ўтиб, уй-уйларига тарқалишмоқда. Қувноқ. Қорамағиз. Кўзларда учқун/ Уст-бошлари бутун. Янги. Мўрилардан олатароқ осмонга тутун ўрламоқда. Қишлоқни қайроқи бугдой унидан ёпилган, қуёш парчаларидай нон ҳиди ва доғланаётган ёғ, жаз ҳиди тутуди. Пода қайтмоқда. Бу пода бўлак бўлак томорқалик уйларга қараб кетмоқда. Сал ўтмай нон ва доғ ҳидига янги соғилган сут ҳиди қўшилади, сал ўтмай оқшом шабадасида янги япроқ ёзаётган ялпиз ва қоқи ҳиди ҳам димоққа уради. Бу ҳид тўқлик, тўкинчилик, меҳнаткаш пахтакор ҳаётига хос, эртанги кунга — эртанги бахтига ишончи комил ўзбек деҳқонига хос.

* * *

Қиёт. Чароғон. Олисда Фарҳод чироқлари порламоқда. Маданият саройидан чарчаб, кенг майдонга чиқиб келдик. Шоир Назармат, Муҳаммад Али, Гаффор Мўмин (адабиётшунос), ёш шоир Расулжон Юнусали, журналист Турғун Яйлов ва мен. Кечада райком секретари Назрулло Абдураҳимов ҳам бирга бўлди.

Пахтакорга шеър ўқиш, энг зарури, шеър маъқуллаш — ўнғай бўлмай қолди. Саводлик. Талабчан. Чертиб-чертиб, жаранг берганига чапак чалади. Тун оппоқ. Еруғ хаёллар чулғаб олди мени.

1973, апрель, Бекобод, «Галаба» колхозчи

ҚАҲРАМОНЛИК

Сукунат. Кўклам тонгларида чексиз дала, кўз илғамас пахтазор шунчалар жозибали ва жононки... Олис тоғлардан салқин сабо ва дарё тарафдан дармон улашгучи эпкин эсади бу маҳал. Қўшқулоқ ва кўм-кўк ғўза денгизиде мавж кўзғалиб, тебраниб, жимирлаб кетади. Кўз узиш маҳол. Нафас нечоғлик енгил, табиат нечоғлик нашъали! Ҳали дала юзида ҳеч ким йўқдай. Осмон ҳам кўм-кўк, ер ҳам. Атлас адирлар ҳам, олис чўққилар ҳам кўкимтир ва жимжит. Лекин пахтакор субҳи содиқдан уйғоқ. Шу далада, шу ғўзалликка чанқоқ ва шайдо кўз тикиб, эгатда турибди. Кўклам тонгда чексиз дала ғўзаллигини ундан ҳам ортиқроқ идрок этгувчи бормикан ўзи бу дунёда! Мурғак ва қўшқулоқ ғўза баргларини фарзанд юзидай силагуси келади, чамамда. Ҳа, фарзанд юзидай, қизалоқ сочларидай, севгилиснинг жимжилоғидай...Шоир ўз шеърини фарзандим дегандек, пахтакор ғўзани фарзандим деса ҳақли! Навниҳол чоғидан то шохлари қорасонга ўрлаб, ҳар тупда юз чаноқ туккунча у оёқ устида. Тун уйқуси тўрт бўлиниб, тонгдан олдин уйғонгучи ўша! Қуш уйқусидай қисқа оромида ҳам, тушида ҳам ғўзасини кўргучи ўша!

Ёки тўлин ой ёнида ёруғ юлдуз, одам саноғига етиши маҳол тўп-тўп юлдуз ўртасида тургучи илик кечаларда дала жамолнга кўз ташланг: ўша сукунат. Ғўза тиззага

уриб қолибди. Уқарикдан ён ариқларга бўлинаётган сув жилдиридан ва сувчининг оёқ товушидан бўлак тик этган товуш йўқ. Хаёлий тун. Ошиқона тун. Салқин еллар шўхлигида тагин ўша кўк денгиз мавжлари. Эртанда ҳам йўқ сўлим саҳна. Ғўзалар пичири, висол дамларида ошиқларнинг сўзсиз суҳбатндай сирли ва теран. Оқ тунларда ҳам пахтакорда ўша уйғоқлик. Кузги хирмонлар орзусида, ёруғ орзулар чанқоғида ғўза чанқоғини қондираётибди. Сув шилдирашида ва сувда юлдузлар билан тўлин ойнинг ярқироқ рақсидаги ғўзаликни пахтакордай теран тушунгучи бормикан бу дунёда ўзи!

Тушлик. Сада соясида ҳам ҳарорат қирқ. Уша дала. Тагин ўша кўк мавж. Ҳозир қуюқ ва тўқ мавж. Уша сеҳрий сукунат. Маст қилгулик сукунат. Лекин пахтакор соқчидай сергак, ҳар кўргуликка ҳозир. Бу йил, айниқса бу куз рисоладагидай расо келди. Лекин ташвиш оз бўлгани йўқ. Бу йил ҳам бевақт жала, бевақт тошқин, қатқалоқ кам бўлгани йўқ. Ғўза қўшқулоқ бўлганидан бирин-кетин офат чанг солишга тушди. Ҳашарот. Айниқса ғўза канаси. Бу кана шунчалар ёвузки, ўзи зигирдак, лекин зиёнкорлиги афсоналардаги аждаҳодай. Беомон. Ғўза канасининг касофатидан унум салмоғи тушиб кетгани рост. Ғўза канасининг касофатидан деҳқонда ҳаловат қолмагани рост. Кундузи қочқоқ, кечалари пайдо. Ғўзадан бўлак жири йўқ, ёпишқоқ бало. Айтмоқчи бўлганим — санамай саккиз эмас — деҳқонни нотинч қилгучи фалокатдан бир бўлаги, холос.

Пахта меҳнати ҳеч қачон енгил бўлган эмас. Пахтакор кўклам тонларида, ё олтин куз тушлигида кўк мавжларга ё оқ даласига тикилиб, хаёлга чўмганида, эҳтимол, кўз ўнгидан бундан ярим аср аввалги қора тақдир ҳам ўтар. Ерсизлик-сувсизлик, уловсизлик, давлатмандга қарам тирикчилик. Омоч, бўйинтуруқ. Қирчанғи хўкиз, ёвғон ғўжа. Ҳаётнинг ўзи зил бўйинтуруқ. Қўрқинч туш. Инглагулик замон. Деҳқоннинг топ-

ган-тутгани пахтачи бойлар ҳамёнини қашпайтирар, ўзи ним ялангоч ва тарашадек қоқ...

Деҳқон инқилоб шарофатида эрк олди, ерлик-сувлик бўлди. Далада биринчи трактор пайдо бўлган йиллар ҳам кўз ўнгида. Лекин барибир унум ўша-ўша, меҳнат ўша-ўша. Кўп олис кетмай қўя қолайлик. Кўсак чувиш машинаси яралгунча ўзимиз ҳам, мактабдан чиқа солиб, қандайдир саройда тун ярмигача кўсак чувирдик-ку. Кампиру чоллар, ҳатто гўдаклар қўлларинда қўл қолмас, ачишгани танга титроқ солар эди-ку. Яқин йилларда бутун халқ — талабалар ҳам, аскарлар ҳам то қор ёққунича далада қолишар, чакка ўтган саройларда, похол устида ухлашиб, кўрак теришар эди-ку. Энг юқори ҳосил гектаридан етти, бора-бора ўн тўрт бўлган-ку, ахир.

Ўзбекистон бир миллион тонналик хирмон уйгандаги улкан байрам, чексиз шодумонлик ҳам эсда. Терим машинаси пайдо бўлиб, бир агрегат юз теримчи учун пахта тергани ҳам замон мўъжизаси бўлган эди-да. Ҳар чаноққа бир салом бериб, то кун ботгунча ҳисоб етмас маротаба эгнилавериб, бели қотган аёл ҳам, оқсоқол ҳам техникадан, машинасоздан миннатдор бўлса — бўлгулик ҳозир... Янги навлар яратган алломан замонлардан миннатдор бўлса — бўлгулик ҳозир.

Меҳнат байрам тусига кирапти. Пахта далаларида минг тонначиларнинг жавлонни ҳам асрга шундоқ ярашиққи... Ҳа, юз тонначилар асри қолиб кетди. Ўзбекистон деҳқонни уйган улкан хирмоннинг ярмидан кўпроғи машиналар шарофати. Ўзбекистон чинакам бадавлат тупроқ. Буғдойи, меваси, қоракўли, ипаги, қовуни, мрамари, олтини, пахтаси... Улуғ онлада ўз ўрни, ўз обрўйи, ўз сўзи ва овози, ўз салобати бор ўзбек деҳқонни бир чаноқ қолгунча теримда. Кўклам тонларининг ўша сукунати, ойдин кечаларнинг ўша сирли жимжитлиги кузда ўзгача маъно касб этгани сир эмас. Зангори агрегатлар кўк мавжларда эмас, оқ мавжларда гурул-

лаб сузмоқда. Ерда бир сиқим пахта қолса ҳам увол. Нон ушоғидай азиз-да оқ толалар, оқ ва мўъжизакор толалар...

Ҳануз ҳамма далада. Теримчилар ҳам, зангори кемалар ҳам қаҳрамонлик деса лоф бўлмас меҳнат тўлқинида ҳозир. Бунинг замирида ўша бободехқонга хос ўктамлик, бардамлик, сахийлик, ватанпарварлик, меҳнаткашлик хислатлари ётибди. Ўзбекистонда пиллачи ҳам, зангори олов ижодкори ҳам, олтинпаз ҳам, қорақўлчи ҳам, пахтакор ҳам маррадан ўтиб олди бу йил. Олтинпаз деганда Леонид Ильичнинг пахтачилар таърифида айтган сўзи шундоқ жаранглаб кетадики, унинг олмос жаранглари осмон тоқларига тегиб, оламга таралгандай бўлади.

«Олтин қўллар»... Бу сўз пахтакор меҳнатига берилган энг одил, энг тўғри, узукка кўздай, энг ўринли, ўз вақтида айтилган таъриф бўлди. Бу икки сўз маъзида нечоғлик теран, салмоқли маъно, нечоғлик самимият ва иқрор, нечоғлик ҳикмат, нечоғлик ҳақиқат бор! Ўзбек чиннисининг жарангидай тиниқ ва аниқ бу сўз асрий мақолдай ва янги қўшиқдай пахтакор дилида садо кўзгаб турибди. Пахтакор ўз меҳнатининг шундоқ содда ва инсоний баҳосидан ғурур туйғусига тўлиб-тошмоқда бугун: «Менинг манглай терим ҳам ўз қийматини топди-ку, жаҳонга доврўғ бўлди-ку!» деб ғурурланади пахтакор. Ерсизлик, чоракорлик, йил бўйи меҳнат ва ярим очлик-ярим яланғочлик замонлар эсида. Босириқ тушдай оғир у кунлар фақат гўдаклару, ўсмирлар учун бир эртақдай туюлади, холос. Соқолига оқ тушган авлод у кушларни унутиши қийин. Ҳозир ҳам дунёнинг тараққиёт босқичида саналган сармоя мамлакатларида қўшчининг тақдирига маймунлар йиғлаб тургани сир эмас. Уша мақтанчоқ Америкада пахта экувчи занжилар ҳолига вой. Шарқ мамлакатларидаги экинчилар ҳолига вой. Араб фаллоҳининг ҳолига вой. Эрон пахтакори ё шўрлик турк пахтакорининг ҳолига вой!

Ўзбек пахтакори ўз давлати, ўз жумҳурияти, ўз байроғи (уч нишонли байроқ!), ўз муҳри борлигидан ғурурланади-да. Ўз юртига ва она тупроғига ўзи эгаллигидан ғурурланади-да. Тенглар ўртасида тенглигидан ғурурланади-да!

— Озар ниҳси денгиз қаъридан ёругликка олиб чиққан қора мойни бекор ёқмаяпман. Украин деҳқони уйган ажойиб дондан митти қуёшлардай кулчаларни текин ушатмаяпман. Қозоқ яйловларида шифоли ўланлар ҳиди бурқиб турган биққи, қуйруғи қучоқ-қучоқ, сур нимталардан норини бебадал емаяпман. Гуржи чойи ва арман шароби дастурхонимнинг текин кўрки эмас. Бошқирд асалини бетўлов тотмаяпман. Тожик ва қирғиз бодомини бекор чақмаяпман. Русия ўрмонларининг юз яшар қарағайлари ва замонавий машиналарини ебкетарга олмаяпман. Ҳаммаси ўзимда бору, лекин бут эмас. Етмаганини қардошлардан оламан. Мен ҳам икки қўллаб пахта тутаман-да. Қандоқ пахта денг! Оппоқ, беғубор, аъло нав, ипақдай майин, момикдай юмшоқ, юз дард давоси. Шундоқ бир мўъжиза, гавҳар хосиятли мўъжизаки, у зарур бўлмаган тармоқ оламда кам. У ёғдан тортиб ёқилган бўлишга қадар узун йўл йўлчиси. Бу бахтбахш мўъжиза — неча минг йиллик тажрибам, юрак қўрим, ақлим, фаросатим, пешана терим, уқувим, одамийлигим, маърифатим, асрий билимим — қолаверса алломаларимнинг неча йиллик ақлий меҳнати ва топагонлигидан яралган мўъжиза ва ҳикматдир. Шундоқ ҳикматки, замон ва биллуригоя — Ватанга фидойилик, Ленин партиясига содиқлик, қардош халқлар билан ҳаммиша ҳамжиҳатлик, олмосдай ёрқин ва қоядай метин, бутов ҳам қайрилмас дўстлик, тотувлик туйғулари — иноқлик туйғуларининг тошқинларидан, парвозларидан дунёга келган, ҳаётнинг ўзидай ёруғ, ҳақиқатнинг ўзидай бурро ҳикмат!

Жумҳуриятнинг эллик ёшга тўлиш арафаси. Яъни шу йил ўзбек меҳнаткаши — машинасоз ҳам, фиштчи ҳам,

тўқимачи ҳам, ғаллачи ҳам, ииллачи ҳам, боғбон ҳам, валлинеъмат пахтакор ҳам армонли чўққига ошиб турган йил! Пахта далалари бу йил юлдузлар ерга тушгандек ёруғ бўлгани рост. Ҳа, пахта далалари гўё ёруғлик селлари қучоғида эди терим мавсумида. Пахта даласи ўз тимсоли, ўз тавсифи, ўз мажози, ўз ўхшатишлари қаланиб турган шеърини дунё бу йил. Пахта далалари сўнгсиз оқ дoston, у Жуманбулбул созида жаранг бериб тургандай. Кузнинг сўнгги кунлари, сўнгги лаҳзаларигача бу жаранг қулоғимизда, қалбимизда, онгимизда, фахримизда, куйимизда, рақсимизда, илмимизда, бахтимизда, тинч ҳаётимизда, тўкин дастурхонимизда, чинни пиёламизда, биллурун қадаҳларимизда, висол оқшомларимизда, тўйларимизда, томошаларимизда, баракамизда, ёруғ йўлимизда, янги орзу ва ёруғ армонларимизда!

Ўзбек пахтакорининг бу йилги қаҳрамонлиги ва шарафининг жиндак тасвири шундоқ.

Шарқ халқларига, эрк ва бахтга зор халқларга Ўзбекистоннинг чинакам машъаллиги қўшиқдай жаранглаб кетди бу йил...

1973, ноябрь

МУНДАРИЖА

Сочмалар

Сўнги хат.	5
Меҳнат.	7
Шуъла.	10
Сакко ҳам Ванцетти мотамида.	12
Хитой ўғли.	15
Қонлар.	17
Сув ёқалаб.	19
Тоғ эртаси.	20
Ойниса.	22
Мунг.	24
Чўпон ота.	27
Ёруғ кунлар етакчиси бўл, ўғлим!.	29
Тингла, ҳаёт.	31
Тилсиз тошлардан.	33
Қиз қабрида.	36
Фарғона.	38
Шу қадар мағрур, шу қадар буюк.	39
Қайнашларим.	41
Қундуз.	43
Юрак тошганда.	45
Ен!.	48
Қон саҳифаси.	50
Эдил кулганда.	52
Чечаклар.	54
Яна бир қатла.	56
Дарё бўйлаб.	58
Қасида.	60
Қишлоғимдан ўтар бўлсанг.	63
Шайдолик.	66
Қисавур.	69
Жигарлар.	70
Қизалоқ.	71

Хуморлик.	72
Жийда.	73
Рақс.	74
Пиллакаш.	75
Қоч, ғафлат	76
Тошкент оқшомлари.	78
Кўл бўйида.	82
Агар мен.	84

Қайдлар — эсдаликлар

«Боқчасарой фонтани» ўзбек саҳнасида.	86
Қўшиқ ҳақида.	93
Улкан шоир.	95
Ёрқин асар	100
Буюк ва ўлмас.	104
Пушкин юртида.	107
Шота.	110
Ленин шунчалар буюкки.	114
Йўқлаш.	118
Қозоғистонда.	120
Оқ шунқор.	125
Абай ҳақида.	128
Дўст ва замондош ҳақида.	134
Етакчи санъаткор.	146
Ўтнафас.	151
Туроб Тўла тўғрисида.	162
Хат.	165
Қайдлар	169

Тўйхатлар

Китобхон сўзи.	170
Абдулла Тожибой.	172
Улуғлик ҳақида.	175
Аллома.	178
Етуклик.	180
Тилакдошлик.	184
Атоқли ва ардоқли.	187

Садолар

Азаматлар орасида.	198
Оқ чўққилар.	206
Рус тили ҳақида.	209

Ҳорма, ота ўғли, азамат элим!	211
Алп сиймо.	213
Жигарбанд.	221
Тўрга ўтинг.	223
Ўғит.	225
Қўз устига!	228
Садо.	230
Ҳиммат ҳақида.	236
Мамажон оға.	239
Пўртана бургути.	244
Қуллуқ.	246
Қиёт.	248
Қаҳрамонлик.	253

На узбекском языке

Миртемир

СЛУШАЙ, ЖИЗНЬ!

Редактор М. Мирзоидов

Рассом М. Рейх

Расмлар редактори А. Кива

Техн. редактор Т. Смирнова

Корректор М. Қудратова

Босмаҳонага берилди 15/1-1974 йил. Босишга рухсат этилди 24/V-1974 йил. Формати 70×108¹/₃₂. Босма л. 8,25. Шартли босма л. 11,55. Нашр л. 9,42. Тиражи 15000. Р 09493. Ғафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 136—73.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг Тошкент полиграфкомбинатида № 1 қўроғга босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1974 йил, заказ № 1938. Баҳоси 38 т.

Миртемир

Тингла, ҳаёт! Сочмалар, қайдлар — эсдаликлар, тўйхатлар, садолар. Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.
264 б.

Миртемир қаламига хос илк машқлар — сочмалар, адабий қайдлар, эсдаликлар ва тўйхатлар шу китобга жо бўлди. Умид қиламизки, бу кичик ва лекин маъни ва ранг тўғиз асарлар ҳам китобхон қалбидан ўрин олгуси!

Миртемир. Слушай, жизнь!

Ўз2

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЕТ
ВА САЊАТ НАШРИЕТИ
1974 ЙИЛДА ҚУЙИДАГИ
КИТОБЛАРНИ НАШРДАН ЧИҚАРДИ.

- Ж. Жабборов. Достонлар.
С. Михалков. Масаллар.
А. Дейч. Ўзбекистон қалби. Мақолалар.
Л. Шабшай. Гуллар водийси. Шеърлар.